

Béctől Brassóig

A II. KoraújkorÁSZ konferencia tanulmányai

Béctől Brassóig

A II. KoraújkorÁSZ konferencia
tanulmányai

Szerkesztők:

Székely M. János, Székely R. Barnabás, Dányi Balint, Virovecz N. Balázs

ELŐSZÓ

Béctől Brassóig

A II. KoraújkorÁSZ konferencia tanulmányai

Szerkesztette:

Barta M. János, Szekér Barnabás, Ugry Bálint, Virovecz Nándor

ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola

Budapest

2016

KoraújkorÁSZ tanulmánykötetek 2.

1 B2 241935

ELTE EK

308
343

Sorozatszerkesztő

Vajnági Márta

Lektorálta

Vajnági Márta

A kötet megjelenését az ELTE BTK Hallgatói Önkormányzat támogatta.

A kiadásért felel Dr. Borhy László, az ELTE BTK dékánja.

Tördelte, nyomtatta és kötötte a Komáromi Nyomda Kiadó és Kft.

Felelős vezető: Kovács János ügyvezető igazgató

A tanulmányok szerzői © Juhász Krisztina, Kádár Zsófia, Kovács-Veres Tamás
Gergely, Kökényesi Zsolt, Mitropulos Anna Diána, Nagy Andor, Nagy Dóra,
Szabó-Turákné Póka Ágnes

A kötet szerkesztői © Barta M. János, Szekér Barnabás, Ugry Bálint, Virovecz Nándor

ISBN 978-963-8288-30-1

KoraújkorÁSZ Tanulmánykötetek [ISSN 2064-6763]

A borítón szereplő kép: Kismarton ábrázolásának részlete, Joris Hoefnagel után
Jacob Hoefnagel. In: Georg Braun – Franz Hogenberg: Civitates Orbis Terrarum. 6.
Köln, 1617.

TARTALOMJEGYZÉK

I. Művelődéstörténet	7
KÁDÁR ZSÓFIA	
A pozsonyi jezsuita kollégium Mária-társulatának első évszázada (1637–1745)	9
MITROPULOS ANNA DIÁNA	
Esterházy Pál nádor udvari személyzete – A fraknói és a kismartoni apparátus összehasonlítása	43
II. A Magyar Királyság társadalomtörténete	65
PÓKA ÁGNES	
Batthyány I. Ádám jogszolgáltató tevékenysége birtokain	69
KÖKÉNYESI ZSOLT	
A bécsi udvartartás magyar alkalmazottai 1711 és 1765 között	83
KOVÁCS-VERES TAMÁS GERGELY	
Az 1754–1755-ös nemességvizsgálat végrehajtása Borsod vármegyében	115
III. Erdély társadalomtörténete	133
JUHÁSZ KRISZTINA	
Petki János szerepe Bocskai István politikájában	135
NAGY DÓRA	
Bornemissza Anna bojárságra emelő oklevelei	155
NAGY ANDOR	
Brassó városának tisztségviselői 1680 és 1690 között	175

I.
MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

KÁDÁR ZSÓFIA

A POZSONYI JEZSUITA KOLLÉGIUM MÁRIA- TÁRSULATÁNAK ELSŐ ÉVSZÁZADA (1637–1745)*

A magyarországi koraujkor-történeti kutatások speciális területét alkotják a barokk kori vallásossággal, ezen belül a társulati élettel foglalkozó vizsgálatok. Az utóbbi évtizedekben számos új eredmény született elsősorban irodalomtörténészeknek köszönhetően. Közöttük a Szelestei N. László által vezetett lelkiségtörténeti kutatócsoport külön említést érdemel.¹ A kongregációk, ezen belül a jezsuita társulatok kutatása azonban még rengeteg vizsgálható kérdést, ismeretlen forrást tartogat; a témában az általam érvényesíteni kívánt társadalomtörténeti megközelítés is kevésbé jelent meg az eddigi kutatásokban. Ezért és a kurrens szakirodalomban is felbukkanó (tárgyi) tévedések, félreértések miatt is a jezsuita társulatok általános és hazai intézményesülésének rövid áttekintésével kezdem a tanulmányt. Ezután a konferencián elhangzott előadásom témaválasztásától kissé eltérően e helyütt csupán egyetlen jezsuita társulat, a pozsonyi kollégium Gyümölcsoltó Boldogasszony-kongregációjának működését és tevékenységét mutatom be.²

Rendi szabályozások, társulattípusok és a társulatok elterjedése Magyarországon

A Jézus Társasága 1540. évi alapítása után rövidesen a katolikus egyház megújulásának első számú képviselője lett. A társadalom széles rétegeire hatott lelkipásztori, oktatói és missziós tevékenysége, intézményei néhány évtized alatt egész Európát behálózták és a tengerentúlra is eljutottak. A rend saját diákjai és a felnőtt hívek számára hozta létre társulatait, amelyeknek intézményesülése a trienti zsinat (1545–1564) befejezésével esett egybe. Ugyanis 1564-ben helyezkedett a Gyümölcsoltó Boldogasszony patro-

* A szerző a K 116116 számú OTKA- (NKFI-) program (ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék) tudományos segédmunkatársa.

¹ A kutatócsoport weboldala: <https://btk.ppke.hu/tudomanyos-kozelet/kutatasok/mta-ppke-barokk-irodalom-es-lelkiseg-kutatocsoport> (letöltés ideje: 2014. okt. 7.).

² A témaszűkítést részben az indokolja, hogy az előadásommal egyidejűleg megjelent a következő tanulmány: SZELESTEI 2013.

nátusa alá és kapta első szabályzatát a római Collegium Romanumban a Jean Leunis páter által szervezett kongregáció.³ Az időbeli párhuzamosság azt sugallja, hogy a katolikus konfesszionalizációban kulcsszerepet játszó zsinat és a jezsuita társulatok hasonló társadalmi kihívásokra adtak hasonló válaszokat.

Az első társulatok tehát a jezsuita iskolák diákjainak lelki életben és tanulmányokban való előmenetelét szolgálták. A diáktársulatok a Német-római Birodalom és az osztrák tartományok területén is elterjedtek a 16. század végére. A kongregációk felállítását Everard Mercurian rendfőnök (1573–1580) is pártolta. Az ő támogatásával az új társulatok a Collegium Romanumbeli anyatársulat filiáiként alakultak meg, amely minden más kongregáció mintája lett.⁴ A fejlődést látva Claudio Aquaviva rendfőnök (1581–1615) a filializációt a legfelsőbb szinten szabályoztatta; a kongregációk számára pápai privilegiумokat kért. A XIII. Gergely pápa által kiadott *Omnipotentis Dei* kezdetű bulla (1584) a római kollégium társulatának a *Prima Primaria* nevet adta, és biztosította, hogy kiváltságai és búcsúi az általa bekebelezett kongregációkat is megillessék. Aquaviva a bullákkal egyidejűleg adta ki a Mária-kongregációk első általános szabályzatát.⁵

Mire a rendfőnöki és pápai szabályozás megtörtént, a diáktársulatok mellett már külön kongregációk szerveződtek a felnőttek számára, elsőként a nagyobb városokban. Kezdetben a társulatokon belül a különböző társadalmi rétegek együtt voltak jelen. Az 1590-es évektől egy rétegződés figyelhető meg, így egyre inkább leképezték az életkori, társadalmi, foglalkozási és nyelvi csoportokat.⁶ A diáktársulatok mellett ezt a második típust városi/polgári kongregációknak nevezhetjük.

A magyarországi társulatok szerveződéséhez a közvetlen mintát az 1563-ban önállósult osztrák provincia rendházaiban kereshetjük. A bécsi mintának Nagyszombat esetében kiemelt szerepe volt, mert a bécsi Nagyboldogasszony-társulat „testvéri” (szövetséges) kapcsolatot ápolt prágai, grazi, augsburgi és olmtüzi kongregációk mellett a nagyszombati Gyümölcsoltó Boldogasszony-társulattal is.⁷ Az osztrák tartományon belül a jezsuita rendházak alapításához hasonlóan persze időbeli csúszás volt a nyugatabbi és a magyarországi kongregációalapítások között.⁸

A diák- és a városi társulatok mellett a harmadik típust az *Agonia Christi*- vagy „Jó halál”-társulatok alkotják. Alapvető céljuk az volt, hogy tagjaik a halált a kegyelem állapotában várják.⁹ Hosszú előzmények után 1648-ra intézményesült ez a társulattípus, amikor Vincenzo Carafa rendfőnök (1645–1649) a római Il Gesù-templomban felállította az első *Buona Morte*-társulatot. A társulatokat a Mária-kongregációkéhoz hasonló

³ Vö. *Congregationes, Prima Primaria*.

⁴ *Congregationes*, 915.

⁵ CHATELLIER 1991, 9., *Congregationes*, 915–916., MULLAN 1913, 11–13., 26–29., 31–33. A bullák teljes szövegét l. uo. 231–253.

⁶ CHATELLIER 1991, 14–19.

⁷ Vö. *Saeculum Marianum*, 11–12.

⁸ A német nyelvterület és azon belül az osztrák rendtartomány társulatairól a vizsgált időszakra jó áttekintés a társulattípusok részletes bemutatásával: DUHR I. 357–371., 478–481., 502–503., II/2. 81–122., III. 642–659.

⁹ A társulattípusról l. *Buena Muerte*.

búcsúkkal látták el VII. Sándor pápa és utódai, majd XIII. Benedek *Redemptoris nostri* kezdetű bullájával (1729) lehetővé tette – szintén a Mária-kongregációk mintájára –, hogy a jezsuita rendfőnök a római *domus professa* Jó halál-társulatába inkorporáljon más társulatokat. Ez a harmadik társulattípus a társadalom sokkal szélesebb rétegeire hatott, és az előzőektől eltérően nők is tagjai lehettek. Magyarországon az Agonia Christi-társulat az osztrák rendtartomány más területeivel egyidőben terjedt el, és sajátos módon a vegyes katolikus-protestáns lakosságú területeken a Mária-társulatoknak bizonyos szempontból alternatívája lett.

A jezsuita rend tevékenysége a Magyar Királyságban a 16. századi kezdetek után a 17. század elejétől volt folyamatos. A Bocskai-mozgalmat lezáró bécsi béke (1606), majd az 1608. évi országgyűlés kimondta,¹⁰ hogy a jezsuita rend nem birtokolhat javakat Magyarországon. Mégis éppen Bocskai István és Bethlen Gábor fejedelmek hadjáratai után öltött nagyobb mértéket a protestáns (fő)nemesség katolizációja, a rendek és az uralkodó közötti új kompromisszum alapján.¹¹ Mindez a törvényi korlátozás ellenére előrevetítette a jezsuita kollégiumhálózat viszonylag gyors kiépülését, ami a kongregációk elterjedését is jelentette.

A társulatok elterjedésének 17. századi folyamata Magyarországon négy szakaszra tagolható.¹² A kezdeti korszak az 1582–1588 közötti kolozsvári és gyulafehérvári jezsuita rendházakhoz, illetve a vágsellyei kollégiumhoz (1602–1605) kötődött; a második a két nagy regionális-országos jezsuita központ, Zágráb, majd Nagyszombat kiépüléséhez. A kettő közül időben a zágrábi volt az első, de az egyetemalapítás (1635) után nagyságrendjében Nagyszombat megelőzte. A harmadik hullám a nyugat-magyarországi kollégiumokat, Pozsonyt, Győrt és Sopront fedte le az 1630–1640 közötti évtizedben. A negyedik szakaszban, az 1640–1650-es években az újabb alapítású, a rendtartomány bécsi központjától távolabb eső rendházak kapcsolódtak be a társulati tevékenységbe: Gyöngyös, Besztercebánya, Varasd, Kassa, Szepes, Trencsén.

Jezsuita társulatok Pozsonyban

Pozsonyban, a Magyar Királyság fővárosában 1627-től kezdődött meg a jezsuita kollégiumban a tanítás.¹³ Itt először egy városi kongregáció szerveződött Nagyboldogasszony titulussal. Az alapító Pázmány Péter érsek mellett több főnemes és püspök, városi polgárok, a kollégium diákjai, sőt maga II. és III. Ferdinánd és feleségeik is tagjai lettek. A társulat 1629-től működött, 1630-ban a rendfőnöki megerősítést is megkapta.¹⁴

¹⁰ 1608. k. e. 8. tc., CJH 1608–1675, 15.

¹¹ Erről I. PÉTER 1995, 181.

¹² Ezeket I. részletesen: KÁDÁR 2014, a társulattípusok elterjedéséről készült térképpel.

¹³ Az alapítástörténetről I. DÉNESI 1998. A jezsuiták szempontjából is meghatározó volt Pozsony új „főváros” szerepe, ennek 16. századi kialakulásáról I. pl. PÁLFFY 2013.

¹⁴ LAR (1630), Austr. 135. 680., SCHÖNVITZKY 1896, 90–91. (Kutatástechnikai okokból az éves jelentéseknek részben a Rómában, részben a Bécsben őrzött példányaikat használtam, a Campus Hungary és a Magyar Ösztöndíj Bizottság Collegium Hungaricum (CH/2) ösztöndíjak segítségével.)

Valószínűleg e társulat három későbbi kongregáció magját alkotta. Ezek egyike a csak szórványosan adatolható magyar vagy úri kongregáció, amely a városban székelő központi hivatalok tisztségviselőit tömörítette.¹⁵ Ez nem vált teljesen külön a városi polgárok német társulatától, annak egy tagozata lehetett.¹⁶ Elkülönült működésére utal, hogy az 1637. és az 1643–1645. években önálló jezsuita előljárók vezették.¹⁷ Ezzel szemben Nagyboldogasszony titulussal, 1631-től kivétel nélkül a német hitszónokok vezetésével működött a városi (német) társulat.¹⁸ Az 1645–1646. évi háború és járvány után, ami a jezsuita kollégium életében is komoly törést okozott,¹⁹ a Nagyboldogasszony-társulatot leginkább a városi német polgárság és a magyar „urak” közös kongregációjaként említik.²⁰ A városi társulat után 1632–1637 között önállósult a diákok kongregációja.

A harmadik társulattípus Pozsonyban nagyon korán, 1647-ben jelent meg. Ezt az *Agonia Christi*-kongregációt Lippay György esztergomi érsek állította fel. Az alapítás figyelemre méltó, mert megelőzte a jezsuita rendfőnököknek a társulati forma „intézményesülését” jelentő, említett 1648. évi római alapítását és az osztrák rendtartományban (mindeddig) legkorábbiként ismert grazi (1650) alapítást is.²¹ Lippay kérésére X. Ince pápa 1647. április 13-i bullájával kapta meg a kongregáció a megerősítést és a pápai búcsút. A társulat felállításáról a jezsuita rendfőnököt az érsek május 4-én informálta, egyúttal kérte, hogy a lelkivezetést a jezsuiták annak ellenére vállalják el, hogy a társulatnak nők is tagjai lehettek. Vincenzo Carafa válaszában megengedte a jezsuita vezetést azzal a feltétellel, hogy a nők csak a templomi igehirdetéseken lehettek jelen, a társulat vezetését kezdetben a városi Mária-társulat előljárójára bízták. A kongregáció rövidesen saját oltárt is állított a templomban, amelyet Lippay 1647-ben Nagyboldogasszony ünnepén szentelt fel.²² A társulat a magyar, német és szláv (szlovák) nyelvű felnőtt lakosok számára egyaránt nyitott volt, bár jezsuita vezetői eleinte jellemzően a szlovák és magyar hitszónokok és gyónatók közül kerültek ki.²³ Gyakorlati okokból a társulaton belül először 1651-ben, majd 1663-tól folyamatosan adatolható a szlovákok elkü-

¹⁵ „[congregatio] nobilium Ungarorum ad Curiae Regiae negotia assidentium”, LAW (1642), Cod. 12219. 135v.

¹⁶ A magyar tagozat önálló titulására korai adat: „Congregatio divae Virginis, Sancti Stephani regis patriae Patroni” – LAR (1631), Austr. 136. 42.

¹⁷ LUKÁCS II. 469. (1637, Hölgy György *conversator ungaricus*), III. 71. (1643, Paczoth Ferenc *concionator et confessarius hungaricus*), 111. (1644, Eustachius Stannperger, *concionator dominicalis*), 136. (1644, Eustachius Stannperger, *concionator dominicalis*); legutóbbi évben azonban a német társulat önálló előljáróját nem említi a rendi katalógus. – Az éves jelentés is ingadozik a társulatok számát illetően. 1637-ben három (magyar úri, német városi, latin diák) társulatot, 1639-ben azonban már csak kettőt (a városiak és a nemesek társulata, illetve a diákkongregáció) említ, de 1640-ben ismét három kongregációról ír, vö. LAW (1637, 1639, 1640), Cod. 12218. 244r., 355v., 448r.

¹⁸ Vö. LUKÁCS II–IV. adataival.

¹⁹ Vö. LAW (1645, 1647), Cod. 12219. 361r–v., Cod. 12220. 50v.

²⁰ Pl. LAW (1648), Cod. 12220. 128v.

²¹ Vö. DUHR III. 655.

²² A társulatalapításról l. MNL OL E 152, Coll. Pos., Regestrata, fasc. 13. nr. 4. fol. 86. és SCHÖNVITZKY 1896, 92.

²³ Vö. LUKÁCS II–IV. adataival.

lönülése önálló szlovák hitszónok vezetésével.²⁴ Emellett 1666-tól fordul elő a németek és a magyarok fokozatos elkülönülése is,²⁵ először 1671-ben áll külön jezsuita vezető a két tagozat élén.²⁶

A diáktársulat működése és tevékenysége

1. Az Album és a társulatra vonatkozó további források

A diáktársulat önállóvá válása 1632 novemberében, a tanév elején kezdődött.²⁷ A Gyümölcsoltó Boldogasszony-kongregáció első jezsuita elöljáróját a következő tanévből ismerjük Martinus Kraft, a *poetica magistere* személyében.²⁸ A társulat római anyakongregációba való inkorporálásáról Vitelleschi rendfőnök 1637. április 2-án adott ki oklevelet.²⁹ Ebben az évben kezdték el vezetni az *Album*ot is, amely a társulat működésének elsőrendű, a szakirodalomban mindeddig ismeretlen forrása.

Az *Album Sodalium Marianorum Congregationis Annunciatae Beatae Virginis Mariae in Collegio Societatis Iesu Posoniensi A. 1637–1745* című kéziratos kötet az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, Budapesten található (Fol. Lat. 3392).³⁰ A folió méretű, bordó bársonnyal borított könyv utolsó bejegyzése 1782-ből való, ami a társulat működésének végét is jelzi.³¹ Tematikusan négy nagyobb egységre oszlik. Az első (1r–3r) az *Ordo recipiendi ad Sodalitatem*, a kongregációba való tagfelvétel szertartása. A második rész (6r–68v) a kongregáció első harminc évére (1637–1667) vonatkozó névsorokat tartalmaz. Ebben évente a tagfelvételek és tisztújítások rendjében rögzítették az újonnan megválasztott tisztségviselőket, illetve az újonnan felvetteket vagy más társulatokból átvettek neveit. A harmadik egységet (157v–165r) a kongregáció második korszakából (1668–1745) fennmaradt szöveges bejegyzések alkotják.³² A kötetnek ez a legváltozatosabb, a kongregáció történetére nézve leggazdagabb része, de az 1637–1667 közötti időszakkal ellentétben a tagság teljes rekonstrukcióját nem teszi lehetővé. A kötet tematikailag elkülönülő negyedik egysége (161r–165r) az *Album* 1745-ig tartó folyamatos használatához képest jóval később, 1782-ben keletkezett. A *Bona operát* (azaz a tagok

²⁴ Vö. LUKÁCS III. 297. (1651), 740. (1663) és a következő évek adatai.

²⁵ LUKÁCS IV. 20. (1666), 209. (1670).

²⁶ LUKÁCS IV. 259.

²⁷ LAR (1633), Austr. 136. 170.

²⁸ LUKÁCS II. 409. (1634).

²⁹ Másolata: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Coll. Batthyányana, Cat. IV. Tit. a. nr. 7.; SCHÖNVITZKY 1896, 89. szerint 1636-tól működött a társulat.

³⁰ A hivatkozásokban a továbbiakban: *Album*.

³¹ A kongregáció feloszlása után az *Album* „útja” a kéziratárba kerüléséig ismeretlen, de 1815 után kerülhetett be, mert Miller Jakab Ferdinánd katalógusában még nem szerepel, vö. MILLER 1814–1815.

³² A néhány év kihagyásától eltekintve évente vezetett feljegyzések között eleinte még az újonnan felvett tagok névsorait is megtaláljuk. Később azonban már csak kivételes esetben jegyezték fel a tagok neveit, és csak a tisztújítások eredményeit vezették.

kegyes önmegtagadásait) Bárvér Ferenc pozsonyi származású exjezsuita³³ *praesesi* ideje alatt a kongregáció akkori titkára, Privitzer Alajos írta össze felsőbb utasításra.³⁴

A társulat későbbi történetének fontos forrásai a fennmaradt diáriumok is.³⁵ Ezeknek és az album korai bejegyzéseinek jegyzékszerű felsorolásait főként a jezsuita rendtartomány éves jelentéseinek, a *litterae annuae*-nak a narratív beszámolóival egészíthetjük ki.³⁶ További iratokat őriz a társulat történetéről a pozsonyi kollégiumnak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött egykori archívuma is.³⁷

2. Tisztújítások és vezetők

A társulat működésének éves rendjét – főünnepük mellett – a tisztújítási és tagfelvételi alkalmak határozták meg. Az 1650-es évek közepéig jellemzően évi egy tisztújítás volt, amely két kivételtől (1638, 1647) eltekintve Gyertyaszentelő (február 23.) és Gyümölcsoltó Boldogasszony (március 25.) ünnepei közé vagy környékére esett. A tisztújítások időpontja először 1652-ben, majd az azt követő néhány évben a tituláris főünnep utáni tavaszi időszakra tolódott, mert bizonyos években Gyümölcsoltó Boldogasszony napja nagyhétre esett. Az 1657–1659 közötti tanévekben jelenik meg a téli tisztújítási időpont, amelynek idejét már nem a tituláris főünnephez való kötődés, hanem a november eleji tanévkezdés határozta meg. Mivel a tanév végén a gimnáziumot elhagyó felsőbbévesek a kongregáció magisztrátusának jó részét adták, tisztsegüket nem tudták tovább betölteni, ezért feladataikat a tavaszi tituláris ünnepig fiatalabb kongreganistáknak kellett átvenniük. Ennek megoldására 1659-től kezdve egészen a korszak végéig alkalmazták a november eleji tisztújításokat. Ezek a tanévkezdést követő első, második vagy harmadik vasárnapon voltak, a kongregáció téli félévbeli első gyűlésekor. 1660–1667 között a novemberi tisztújításokon megválasztott tisztsegviselők a tavaszi tisztújítás alkalmával nagyon kis részben cserélődtek. Ez előre vetíti a későbbi gyakorlatot, amikor tanévkezdés után a kongregáció tagjai titkosan, nem a nyilvánosság előtt választották meg legfőbb vezetőiket (a *rectort*, a *vicerelectort*, az *assistenseket*, a *secretariust* és helyettesét), akiket a tavaszi, ünnepélyes és nyilvános tisztújításkor szinte kivétel nélkül megerősítettek. A többi tisztsegviselő megújítása tanévkezdéskor nem lehetett olyan sürgős, mert ezeket a tisztségeket az alsóbb évfolyamok diákjai töltötték be, akik általában az új tanévben is elláthatták feladatukat. Ez a gyakorlat a 18. században is tovább élt, bár a tisztsegviselői névsorokat az 1710-es évektől egyre rendszertelenebbül rögzítették.

³³ LUKÁCS II. 68.

³⁴ „Bona opera sodalium Marianorum Congregationis beatæ Mariæ Virginis Annuntiatae Posonii, praeside sodalitatís patre Francisco Bárvér, intra primum eius sexennium exercita collecta ab eodem, descripta vero a domino Aloysio Privitzer zeiusdem congregationis anno 1782 secretario.” Album, 161r.

³⁵ *Diarium*, *Diarium* II.

³⁶ A pozsonyi rendház 17. századi (1673 előtti) *historia domusa* elveszett vagy lappang.

³⁷ Különösen: MNL OL E 152 Coll. Pos., Registrata, 49. doboz és Irregistrata, 210. doboz.

A tisztségviselői névsorokból az egyes személyekre vonatkozó adatok mellett a kongregáció intézményesülése, a tisztségek sorának változása, a vezetők rangsora is kirajzolódik. Az első három évtizedben a magisztrátus differenciálódása a társulat tevékenységének és reprezentációjának a fejlődését tükrözi, amelynek három belső időszaka különül el. Az első szakaszban, a társulat első évtizedében fokozatos, egyenletes fejlődés figyelhető meg. Az 1637-ben megválasztott 14 tisztségviselő összesen hétféle tisztséget vállalt (1 *praeses*, 1 *rector*, 2 *assistens*, 1 *secretarius*, 6 *consultor*, 1 *monitor*, 1 *sacristanus*). Az először 1647-ben előforduló évi két tisztújítás közül a tavaszi (teljes és nyilvános) tisztségviselő-választás alkalmával már 14 tisztségbe választottak meg összesen 43 főt (1 *praefectus*, 2 *assistens*, 1 *secretarius*, 6 *consultor*, 2 *subconsultor*, 2 *monitor*, 1 *rhetor*, 1 *poeta*, 3 *praefectus oratorii*, 2 *lector*, 3 *caeremoniarum dispensator*, 3 *praefectus cathalogi*, 6 *instructor tyronum*, 9 *visitor infirmorum*). Ezt az ugrásszerű növekedést egy hároméves visszaesés követte, ezekben az években nagy valószínűséggel csak részleges tisztújítások történtek (4-5 méltóságba csupán 4-7 tisztségviselőt választottak).³⁸ 1651–1660 között a tisztségviselők és a tisztségek száma stagnált, 13-14-féle vezetői helyet töltött be 25-30 tag. Az 1661. évvel kezdődő harmadik időszakban pedig általában 14-18 féle méltóságba megválasztott 30-40 tisztségviselővel számolhatunk. A tagkönyv későbbi bejegyzései között szereplő tisztségnévsorokból a teljes magisztrátus rekonstruálása az idő előrehaladtával egyre nehezebbé válik, de elmondható, hogy az 1660-as, 1670-es, majd az 1700-as és az 1720-as évtizedekből is hasonló tisztségviselői rangsorokat ismerünk; 12-16 tisztséget általában 45-55 *sodalis* töltött be.

A pozsonyi diáktársulat vezetőinek hivatali feladatai a jezsuita rend egységes szabályozását követték. Amint az egy, a pozsonyi társulat iratai között fennmaradt leírásból is kiderül, a lelki vezető *praeses* mindig egy jezsuita rendtag (felszentelt pap vagy tanító *magister*) volt. Őt a társulat választott vezetője, a *rector* vagy *praefectus* segítette munkájában két *assistens*szel és egy hat- vagy tizenkét tagú tanáccsal együtt. A *praefectus*nak példát kellett adni erkölcsösségben és a szentségek gyakori vételében, miközben a tagok kegyességére is felügyelt. A rendes gyűléseken és templomi miséken is irányító szerepe volt. A fegyelmi vétséget elkövető tagokat meg kellett intenie, végső esetben kizárással is büntethette őket. Az *assistensek* és a *consultorok* havonta szűkebb körű, vezetői gyűléseken tanácsaikkal segítették a *praefectust*, őt távollétében helyettesíthették. A társulatnak külön titkára volt, aki minden eseménynél jelen volt. A tagkönyvben neki kellett vezetnie a tagok neveit, származási helyüket és felvételük idejét. Ő jegyezte fel az élő és elhunyt jótevőket, számon tartotta az elhunyt tagokat és azokat, akik más kongregációba távoztak vagy befejezték az iskolát. Minden, a társulattal kapcsolatos írásbeli feladatot ő látott el, ő levelezett és a *superior* parancsára használhatta a társulat pecsétjét. Neki kellett gondoskodnia a társulat gyűléstermében azaz *oratorium*ában kifüggesztett tábláról, amelyen a tagok nevei (jelenlétük ellenőrzésére) ki voltak írva. A társulat külön felügyelőt, *monitort* alkalmazott, hogy a gyűlésekről hiányzókat, a gyónásukat elhanyagolókat, a betegeket és haldoklókat számon tartsa. Ő felelt a konventekre való

³⁸ Az is előfordulhat, hogy csak részleges tisztségviselő-névsorokat vezettek be az *Albumba*.

gyülekezés és távozás rendjéért. Az oratórium berendezésére, tárgyait, tartozékaira a *praefectus oratorii* vigyázott, aki az eszközökről inventáriumot is vezetett.³⁹

A társulat jezsuita *praesesei* rendszerint a gimnázium retorikatanárai voltak.⁴⁰ Tisztségük nem személyükhöz, hanem tanítói munkakörükhöz kapcsolódott. Mivel a diáktársulat tagsága gyorsan cserélődött, a személyes kapcsolat kevésbé volt meghatározó, mint a többé-kevésbé állandó tagságú városi (polgári) kongregációk esetében, amelyekben egy-egy *praeses* akár 5-10 évig is viselhette tisztségét.

A diáktársulatban ezzel szemben az 1649-től évente választott tiszteletbeli elnökök, a *rector*nak felkért magas rangú egyházi pártfogók változtak ritkán. A vizsgált korszakból mindössze tizenegyet ismerünk közülük. Elsőként báró Héderváry János pozsonyi kanonokot és zirci apátot választották *rector*rá, tisztségét 1649–1653 között viselte, amikor valószínűleg a győri káptalanba való távozása miatt helyébe Tarnóczi Mátyást kérték fel.⁴¹ Ő 1654-ben (már csanádi püspökként) pozsonyi prépost lett (ezért is választhatták meg), azonban rövidesen, 1655 nyarán elhunyt.⁴² Utódául csak egy évvel később, 1656 decemberében választották meg Szusicz György pozsonyi kanonokot és lekéri apátot.⁴³ Tisztségét szintén csak halála után töltötték be mással: 1664 júniusában a pozsonyi éneklőkanonokkal, Borsiczki Györggyel.⁴⁴ Őt 1670-ben saját kérésére (valószínűleg idős kora miatt) nem választották meg újból, hanem helyére Szenczy István pozsonyi dékánkanonok – a pozsonyi jezsuita kollégium egykori diákja – lépett.⁴⁵ Szenczy is hosszú ideig, nem egészen addig viselte *rectori* tisztségét, hogy 1685-ben pozsonyi prépost és plébános lett. Őt a Lósy Imre esztergomi érsek által Pozsonyban alapított egyházmegyei kisszeminárium, az *Emericianum praefectura*, Jaszlóczy Jakab pozsonyi örkanonok és cikádori apát követte.⁴⁶ Megválasztása azért is figyelemre méltó, mert jelzi a társulatnak az *Emericianum* papnövendékeivel való szoros kapcsolatát: a seminaristák ugyanis a gimnázium legfelső osztályait a jezsuita kollégiumban végezték és valószínűleg „hivatalból” tagjai voltak a diáktársulatnak is, amelynek tisztségviselői között is nagy számban reprezentálták magukat. Jaszlóczyt azonban rövidesen, 1687-ben galántai Eszterházy László (Ignác) pozsonyi kanonok követte.⁴⁷ Habár az 1691–1705 közötti feljegyzések nagyon hiányosak, Eszterházy utódjáról, Vinczy András Ferenc pozsonyi kanonokról tudjuk, hogy 1706-ban bekövetkezett haláláig, összesen 16 éven át viselte a *rectori* méltóságot.⁴⁸ Utódja Caprini János Ignác poroszlói apát és pozsonyi kanonok volt, aki feltehetően szintén haláláig (1714)

³⁹ *Leges et statuta*, 27r–v.

⁴⁰ Vö. a vonatkozó adatokkal: LUKÁCS II., III., IV.

⁴¹ Vö. RIMELY 1880, 270. és *Album* vonatkozó adatai.

⁴² *Album*, 28r., RIMELY 1880, 242., FAZEKAS 2003, 326–327., nr. 2007.

⁴³ *Album*, 31v., RIMELY 1880, 271.

⁴⁴ *Album*, 57r., RIMELY 1880, 271., FAZEKAS 2003, 66., nr. 216.

⁴⁵ *Album*, 82r., *Matr.Pos.*, 16r., RIMELY 1880, 272., FAZEKAS 2003, 77., nr. 312.

⁴⁶ *Album*, 103v., FAZEKAS 2003, 86., nr. 380.

⁴⁷ RIMELY 1880, 273–274. tévesen nevezi az Eszterházyak fraknói ágából származónak, vö. *Album*, 106v.

⁴⁸ *Album*, 119v., vö. RIMELY 1880, 273., FAZEKAS 2003, 81., nr. 347.

maradt *rector*.⁴⁹ 1717-ben helyén már Liphai (Liptay) János pozsonyi kanonokot és plébánost, ábrahám apátot találjuk.⁵⁰ Őt 1718-ban bekövetkezett halála után – legkésőbb 1720 decemberében – az ifjabb galántai Eszterházy Imre, akkori pozsonyi kanonok és rátóti apát, későbbi esztergomi kanonok és dorai címzetes püspök követte.⁵¹ Tisztségviselésének végét és utódait egyelőre nem ismerem.⁵²

Amint a névsorból látható, a pozsonyi jezsuiták a diáktársulatuk révén is törekedtek a helyi káptalannal, annak előkelő tagjaival élő kapcsolatot fenntartani. A *rectori* méltóság a társulat, így a diákság anyagi támogatása, mecenatúrája mellett viselője számára előnyökkel is járt. Amellett, hogy reprezentatív tisztség volt, talán az Emericianumot felügyelő káptalan tagjának arra is lehetőséget adott, hogy a diákokat, az esetleg papnak készülő ifjakat megismerje. Közülük is leginkább a diáktagok által választott vezetőket, akiket 1649 (Héderváry János *praefectus*sá választása) óta *vicepraefectus*nak neveztek. Ők rendszerint a gimnázium végzős, *rhetoricát* hallgató tanulói voltak, akik előkelő származásuk vagy erényességük miatt kitűntek társaik közül, már több éve *sodalisok* voltak, és akár 2-3 éve tisztségviselők is. Az 1649 előtti időszakból említhetjük például Vitnyédy Ferenc Ignácot, aki magyar nemesi származású volt, 1637-ben a *poetica*, 1638-ban a *rhetorica* osztályát végezte, közben a társulat sekrestyése, *consultora*, végül *praefectura* lett, ezután a papi pályát választotta.⁵³ Később a *vicepraefectusok* rendszerint az Emericianum végzős hallgatói voltak, 1652-ben például az egbelényi (Trencsén megye; Gbelany, Szlovákia), polgári származású szláv Holovicz Pál, aki 1649-től már tagja volt a társulatnak.⁵⁴ Amint látni fogjuk, a tagkönyv adatai alapján a választott tisztségviselőkről alkotott vázlatos képünk jól rímeli a társulat könyvkiadó tevékenységét is meghatározó kétarcúságára: a diáktagok, a kollégium és az Emericianum növendékei mellett figyelmet fordítottak a helyi egyházi (és világi) előkelőkkel való kapcsolattartásra is. A nagy létszámú tagságot tehát egy pártfogó kör vette körül, amely részben biztosíthatta a társulat működésének anyagi hátterét és társadalmi presztízsét.

3. Újoncok és tagok

A társulat diáktagságának utánpótlását a kollégium mindenkori tanulói biztosították. A társulat diáktagjaira: megválasztásukra, létszámukra, életkorukra, más kollégiumi

⁴⁹ Vö. *Album*, 124r., 133v., illetve RIMELY 1880, 274.

⁵⁰ Tisztségét talán már 1715-től viselte. *Album*, 138v., RIMELY 1880, 276., FAZEKAS 2003, 157., nr. 912. 1715-ben 60 rajnai forintot a pozsonyi jezsuita kollégiumra hagyott.

⁵¹ Vö. *Album*, 142r., RIMELY 1880, 276., KOLLÁNYI 1900, 340–341., FAZEKAS 2003, 177–178., nr. 1062., és <http://www.catholic-hierarchy.org/diocese/d2d64.html> (letöltés ideje: 2014. okt. 7.).

⁵² Az *Album*ban 1725-ben szerepel utoljára a *rector* neve (149r.), ekkor még Eszterházy viselte e méltóságot.

⁵³ *Album*, 6r., 7v., 8v.

⁵⁴ *Album*, 21v., 23v., 25r., *Matr.Pos.*, 9v., 16r.

mokhoz való kötődésükre és az egyházi hivatás iránti fogékonyságukra vonatkozó adatok az *Album* névsorainak teljes körű feldolgozása nélkül is megismerhetők.⁵⁵

A tagfelvételek rendjében a tisztújításokhoz hasonlóan az 1652. év határt jelent. A korábbi időszakra évi 2-3 tagfelvétel volt jellemző. Ezek egyike – mint részben már említettem – rendszerint a tavaszi tisztújítással esett egybe vagy ehhez kapcsolódott. A másikat a július–szeptemberi hónapokban tartották, és főképp Sárlos Boldogasszony (július 2.), Nagyboldogasszony (augusztus 15.) vagy Kisboldogasszony (szeptember 8.) ünnepére időzítették. Az 1652 utáni időszakban az évi egyszeri tagfelvétel gyakorlata volt bevett, amelyet igyekeztek tavasszal, a tituláris ünnepen vagy húsvét után tartani. Az újoncokat ezután a novemberi első gyűlésen mutatták be a kongregáció rectorának, akiknek az oktatására és irányítására külön tisztségviselők voltak kijelölve. A tituláris ünnepig próbaidejüket töltő diákok a tagfelvételnél ünnepélyes esküt tettek, majd a rector befogadta őket a társulatba; ennek jeléül beírták nevüket a kongregáció albumába.⁵⁶

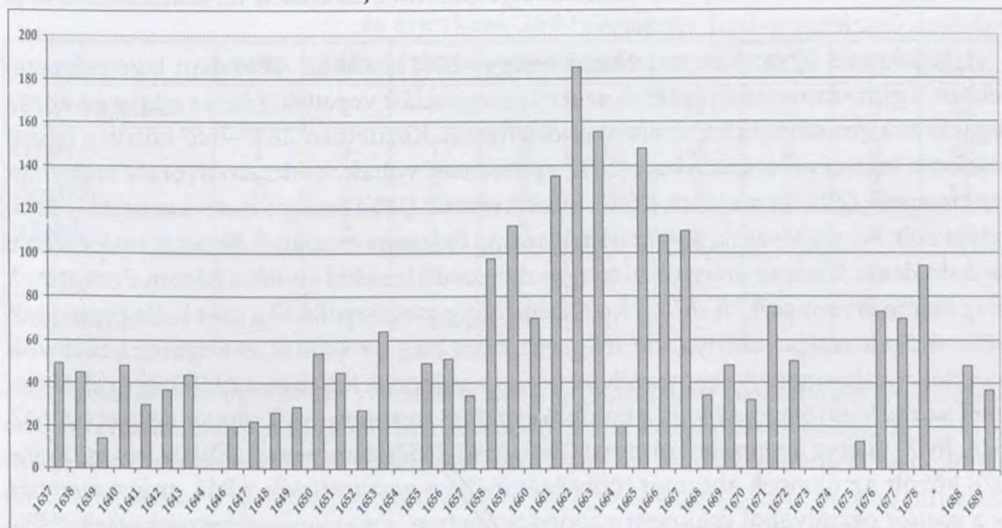
A társulat újonclétszámát az 1637–1678. és az 1688–1689. tanévekből ismerjük. Az újoncok száma ebben az időszakban – valószínűleg a kongregáció összlétszámát is tükrözve – 13 és 185 között változik, átlagosan 56 fő. A korszak első 20 évében látványos növekedést nem mutat, 20-50 újonc között ingadozik, majd egy néhány éves emelkedés következik (1658–1662), hogy elérje a csúcst (1662: 185 újonc), és egy 1667-ig tartó enyhe csökkenést követően ismét 30 fő körüli értékre essen vissza. A visszaesést az 1670-es években 13-94 fő közötti ingadozás követi, amit részben a Thököly-mozgalom, majd a török visszafoglaló háborúk eseményei indokolhatnak. Az utolsó két rendelkezésünkre álló adat – a háborús évek után – ismét egyfajta megállapodást, kiegyensúlyozottabb fejlődést tükröz (1688: 48 fő, 1689: 37 fő). A kongregáció első virágkorát a felvett újoncok létszámai alapján tehát az 1650-es évek végére és az 1660-as évek elejére tehetjük.⁵⁷

⁵⁵ A tagnévsorok és a vezetők adattárszerű prozopográfiai feldolgozása folyamatban van.

⁵⁶ 1667-ig az album, amelybe a tagokat beírták, az általam elemzett kötettel azonos. Ezután a tagok neveit egy másik albumba jegyezték be, amelyet például az 1725. év eseményeinek krónikása is rögzített, amikor leírta, hogy a május 13-i tagfelvételnél a rector maga írta be az „albumba” az újoncok neveit. *Album*, 150r.

⁵⁷ A grafikon az 1637–1689 közötti bejegyzések alapján az évente felvett újoncok létszámát mutatja. Tagfelvételnél, illetve a felvett újoncok neveiről az *Album*-ban a következő évekre nincs adat: 1644, 1654, 1673, 1674, 1679–1687 – az utóbbi hiány helyét a grafikonon *-gal jelöltem.

Az újoncok létszáma (1637–1689)

Újoncnévsorok hiányában a további időszakra vonatkozóan csak elszórt adatokkal rendelkezünk. 1684-ben a társulat történetírója megjegyzi, hogy a háború után a társulat megcsappant létszámmal, 80 fővel működött.⁵⁸ 1708-ban 142 *sodalist*,⁵⁹ 1723-ban – a háborúk elmúltával – 300 főt említene a feljegyzések.⁶⁰ Úgy tűnik, ez a létszám a 18. század további évtizedeiben is jellemző maradt, ami a gimnázium tanulóiról rendelkezésre álló összlétszámok ismeretében reálisnak is tűnik. A gimnázium történetírójának adatai szerint az 1729-ben 568, 1767-ben 552, 1768-ban 560, 1772-ben 558, 1773-ban 545 diákja volt az iskolának.⁶¹ Ehhez képest a *historia congregationis* feljegyzései szerint 1729-ben több mint 400, 1732-ben több mint 300 tag látogatta a kongregáció gyűléseit.⁶² Az *Album*ban fennmaradt utolsó adat az 1734. évi állapotot rögzíti, amikor 336 *sodalis* közül 58-an voltak újoncok.⁶³ Az említett újonc- és összlétszámok tükrében az 1720-as évektől kezdődő újabb virágkor a kongregáció legtöbb diákra kiterjedő, de emiatt a tömegesség hatását keltő működésének időszaka, amikor a gimnáziumba járó megfelelő évfolyamok tagjai nagy többségben részt vettek a társulat életében. A pozsonyi társulat létszámadatai hasonlóak más külföldi és magyarországi példákhoz. Más kongregációkra is igaz, hogy kezdetben erősen elitjellegűek voltak és csak a diákok 12-16%-át

⁵⁸ *Album*, 103r.

⁵⁹ *Album*, 129v.

⁶⁰ *Album*, 145r.

⁶¹ SCHÖNVITZKY 1896, 185.

⁶² *Album*, 156r., 157v.

⁶³ *Album*, 158v.

tömörítették.⁶⁴ Ez az arány a 17. század folyamán nőtt, de csak a 18. században érte el a diákok összlétszámának többségét.

A tagokra és újoncokra vonatkozó bejegyzések közül az *Albumban* legrendszerebben a gimnáziumi évfolyamok szerinti megoszlást vezették.⁶⁵ Ez az adatsor a kongregáció és a gimnázium kapcsolatát is jól jellemzi. Kezdetben, 1637–1667 között a felvett *sodalisok* legnagyobb arányban (36%) *syntaxisták* voltak, csaknem azonos arányban *grammatisták* (21%) és *poetisták* (25%), kisebb részük (18%) pedig a *rhetorikai* osztály hallgatója volt. Az elsőévesek, a *principisták* száma összesen csupán 9, ők tehát csak elvétve fordulnak elő. Ezek az arányok bizonyos megszorításokkal ennek a három évtizednek az egészére érvényesek. A *rhetoroknál* mindvégig megfigyelhető a más kollégiumokból átvitt diákok magas aránya, de mégsem kizárólag az ötödik évfolyamba tartozók érkeztek máshonnan. A *syntaxisták* többsége az újoncok körében az 1650-es évek közepétől szinte kizárólagossá vált, a korábbi években a *grammatisták* olykor nagyobb (1637, 1646, 1647), illetve azonos létszámmal (1641, 1643, 1652) szerepelnek. Ehhez képest 1668–1678 között az újoncok abszolút többségét (64%) a *grammatisták* adták, míg a *syntaxis* és a *poetica* osztályából csaknem azonos arányban, jóval kevesebben érkeztek (14%, illetve 13%). A 9%-ot kitevő *rhetorok* a korábbi időszakhoz hasonlóan a más gimnáziumokból érkezett diákok közül kerültek ki. Ebben az évtizedben is elenyésző – csupán kettő – volt a felvett *principisták* száma. Ez a változás és a későbbi szöveges bejegyzések is arra utalnak, hogy a 17. század utolsó harmadára a pozsonyi kollégiumban a Mária-kongregáció egyrészt nyitottabbá vált – a gimnazisták már másodévesként is nagy arányban beléphettek –, másrészt azonban egyre szabályozottabb lett a működése. Ezt a tisztújítások és az újoncfelvételek kötöttebb időzítése mellett a tagfelvétel automatizáltabbá válása is mutatja, az újonc- és taglétszámok változása is tükrözi.

A kongregáció intézményén túlmutató, a gimnázium működéséhez is érdekes adalékot jelentenek azok az elszórt adatok, amelyek a más kollégiumokból érkező diákoknak a pozsonyi társulatba való felvételéről tájékoztatnak. Ezek a tanulók tanúsítvánnyal érkeztek más gimnáziumokból, ahol korábban már felvették őket a helyi Mária-kongregációba. Azt, hogy ezek az „átvett” *sodalisok* mely városokból, iskolákból érkeztek, 9 évben (1640, 1641, 1651, 1652, 1656, 1664, 1671, 1678, 1688) jegyezték fel, összesen 100 diákról.⁶⁶ Az említett városok alapján pedig fel lehet vázolni a pozsonyi jezsuita kollégium – így a Mária-kongregáció – hozzávetőleges területi kapcsolatait. A leggyakrabban előforduló városokat, illetve az onnan érkezők számát az alábbi táblázatban foglaltam össze.⁶⁷

⁶⁴ Zágráb: 330-ból 40-en, Nagyszombat: 600-ból 70-en, Győr: több mint 400-ból 67-en lettek tagok az alapításkor. (Vö. VANINO 1969, 309, LAR (1617) Austr. 133. 516., ACSAY 1901, 152–153.) A 16. század végi kölni (30%) és fuldai (27,5%) kollégiumokból nem sokkal nagyobb, Münsterből még kisebb (4,7%) arányok ismeretesek. Az „elitcsapat”-jellegű („*Elitetruppe*”) pedig tudatosan törekedtek megőrizni, vö. DUHR I. 369–370.

⁶⁵ Az 1649–1651. és 1673–1674. évek kivételével.

⁶⁶ *Album*, 10v., 13r., 25r., 26r., 32v., 58v., 85v., 96v., 110r. Az utolsó három évben különösen sokakról (21, 39, 11 fő) rendelkezünk adatokkal.

⁶⁷ A táblázatban azokat a városokat tüntettem fel, amelyekből összesen legalább 5 diák érkezett.

A pozsonyi kongregációba máshonnan átvett diákok száma városonként és évenként (1640–1688)

	1640	1641	1651	1656	1664	1671	1678	1688	össz.
Nagyszombat	0	2	7	1	1	1	13	5	30
Győr	1	4	1	1	0	6	6	0	19
Zágráb	0	3	0	0	1	3	4	0	11
Bécs	0	0	1	0	0	0	1	4	6
Sopron	0	0	1	1	0	1	2	0	5
Trencsén	0	0	0	0	0	2	3	0	5

A táblázat – az előforduló városok közül – a földrajzilag Pozsonyhoz legközelebb esőket tartalmazza, amelyek egyben jelentős jezsuita központok is voltak. A felsoroltakon kívül csupa távolabbi kollégium fordul elő, az osztrák provincia nyugatabbi területeiről Graz, a cseh provinciából Morvaország területéről Brünn és Magyarhradis (ma Uherské Hradiště, Csehország),⁶⁸ Alsó-Magyarországról Besztercebánya, Felső-Magyarországról Szepes, Kassa és Ungvár, az Alföldről Gyöngyös, Erdélyből pedig Kolozsmonostor – mindegyik 1-2, Gyöngyös 3 fővel. A jezsuita iskolák mellett egyetlen nem jezsuita is feltűnik: 1678-ban egy diák az 1666 óta Privigyén működő piarista gimnáziumból érkezett.

A diáktársulatoknak, így a pozsonyinak is különös jelentősége volt az egyházi hivatások ébresztésében, a szerzetesi és papi utánpótlás biztosításában. A jezsuita gimnáziumok kongregációi a „kegyesség iskoláiként” ebben fontos szerepet játszottak. A pozsonyi *Album* névsoraiban is megtalálhatóak az egyes nevek mellett olyan későbbi bejegyzések, amelyek a tagok egyházi pályára lépését rögzítik, de ezek értékelése csak a névsorok teljes feldolgozása után lesz lehetséges. A 17. század első feléből a *litterae annuae* alapján 1639-ben a *sodalisok* közül 2 jezsuita, 4 ferences és 1 világi papi, 1641-ben pedig (részletezés nélkül) 10 szerzetesi hivatásról tudunk.⁶⁹ Az *Album* 18. század eleji (1706–1734) szöveges bejegyzései további összesítő számadatokkal szolgálnak. Először 1706-ban említik, hogy egy *sodalis*, aki a kapucinus rendbe akart lépni, Bécsbe ment, majd a próbációs évét az alsó-ausztriai Gmünd városában töltötte, ketten a bécsi Pázmáneumba mentek, és további egy tag is Bécsbe távozott, hogy a kisebb papi rendeket felvegye.⁷⁰ 1708-ban ketten a világi papi pályát, 2-2 *sodalis* a jezsuita, illetve a trinitárius rendet, 5 a ferences, 1 tag pedig a pálos rendet választotta.⁷¹ 1709-ben is többen léptek egyházi pályára: egyikük jezsuita lett, néhányan pedig pálosok, illetve ferencesek.⁷² 1710-ből csak egy sommás megjegyzés maradt fenn, amely szerint többen

⁶⁸ Itt 1643-ban telepedtek le a jezsuiták, vö. Kovács 2015, 57.

⁶⁹ Pozsony: LAW (1639, 1641), Cod. 12218. 355v., Cod. 12219. 68r.

⁷⁰ *Album*, 122v.

⁷¹ *Album*, 129v.

⁷² *Album*, 132r.

az egyház kötelékébe léptek.⁷³ 1720-ban számos diák számára volt vonzó a papi, szerzetesi életpálya. 1 jezsuita, 1 trinitárius és 8 ferences hivatás mellett a *rhetorikai* osztályból 10-en készültek a papságra – akik közül a bejegyzés írója szerint 9 valóban reményteli volt – a *poetica* és a *syntaxis* osztályaiból pedig további 2-2 ifjú jelentkezett, akik közül 3 tűnt alkalmasnak.⁷⁴ 1723-ból 2 jezsuita, 4 ferences, 2 pálos és 1 kapucinus,⁷⁵ 1729-ből pedig összesen 40 egyházi hivatásról tudunk.⁷⁶ 1734-ben 28-an választottak egyházi pályát, 1 jezsuita, 10 ferences, 7 kapucinus, 1-1 trinitárius és kamalduli szerzetessé, 8 diák pedig világi pappá kívánt válni.⁷⁷

A kibontakozó összképben a szerzetesi és papi hivatások növekvő száma azért nem meglepő, mert ezt a diákok összlétszámának emelkedése is magyarázza. A szerzetesi pályára lépők között a jezsuita rend mindvégig jelen volt, de jellemzően csupán évente 1-2, összesen csak 10 fővel. Sokkal népszerűbbnek bizonyult a két ferences rend: összesen 33 konventuális ferencesi és 9 kapucinusi hivatásról van adat. A pálosok közé is viszonylag több, összesen 7, míg a trinitárius rendbe 4, a kamalduliak sorába pedig 1 ifjú lépett. Világi papi pályát a szerzetesekhez képest kevesebben, de összesen legalább 13-an választottak. Habár az adatok töredékesek, arra alkalmasak, hogy bizonyos következtetéseket levonjunk belőlük. A jezsuita kollégium és az ahhoz kötődő Mária-kongregáció az említettek tükrében nem nevezhető csupán a jezsuita rend önreprodukcióját célzó intézménynek, hanem a vallásosság elmélyítése és a kegyes gyakorlatok révén több szerzetesrend, a világi papi hivatásokkal pedig a lelkipásztorkodó egyház egésze számára gyümölcsöző szervezet volt. Mindez a Nyugat-Európában is megfigyelt törekvésekkel, a kongregációknak a papi utánpótlás-nevelésben játszott hiánypótló szerepével állítható párhuzamba.

4. Tevékenység és tárgyi környezet

A jezsuita vezetésű diákkongregációk elsődleges célja volt a tanulók hitbéli ismereteinek gyarapítása, lelki életének elmélyítése, a szentségek gyakori vételének serkentése és a tagok bekapcsolása az egyház liturgikus cselekményeibe, ünnepeibe egyénileg és közösségileg egyaránt. Mindezzel a jezsuita vezetők nem csak magukra a diáktagokra, hanem azok hozzátartozóira és a tágabb társadalmi közegre, a városi lakosságra is hatottak.

Az *Album* alapján a társulati élet mindennapjairól és az ünnepekről is képet kaphatunk. A tagok hetente vasárnaponként gyűltek össze, közösen imádkoztak, a *praeses* vagy más előjárójuk prédikációját hallgatták meg, majd az adott témában lelki beszélgetést folytattak. Havonta két közös officiumot tartottak, egyet a társulat élő, egyet

⁷³ *Album*, 135v.

⁷⁴ *Album*, 141r.

⁷⁵ *Album*, 146v–147r.

⁷⁶ *Album*, 156r.

⁷⁷ *Album*, 158v.

pedig elhunyt tagjaiért.⁷⁸ Az 1717. évi feljegyzés szerint a holtakért való ima alkalomával mindig kitétték a fekete *labarumot* (díszzászlót) vagy az albumot, és két gyertya közé Szűz Mária kis szobrát.⁷⁹ A tagok temetéséről, saját halottjaikról az 1680-as évek végétől emlékezik meg az *Album*.⁸⁰ Temetésükön a *sodalisok* közösen vettek részt, és az előkelő világi vagy egyházi pártfogóiknak is megadták a végtisztességet. Az elhunyt diákok temetésére is mindig kivonultak – a szegényebbek temetési költségeit maga a társulat fedezte.⁸¹ Az 1640-es évekből arra is van adat, hogy az elhunyt tag adósságait a társulat fizette ki.⁸²

Az ún. „*bona opera*” a társulatokról készített beszámolók elmaradhatatlan része volt, amely példaadó célzattal a tagok vezekléseiről, irgalmas cselekedeteiről számolt be. A magyarországi beszámolók igazolják, hogy az Európa-szerte ismert erénygyakorlatok itt is népszerűek voltak. Pozsonyban egyesek vas ciliciumot viseltek, a csábító beszélgetésektől és duhaj könyvektől tartózkodtak, ehelyett lelki dolgokról beszélgettek, másokat a szentségek vételére buzdítottak,⁸³ mások litániáztak, zsolozsmáztak, rózsafüzér imádkozása közben söprögették körbe a köztéri Mária-szobrot, nyilvánosan vallották meg bűneiket vagy Krisztus szenvedésére emlékezve éretlen gyümölcsbe haraptak.⁸⁴

Az ünnepek között első helyen a Mária-ünnepek, illetve a tituláris ünnep, Gyümölcstolt Boldogasszony ünnepe állt. Ezt mindig fényes külsőségek között ülték meg. A felkészülés része volt a tagok és a felveendő újoncok közös gyónása, de akár önostorozó körmenetet is tarthattak.⁸⁵ A 18. századra már rendszerint szorosan a tituláris ünnephez kötődött az újoncfelvétel, amikor a *tyrók* – életgyónásuk elvégzése után – a társulat Mária-oltára előtt térdelve tettek ünnepélyes esküt. Az ünnep része volt a kollégiumbeli oratóriumuktól a Szent Márton-templomban lévő oltárukig, később a Szent Salvator-templomig tartó díszmenet, amelyben a kongregáció legfőbb jelvényét, a díszzászlót vagyis *labarumot* fáklyavivők kísérték. A szertartások fényét trombitán és dobon játszó, felkért zenészek muzsikája is emelte. Az ünnepi misére a pozsonyi káptalan tagjait és a világi főméltóságokat, a pozsonyi kamarai tisztviselőket is meghívták. A főcelebráns gyakran maga az esztergomi érsek volt. 1675-ben Szelepcsényi György érsek jelenlétét említi az *Album*, 1677-ben pedig az érsek távollétében a kongregáció *rectora*, Szenczy István pozsonyi dékánkanonok celebrált. A

⁷⁸ Vö. az *Album* bejegyzéseivel és *Leges et statuta*, 26r–v.

⁷⁹ *Album*, 138r.

⁸⁰ Vö. pl. az 1689. évi feljegyzéssel, *Album*, 114v.

⁸¹ 1732-ben temetésekre több mint 5 forintot költöttek. *Album*, 157v.

⁸² *Album*, 10r. Herman Andreas neve mellé írt utólagos bejegyzés szerint. A jegyzetben megadott év utolsó számjegyét sajnos az *Album* újrakötésekor levágták, ezért az pontosan nem állapítható meg.

⁸³ LAW (1650), Cod. 12220. 322v.

⁸⁴ Pl. LAW (1648), Cod. 12220. 129v., *Album*, 80v–81v. (1669)

⁸⁵ Utóbbira 1650-ből van adat: LAW (1650), Cod. 12220. 322v.: „*Tutelare festum Patronae solenniter celebravit, praemissa in pervigilio, in se servientium flagellis processione.*”

főcelebráns 1740-ben a *rector* távollétében Berényi Zsigmond pécsi püspök volt.⁸⁶ Az ünnepi misét a mariánus oratóriumban közös ebéd, majd Mária-dicséret követte. Az ebédre a meghívott méltóságok is hivatalosak voltak; 1688-ban feljegyezték, hogy a kanonokok és a kamarai tanácsosok is részt vettek az ünnepi lakomán.⁸⁷ Általában ezután tartották meg az évi rendes tisztújítást: a jelenlévő tagok az előre kiválasztott három jelölt közül választották meg az új (*vice*)*rectort*. A *rectort* leggyakrabban megerősítették tisztségében, és a többi tisztséget is ekkor töltötték be vagy erősítették meg.

A nagybőjti és húsvéti kegyes cselekedetek és szertartások részletezése a tituláris ünnep mellett a bejegyzések leggyakrabban visszatérő eleme. Ahogy az német területeken a 17. század elejéről is ismert, a kongregációk nagybőjtre már farsang utolsó három napján készülni kezdtek különféle önmegtagadásokkal vagy szentségimádással. Pozsonyban több évben is negyvenórás ájtatosságot tartottak karneválkor. Az *Album*ban gyakori a nagybőjti önmegtagadások, böjtlések részletekbe menő – de mindig személytelen – leírása. Az éves jelentés egy korai bejegyzése szerint hétfőnként és péntekenként a Szent Kereszt-officiumot imádkozták, és az oratóriumban magányosan vagy a templomban nyilvánosan ostromozták magukat, nagypénteken pedig különféle szimbólumokkal (körmeneti feliratos képekkel) körmenetet tartottak.⁸⁸ A böjt idején két-három flagelláns körmenetet is tartottak, amelyek vagy a nagyböjt közepére és végére voltak elosztva vagy a nagyhétre koncentráálódtak. Ezeknek a processzióknak a leírása az 1670-es évektől rendszeres; a feljegyzések tükrében nagy népszerűségnek örvendtek. A tagok a körmeneteken e célra készült egyenruhában vettek részt. 1689-ben a jelentkezők nagy száma miatt a kongregáció az *Agonia Christi*-társulattól kapott kölcsön ruhákat és más kellékeket, 1708-ban pedig, hogy ne legyenek más társulat segítségére utalva, 12 új ruhát szereztek be. Ebben az évben a körmenethez külsősök is csatlakoztak. 1719-ben a *Miserere* éneklése közben vonultak a három nagybőjti flagelláns körmenet alkalmával az iskolától a templomig. A külsősök részvételéről pedig feljegyezte a *historia* írója, hogy vigyázni kell velük, mert a korábbi évek rossz tapasztalata szerint a kálváriára és a szentsírhoz vitt kereszteteket és a vezeklőruhákat nem hozták vissza teljes számban. A szentsírlátogatás a nagyböjt végének ünnepélyes eseménye volt. 1708-ban a kálváriahegyen felállított szentsírhoz vonult ki a társulat; a rózsafüzért imádkozó menetet hat fáklyavivő kísérte. 1719-ben a két *labarum* haladt a szentsírhoz menetelőik élén, míg 1721-ben a fekete *labarum* alatt vonultak. A nagyböjtben rendszeresen végeztek keresztúti ájtatosságot is, 1719-ben minden szerdán. Az *Album* a feltámadási körmenetről is rendszeresen megemlékezik. 1689-ben a *Surrexit Christus hodie* kezdetű éneket énekelték a processzió résztvevők.⁸⁹

⁸⁶ *Album*, 159r. Berényi Zsigmondot (1694–1748) nagyszombati, bécsi és római tanulmányai után Esterházy Imre érsek vette pártfogásába, esztergomi kanonok (1729), mallei (kilikiai címzetes püspökség, vö. <http://www.catholic-hierarchy.org/diocese/d2m25.html>, letöltés ideje: 2014. okt. 7.) címzetes püspök (1728), majd pécsi püspök (1739) lett. FAZEKAS 2003, 186., 1127. sz., KOLLÁNYI 1900, 335–337.

⁸⁷ *Album*, 109r.

⁸⁸ LAW (1647), Cod. 12220. 50v.

⁸⁹ *Album*, 114r–v., 138r–v., 142v., 143r.

A körmenetek között kiemelt szerepe volt az úrnapi körmenetnek is. Az oltáriszentségnek a trienti zsinat által is megerősített különös tiszteletéből – más kongregációk mellett – Pozsonyban a diáktársulat is kivette a részét, amiért 1689-ben konfliktusba is keveredett a ferencesekkel. A koldulóbarátok ugyanis saját kordás társulatukat a menetben a diákok Mária-kongregációja és a jezsuita városi társulat közé szeretnék volna elhelyezni. Ezt azonban a jezsuiták elutasították. Mivel a pozsonyi prépost és a kanonokok is kiálltak mellettük, a ferencesek végül nem vettek részt a körmenetben.⁹⁰

A körmenetek mellett a jezsuiták gyakran szerveztek zárandoklatokat a lelki vezetésük alatt álló közösségek számára. Több évből tudunk a diáktársulatnak a pozsonyhidegkúti (Bratislava–Dúbravka, Szlovákia) Rózsafüzér Királynője-kegykápolnához szervezett zárandoklatáról.⁹¹ Emellett a jezsuiták társulatai, így a diákok is rendszeresen részt vettek a máriavölgyi (Marienthal/Marianka, Szlovákia) zárandoklatokon; a társulat szabályai szerint a kegyhelyet évente kétszer tartoztak gyalogosan meglátogatni.⁹²

A társulat életében a Mária-tisztelet az ünnepnapokon kívül is hangsúlyosan megjelent. A feljegyzések visszatérő eleme a Szent Szűz tiszteletére vállalt önmegtagadások és jótétemények, kegyes gyakorlatok leírása. A tagoknak a társulat patrónusa iránti különös tisztelet kötelessége is volt, a Szent Szűz erényeit kellett követniük, kultuszát és az iránta való szeretetet előmozdítaniuk.⁹³ Egyesek szombati böjttel, a szentolvasó imádkozásával, mások vezekléssel vagy litániával, alamizsnálkodással vagy a bortól való tartózkodással fejezték ki Mária-tiszteletüket. Más szentek közül főképp a jezsuita Xavéri Szent Ferenc tisztelete volt hangsúlyos, akit több évben is – például 1707-ben – külön kilencnapos ájtatossággal, a máshol is népszerű *devotio Xaverianával* tisztelték meg.⁹⁴ Említik továbbá Szent József és Szent Borbála,⁹⁵ illetve Szent Anna kultuszát is.⁹⁶

Az *Album* a kongregáció tárgyi környezetébe, eszközeik és javaik világába is betekintést nyújt. A társulat közös helyisége, a mariánus oratórium a pozsonyi jezsuita kollégium épületében volt, itt és a Szent Márton-templomban is saját oltáruk volt.⁹⁷ Az előbbi a titulushoz megfelelően az Angyali Üdvözlést ábrázolta, ezt 1649-ben állította fel a társulat *rectora*, Héderváry János 100 forint értékben.⁹⁸ Mivel az adományok és a pénztár bevételeinek és kiadásainak számontartására az 1680-as évek végétől bizo-

⁹⁰ *Album*, 114v. Hasonló vita 1637-ből Győről is ismert, ahol a jezsuita diáktársulat szintén a ferencesek társulatával került összetűzésbe, vö. ACSAY 1901, 151.

⁹¹ Pozsonyhidegkút ma Pozsony városrésze, az *Album* 1678-ban német („Kaltenprun“, Kaltenbrunn), 1687-ben szlovák nevén („Dubravka“, Dúbravka) említi. *Album*, 97v., 108r.

⁹² *Leges et statuta*, 27v.

⁹³ *Leges et statuta*, 26r.

⁹⁴ *Album*, 125v. Xavéri Szent Ferenc tiszteletére l. még pl. az 1709. év feljegyzéseit: *Album*, 132r.

⁹⁵ Pl. 1707-ben, vö. *Album*, 127r.

⁹⁶ Pl. 1709-ben, vö. *Album*, 132r.

⁹⁷ 1678-ban az *Album* írója feljegyezte, hogy április 7-én, a mariánus oratóriumban készítette el a „*historia congregationis*” bejegyzést, vö. *Album*, 108v.

⁹⁸ LAW (1649), Cod. 12220. 228r.

nyosan külön számadáskönyveket (*liber rationalis/rationes*) használtak, az *Albumban* csak elszórt adatok találhatóak erre vonatkozóan.⁹⁹

1669-ben egy közepes méretű Mária-képpel, egy ón szenteltvíztartóval és két gyertyatartóval gyarapodtak.¹⁰⁰ 1678-ban kaptak többek között hat vörös széket, egy színes szövetet, hat nagyobb fehér és több kisebb gyertyát, két gyertyatartót, két szentképet, egy vízórárt (*clepsydra*) és lelki könyveket, négy *rhetoricus* diák adományából pedig új asztalt készítettek.¹⁰¹ 1682-ben 42 gyertyát, 6 fáklyát és egy katalógust is kaptak.¹⁰² 1684-ben a tisztségét ekkor letévő *rector* adományozott 6 gyertyát és 30 forintot.¹⁰³ 1686-ban 172 forintnyi bevételük volt adományokból, amelyeknek egy részét az ünnepi zenészekre költötték, amire Jaszlóczy Jakab, a kongregáció *rectora* és a *grammatista* Zichy Péter, a társulat pénztárosa is adakozott.¹⁰⁴ 1706-ban a kongregáció pénztára (*aerarium*) a háborús idők miatt kevésbé gyarapodhatott, de a pozsonyi kanonokok és a kongregáció előljárói ekkor is adakoztak.¹⁰⁵ A helyzet 1707-ben sem változott jelentősen, a tagok ekkor is pénzsűkében voltak, néhányan mégis adományoztak: 5 forintot, egy török szőnyeget és 6 fáklyát kapott a társulat.¹⁰⁶ 1718-ban a pénzádományok mellett 3 kis koszorút kaptak,¹⁰⁷ 1721-ben pedig az adományokból a *consultorok* számára készítettek új padot.¹⁰⁸ 1728-ban a pénztárnak 19 rajnai forint bevétele volt, a régi, túlságosan nagyknak tartott pecsétjük helyett pedig új pecsétet készítettek.¹⁰⁹ 1734-ben 60 forint volt a bevételük, amiből 33 forintot az elhunyt Mednyánszky Ferenc (feltehetően egykori *sodalis*) hagyott a társulatra.¹¹⁰ 1725-ben – szokatlan módon – az *Albumban* sorolták fel a társulatnak adakozók és a pénzádományok jegyzékét, akik között (helyi) világi és egyházi főméltóságokat, főnemeseket és nemeseket nagy számban tüntettek fel.¹¹¹ A társulat aktív, diák- és egykori tagjai, előljárói mellett a társulatot támogatók rendszerint az említett csoportokból, helyi előkelőségekből, a pozsonyi káptalan vagy a Magyar Kamara tisztviselőinek soraiból, azaz a pártfogói körből kerültek ki.

⁹⁹ 1689-ben az adományokat nem jegyezték fel, csak annyit jeleztek az *Albumban*, hogy azok jegyzékét az inventáriumba vezették be: *Album*, 115r.

¹⁰⁰ *Album*, 79v–80r.

¹⁰¹ *Album*, 97v–98r.

¹⁰² *Album*, 102r.

¹⁰³ *Album*, 103v.

¹⁰⁴ *Album*, 106v.

¹⁰⁵ *Album*, 121v–122r., az adakozók neveit fel is sorolták.

¹⁰⁶ *Album*, 125r–125v.

¹⁰⁷ *Album*, 139r.

¹⁰⁸ *Album*, 143r.

¹⁰⁹ *Album*, 153r.

¹¹⁰ *Album*, 158v. Mednyánszky Ferenc (1679–1733) pozsonyi és bécsi tanulmányai után a római Collegium Germanicum-Hungaricum növendéke, majd 1707-től esztergomi kanonok, 1721-től nagyprépost, cattarói választott (1713), majd leutai címzetes püspök (1731) (<http://www.catholic-hierarchy.org/diocese/d2157.html>, letöltés ideje: 2014. okt. 7.), KOLLÁNYI 1900, 323.

¹¹¹ *Album*, 150v.

Gyakran előfordulnak végrendeletileg a társulatra hagyott pénzbeli és tárgyi adományok is. 1708-ban például egy valószínűleg egykor a társulathoz tartozó, Nagyszombatban elhunyt nemes 8, a kongregáció megboldogult, egykori *rectora*, Jaszlóczy Jakab pedig 15 forintot hagyományozott.¹¹² 1721-ben ugyan nem az *Album*a jegyezték fel az adományokat, de itt is megemlégték, hogy végrendeletileg többen is hagytak pénzt a társulatra.¹¹³

A pénztár jövedelmei fedezték a kongregáció kiadásait. Rendszeres kiadást jelentettek az ünnepek reprezentációs költségei, a különféle eszközök és tárgyak. Emellett valószínűleg a 17. század közepétől szokás volt az ún. *menstruorum sanctorum distributio*, a havi szentképek osztogatása a diákok között. A szenteket ábrázoló, olykor rövidebb imákat is tartalmazó kis lapok az adott hónapban különös figyelemben részesített szentek iránti tiszteletet szolgálták. A képeket 1710-ben például Bécsből hozatták,¹¹⁴ 1721-ben Nagyszombatban nyomtatott, egyszerűbb lapocskákat és Bécsben nyomott szentképeket is osztogattak.¹¹⁵ A társulat költségén adták ki a kongregációból távozók számára nyomtatott tanúsítványokat (*testimonia*) is. 1718-ban a *historia* szerzője feljegyezte, hogy ezek nyomtattatása a társulat pénztárát minden évben a kelleténél jobban megterheli, mert évente újakat kell kiadniuk, a fel nem használtak viszont feleslegesen megmaradnak, ezért azt javasolja, hogy a jövőben a *testimonia*ok kiadásáért kérjenek a tagoktól némi hozzájárulást, ahogy ez máshol is szokásos.¹¹⁶ Szintén a társulat költségén adták ki az előkelő pártfogó urak számára nyomtatott meghívókat, amelyek a társulat tituláris ünnepén való részvételre invitáltak, és gyakran az előző évben meghalt társulati tagok katalógusával egészültek ki. A más társulatokban is megszokott meghívóknak eddig négy, a pozsonyi diáktársulathoz kötődő darabja került elő, amelyek közül háromhoz (1657., 1690. és 1709. év) nyomtatott, egyhez (1674. év) pedig a hátoldalra kézzel írott halotti katalógus is tartozik, és mindegyiket a nagyszombati egyetemi nyomdában nyomtatták.¹¹⁷

A társulat nyomtatványkiadó tevékenységét a meghívók mellett elsősorban az általa kiadott ajándékkönyvek (*xenia*) nagy száma teszi kiemelkedővé. A magyarországi diákkongregációk közül ezt a költséges, ám reprezentatív gyakorlatot csak a tehetősebbek engedhették meg maguknak. Az ajándékkönyvosztás részletes elemzésekor az 1677–1734. évekből 62 *xenium*osztási alkalmat, ezen belül 34 különböző műnek 47 kiadását azonosítottam.¹¹⁸ A jezsuiták egyértelműen arra törekedtek, hogy a diákoknak akár korcsoportonkénti bontásban, emellett a társulat pártfogó tagjainak, a helyi elitnek, kanonokoknak vagy akár a Pozsonyba érkező országgyűlési követeknek is korszerű és

¹¹² *Album*, 129r.

¹¹³ *Album*, 143v.

¹¹⁴ *Album*, 132v.

¹¹⁵ *Album*, 141v.

¹¹⁶ *Album*, 139r.

¹¹⁷ Vö. VISKOLCZ 2007 és KÁDÁR 2013b.

¹¹⁸ KÁDÁR 2013, 11. – Mivel e tanulmányomban a kérdést részletesen feldolgoztam, ehelyütt annak részleteit nem ismertetem.

színvonalas áhítati irodalmat biztosítsanak. Gyakran a legújabban megjelent kegyességi műveket is megszerezték, amelyeket nagy arányban jelentettek meg saját költségükön, a diákok számára akár a 100-at meghaladó példányszámban. A *xeniumosztás* alapját az előkelőbb diákoktól és a pártfogó uraktól (*domini externi*) kapott anyagi támogatás jelentette. 1734-ben ez a szokás éppen veszteséges volta miatt szűnt meg. Ekkor éppen az ajándékkönyvosztás gyakorlatának abbamaradása kapcsán került Pozsonyban előtérbe a Szent Annáról elnevezett társulati könyvtár szerepe a 18. század második harmadától. A kongregáció önálló könyvtárának léte azonban már a kezdetektől feltételezhető, célja a tagok kegyes olvasmányokkal való ellátása volt.¹¹⁹

Mérleg

„Minden nap korán, amint felkeltek, miután hálát adtak Istennek az ő isteni felségétől kapott javakért, mind az általánosakért, mind a különlegesekért és sajátóságokért, háromszori Miatyánkot és Üdvözlégyet mondjanak a Szentháromság tiszteletére, egyszer pedig az apostoli hitvallást és a *Salve Reginát*, és ezeken kívül más kegyes imákat is a gyóntató tanácsára. Este, mielőtt lefekszenek aludni, vizsgálják meg lelkiismeretüket, majd pedig három Miatyánkot és Üdvözlégyet mondjanak el és a halotti zsoltárt (*psalmus De profundis*) az elhunytak lelkéért. Minden tagot biztassanak – mivel nekik nagyobb tökéletességre kell jutniuk, mint másoknak –, hogy a kegyes és keresztényi cselekedetekben nagyobb igyekezetet tanúsítsanak; úgymint: gyakrabban gyónás, gyakrabban szentáldozás, a Szűzanya *officiumának* és a rózsafüzérnek az elmondása, a lelki beszélgetésre szánjanak némi időt, szombatonként gyűljenek össze a Szent Szűz litániájának elmondására, vagy más hétköznapiokon is az oratóriumban valamiféle kegyes feladat eltöltésére. A börtönöket, hasonlóképpen az iskolákat vagy kórházakat is látogassák, a műveletleneknek a keresztény tanítás alapismereteit magyarázzák, és más effajta kegyes feladatokat lássanak el. Ezekkel állapotuk és kegyességük szerint ki-ki külön-külön, illetve egyszersmind az egész társulat is foglalkozhat, ahogyan a társulat élén álló páter a kollégium superiorja beleegyezésével azt megszabja vagy javallja.”¹²⁰

A pozsonyi diáktársulat szabályainak e pontja betekintést nyújt az egyes tagoknak a társulati album vagy a jezsuita éves jelentések által nem részletezett egyéni imaéletébe, magán vallásgyakorlatába is. A kongregáció a felkeléstől az esti lefekvésig csaknem minden napszakra megkívánt valamit a diákoktól, akiket fegyelmezett lelki életre és tanulásra neveltek. A fentebb ismertetett közös áhítatgyakorlatok sokszínűsége a hit közösségi megélésére is tág teret biztosított. Ehhez járult a jezsuiták abbéli igyekezete, hogy a társulatot a társadalom szélesebb, elsősorban felsőbb rétegeivel való kapcsolatteremtésre is felhasználják, akár tiszteletbeli elnökök választásával, akár magas rangú világi és egyházi vezetőknek a társulat ünnepeire való meghívásával. Ez a kapcsolat persze kölcsönös volt, a társulat 1716-ban például Paolo Segneri itáliai jezsuita misszionárius és „bestseller” lelki író *Parochus instructus* című munkáját az újévi ajándékkönyvosztás alkalmából adta ki

¹¹⁹ Pl. Pozsony: a diáktársulat könyvtára 22 kötettel gyarapodott, LAW (1650), Cod. 12220. 322v.

¹²⁰ *Leges et ordinationes*, 26v. VIII. pont.

a pozsonyi kanonokok számára, Lipthai János plébános éneklőkanonoknak és társulati *rectornak* szóló ajánlással.¹²¹ Az ajándékkönyvet akár a társulat tituláris ünnepére szóló meghívólevéllel együtt valamelyik diák *sodalis* is elvihette a kanonok úrnak, aki ha tehette, azután részt is vett az ünnepen. A kongregáció élete itt már a város tágabb nyilvánossága elé került: fáklyákkal vonulnak az utcákon a társulati zászló alatt zene és énekszó kíséretében. A társulati élet megismerésében is ez az irány vezethet tovább, a társadalmi környezet egyez szereplőinek alaposabb megismerése révén.

Függelék

Az alábbiakban az *Album historia congregationis*-bejegyzéseinek egyik legrészletesebb évét, az 1669. esztendőt közlöm. Ez ugyanis minden olyan témát érint, amely az *Album* hasonló bejegyzéseiben elszórtan megjelenik, tehát tipikus a kongregációtörténet szempontjából. (A tisztségviselők és a felvett tagok névsorait terjedelmük miatt és a készülő személyi adattár reményében kihagytam.) A közléskor az ún. humanista átírás elveit alkalmaztam. A szöveg egyetlen szerző kézírása, aki elegáns latinsággal, azonban sietősen írt, így szövegét egykorúan javította is. A szövegkritikai jegyzetekben ezért a javítások megjegyzésénél mindig egykorú, ugyanazon kéz által történt javítások értendők. Megtartottam a helyesírási és korjelző szóhasználati sajátosságokat: *comunicare*, *ocurrerant*, *adventantes*. A szövegben való tájékozódás megkönnyítésére a közlés élére a tartalmi egységeknek megfelelő fejrésztát illesztettem, amelynek számait a szövegben []-ben, félkövéren szedtem. Az eredeti lapszámozást szintén []-ek között jelöltem. Az átírásnál a központosítást, főleg a vesszőhasználatot modernizáltam. A forráskiadásban használt további jelölések: < > a szövegből kimaradt, de értelemszerűen pótolta rész, { } a szövegből törlendő, oda tévesen beírt rész.

Historia congregationis a mense Novembri anni 1668 usque ad finem scholarum anni 1669 (Forrás: Album 74v–81v)

1. Tanévkezdés és tagfelvétel, a tisztségviselők megerősítése. 2. Officiumok havi rendje, szentgyónás és a *sodalisok* magatartása. 3. A havi szentáldozás, hitvallás és körmenet az év során.
4. A tituláris ünnep eseményei, három ünnepség: 4.a. Ünnepi körmenet az ünnep előestéjén, három nehézség: a zenészekkel, a templomszolgával, illetve a gyertyák használatával kapcsolatban. 4.b. Összejövetel az ünnep napján és előkészületek a tisztújításhoz. 4.c. A tisztújítás. 4.d. A harmadik ünnepség: az újoncok előléptetése. 5. Részvétel a közösségi alkalmakon és a fegyelem kérdése. 6. A társulat felszerelésének gyarapodása az év során. 7. Temetések az év során.
8. Kosztosdiák kongregációs tagot szállásadója lopással vádol meg; bebörtönzése, szabadulása és ártatlanságának bizonyítása. 9. A tagok kegyes cselekedetei (*bona opera*). 10. Tanévzárás.

¹²¹ Vö. OSZK 309.786. vö. KNAPP 2001, 223.

[74v]

Historia congregationis a mense Novembri anni 1668 usque ad finem scholarum anni 1669. [75r]

[1.] Undecimo <mense> currentis anni ipso festo divi Martini die consuetis Marianae sodalitatis conventibus, cum sat copiosa sodalium frequentia, initium datum est, et quia iam pars tertia mensis erat elapsa, visum fuerat publicum menstruorum sanctorum distributionem esse intermittendam. Primo statim conventu salutatis prius sodalibus et praemissa felicitis anni appreciatione admissi novi tyrones antiquioribus sunt admixti, ad quos ante aram Virginis ordine stantes brevis facta est adhortatio de ratione vitae instituendae iuxta sodalitatis leges, de diligentia frequentandi Marianos conventus, de gratiis et privilegiis sodalibus concessis, etc. Electi dein privatim per vota eorundem instructores et unus instruendis grammatistis alius reliquis est assignatus. Altero deinde conventu suscepti plures cum testimoniis aliunde adventantes rite examinatis prius eorum testimonialibus, qui vero nullas exhibere potuerunt, non acceptata ulla eorum excusatione hac conditione ad coetum {Marianus} Marianum sunt admissi, ut intra certos dies commendationem aliquam per literas expetitam ab iis, quibus priori anno convixerant, apportarent, ut pro legitimis sodalitatis membris et incorporatis sodalibus suscipi et agnosci possint. Iusta dein sunt exoluta pro quodam sodali nostro in vacationibus defuncto, dictum pro eo officium integrum et postero die missae sacrificium. Tertio vero conventu collectis per hebdomadam scripto privatis votis praesentium officialium praeteriti anni et quorundam maturiorum sodalium promulgati sunt officiales pro interim usque ad tempus ordinarium publicae et sollemnis¹²² promotionis, dicta deinde consueta oratio votiva beatae Virginis ab omnibus flexis ante altare genibus praerorante neo electo vicerectore.

[2.] Subsequentes per annum Mariani conventus consuetum suum tenuerunt cursum: mensibus singulis de more dictum officium defunctorum cum uno solum nocturno, nisi in morte sodalis alicuius aut benefactoris, mutatis tamen vicibus, ita, ut primo mense primum, secundo secundum, tertio tertium, et quarto rursus primum sit repetitum, eadem hebdomada bina sacra votiva sunt celebrata, unum pro vivis, alterum pro defunctis, ea solennitate, quae notata est anno priori, proxima item ad calendās mensis Dominica, sive ea fuerat ultima praecedentis, sive prima sequentis, indicta est sanctorum menstruorum distributio, in qua sodales et tyrones praemoniti sua in schedulis collecta bona opera cum aliquo offertorio (quilibet pro suo posse et libitu) attulerunt, [75v] et ut particulum aliquam temporis sibi aliae occurrentes aut monitiones aut exhortationes lucrarentur, ita est instituta ob multitudinem sodalium, ut solis officialibus tota scheda patroni menstrui legeretur, aliis tantum sanctus cum intentione subscripta. Praeter haec menstrua offertoria – nulla indicta contributio publica neque privatim quicquam ab ullo petatum fuit ob certas rationes, imo nec haec ipsa offertoria ita importune urgebantur, ut non cui sua propria libertas fuisset relicta. Ut consueta sodalitatis exercitia rite instituantur¹²³ nec ordinarius eorum cursus inturbetur, initio

¹²² Az eredetiben vlsz. az elvállasztás miatt tévedésből: solemmnitis.

¹²³ A szó eleje javítva con-ról.

cuiuslibet mensis praevidendi sunt conventus futuri, in quibus praedicata exercitia sunt distribuenda, saepe enim contingit (ut superiori anno notatum est) ut ordinarius conventus impediatur, nempe in angariis, ubi cum congregationis tempore triplici modo idiomate fiant conciones, vocat congregatio, monendi tamen sodales, ut quilibet sui idiomatis concionem diligenter accedat. Praeterea dum nundinae in Dominicam aliquam cadunt, quod aliquoties per annum fit, nullus celebratur conventus.

[3.] Praeterea, quae anno priori sunt notata et observata, occurrunt sequentia hoc anno notanda. Imprimis institutus est laudabilis mos (qui etiam in aliis locis vigere est visus) menstruae communionis, quam nos vocavimus generalem, cum enim de confessione sodalium aliunde congregationi constare non possit, quam per schedas, quae confessario porriguntur, in his autem saepe fraus intervenire sit compertum, ut praeterea etiam de communionem sodalium saltem semel addita sodalitati constaret cumque fieri possit et factum sit, quod nonnulli aut¹²⁴ negligentia aut perversa voluntate sacram communionem aliquod mensibus non adierint, visum fuit singulis mensibus aliquem diem festum aut Dominicum, quo aliunde ex indultis congregationum sodales plenarias indulgentias per sancta sacramenta assequuntur, assignare et mature in congregatione promulgare (quod si nullus occurrebat alius, assignatus est primus dies Dominicus mensis quo consuetae currunt per annum indulgentiae plenariae communionis generalis toti societati concessae) pro quo praemissa confessione sacramentali omnes sodales simul sub sacro studiosorum in templo ad aram beatae Virginis celebrari solito communicare debebant, utque negligentium adverteretur absentia, constitutum erat, ut illud sacrum [76r] semper congregationis praeses celebraret, sodales omnes propria manu communicaturus, assignati sunt praeterea ex qualibet schola syndici, qui non accedentes adverterent, monendi dein aut publice aut privatim etiam cum minis iniungendae promeritae parcae et publicae confusionis, ni se emendarint, hac diligentia effectum est, tum ut magnus semper fuerit sodalium numerus sub eodem sacro communicantium et ad eandem devotionem sua frequentia etiam saeculares alios provocantium, tum etiam ut congregatio certa esset de obitis saltem semel in mense sanctis sacramentis a quolibet sodalium. Patiebatur quidem haec sancta consuetudo primis vicibus difficultatem aliquam, hac tamen superata facillimum tenebat cursum. Verum hac sola et unica confessione et communionem generali non contenta congregatio plures urgebat quot mensibus adeundas, ita, ut eius binae schedae (quae semper exactissimae fuerunt examinae) singulis mensibus non erant repertae. Iam subiaceret publicae repraehensioni utque augetur frequentia initio cuiuslibet mensis in congregatione publice numerus schedarum repertarum cuiuslibet sodalis est lectus, inde diligentibus fusius laudatis, monitis vero negligentioribus factum est, ut cum mutua et sancta aemulatione sacratissimae praesertim poenitentiae in sex vel septem etiam vices, prout festa occurrerant, quot mensibus devote adierint.

Secundo. Introducta rursus confessio generalis sodalibus facienda ab ultima incipiendo singulis annis in festo titulari congregationis communis¹²⁵ consuetudo haec

¹²⁴ Az eredetiben tévesen autem – autem.

¹²⁵ A szó felett a rövidítésjel lemaradt.

sancta viget in aliis sodalitatibus et vigit etiam hic ante belli disturbia, per ea ad haec tempora intermissa fuit. Opponebantur quidem in contrarium actiones, quae inciebant difficultatem aliquam, praevaluit illis tamen moris antiquitas, alibi etiam observata.

Quod ad processiones disciplinantium attinet, videantur notata anno priori, quae hoc anno¹²⁶ sunt observata in una processione, quam solam nobis temporis rigor et hyemales reliquiae concesserant, fuit ea copiosa valde. Nec inferior aliorum annorum eductis: caeterum ad processionem die Veneris sancto congregatio nostra nec pecuniam tenetur conferre nec operas.

[4.a.] Titulare festum triplici solennitate coniuncta ad evitandos duplicatos sumptus est celebratum. Cecidit illum in diem Lunae, unde pridie ad vespervas decantatas sub labaro longo ordine accensis candelis procedebant sodales praemissis tyronibus sub tubarum ac tympanorum strepitu, quo eodem [76v] ordine recedebant. Ipso vero festo die idem est observatus ordo: pontificem nobis egit sub solenni et extraordinaria musica (ob adventitios quosdam cytharedos olim notos sodales, qui in beatae Virginis honorem et sodalitatis obsequium absque mercede seipsos exhibuerunt promptissimos) ipse celsissimus princeps archiepiscopus invitatus pridie per confessarium, qui decantato sacro (sub quo unicum offertorium fieri consuetum est) ad finem omnes sodales propria manu communicaverunt¹²⁷, secutae sunt statim vesperae, quibus etiam sodales ad finem usque cum magna aedificatione interfuerunt; tota matutina devotio praetracta est ad horam meridianam, qua peracta reditum sub labaro accensis candelis et actum gratias celsissimo principi ob exhibitam gratiam et susceptos labores, qui specialem monstravit complacentiam in tam numerosae iuventutis devotione. Apprandiis ad completorium sine solennitate more ordinario itum. In hac solennitate triplex occurrit controversia. Notanda in futurum, ne aliquo actu in contrarium fiat praescriptio. Prima fuit cum musicis parochiae ordinariis, quorum supremus aliorum nomine solutionem ex parte a congregatione tam pro se, quam pro tubicinibus praetendebat, sed responsum est eis, quod licet congregatio nullam haberet solennitatem, adhuc tenerentur ecclesiae vi suae solutionis annuae eandem facere musicam; tubicinibus vero solvatur ab ecclesia singulis festis beatae Virginis, qua propter neutra pars habeat, quod praetendat a congregatione pro musica¹²⁸ in ecclesia facta, sed pro ea duntaxat, quae promotionis tempore in congregatione fuit instituta.

Altera fuit cum templi <a>edituo, qui potenter instabat, ut¹²⁹ summo altari a congregatione pro hac solemnitate provideretur de novis candelis, quas petebat etiam pro candelabro propendulo in medio stalli dominorum canonicorum: sed idem retulit responsum, tum quia pro eo tempore congregatio de similibus erat provisa, tum etiam ne fieret praescriptum in futurum, ex importunitate tamen optinuit residua quaedam¹³⁰

¹²⁶ A szó után áthúzza: o.

¹²⁷ Az eredetiben tévesen: communicavit.

¹²⁸ A szó végén áthúzott m.

¹²⁹ A szó olvashatatlanul javítva.

¹³⁰ A szó után áthúzott szó: opto.

octo candelarum frustra propendulo illo candelabro idque non ex debito, sed ex mera congregationis liberalitate sine praeiudicio in futurum.

Tertia erat, cum quibusdam sodalibus, qui proprias candelas adferre [77r] recusabant praetendentes eas sibi deberi a congregatione, sed ubi consuetudo praeteriti anni et aliorum opposita fuit: facile aegri¹³¹ eo erunt, liberum dabat congregatio sodalibus candelas suas¹³² finita solennitate domum referre vel eas sodalitati dono relinquere, hac tamen adiecta conditione, ut qui eas beatae Virgini obtulerint, iisdem teneatur congregatio vicissim providere per anni decursum de candelis in ocurrentibus funeribus et processionibus, secus illis, qui suas domum detulerint, qua conditione posita neminem sodalium fuit advertere, qui non ultra suam congregationi reliquisset. Caeterum ea pietate in pauperes est usa congregatio nostra, ut vere egenis tam sodalibus quam tyronibus candelas subministraverit. Literae invitatoriae ad festum titulare maturae conscriptae ac ad praecipuas provinciae sodalitates transmissae fuere.

[4.b.] Secunda solemnitas, quae eodem festi die pomeridianis horis instituta fuit, erat magistratus renovatio, cui reverendissimus dominus congregationis rector ob negotia adesse non potuit. Servatus in ea ordo consuetus: primo solemniter cantatum Veni sancte Spiritus sub tubis et tympanis hoc anno ad instantiam quorundam adhibitis, subsecuta dein panegyris in beatae Virginis laudes effusa a domino assistente proprio Marte competitata et dicta, in qua aiebat Hungariae Regnum ideo apostolici nomen fortitum quod a primordio conversionis suae Virginem assumpserit in regni patronam, tulit plausum dictio, post quam lecta promotio ordine sequenti.

[4.c.] Quod ad Dei ter optimi maximi et sacratissimae Virginis ab archangelo salutatae tutelarior nostrae gloriam eiusdemque cultus et honoris in hac sodalitate maius semper incrementum cedat, collectis in nuperno conventu dominorum sodalium in unum suffragiis et rite examinatis in rectorem congregationis nostrae libere et meritissime electus ac iam octavo omnium votis confirmatus est reverendissimus dominus Georgius Borcziczky abbas beatae Virginis de Bela, venerabilis capituli Posoniensis canonicus et cantor.

In huius vicesgerentem electus est reverendus dominus Valentinus Orbán clericus seminarii sancti Emerici votis 72. [77v] [...] ¹³³ Actum Posonii in oratorio nostro Mariano die 25. Martii anno 1669.

In sequenti conventu sex facigeri ex grammatistis privatis votis electi et promulgati sunt, qui, quia in publica promotione adhuc tyrones erant, ad eorum omnis officii in capacis nominati non fuere et sunt sequentes: [78v]

Alexander Thedi grammata, Balthasar Ignatius Maylath grammata, Joannes Cengl grammata, Sigismundus Fisser grammata, Joannes Georgius Ott syntaxista, Emericus Tamásfálvay syntaxista.

Perlecta magistratus electione introducti a caeremoniarum praefectis novi officiales ad suum quisque locum, in quo vicerector ad sodales dictionem habuit, aggratulatio

¹³¹ Bizonytalan olvasat.

¹³² A szó után áthúzza: cum solen.

¹³³ A megválasztott tisztségviselők e helyütt való felsorolásától és azonosításától eltekintek.

deinde subsecuta est ab oratore facta tam rectori absenti quam eiusdem vices gerenti, cui etiam congregationis insignia sunt oblata, quibus peractis

[4.d.] Tertia inchoata solemnitas (tyronum scilicet promotio) longior et ultra horam consuetam protracta¹³⁴ ob copiosum tyronum promovendorum numerum: successit illa de more ordine servato et ne taediosa esset hospitibus tam longa fidei professio, sub ea instituta fuit suavis binae testudinis cum fidiculis artificiosa concertatio, quae aures et animos praesentium pascebat, solennitatem propter melodium protrahi optantium. Promoti, quorum nomina in album alphabethico sunt relata fuere sequentes [...]¹³⁵

[79v] Qui iuxta receptum morem syngraphas cum sertis et candelis beatæ Virginis obtulerunt, proba vero, quam tyrocinii sui tempore ad promotionem usque subire debebant, sequens fuit: singulis sabathinis diebus post consuetas litanias instructionibus intererant, in quibus absentes et negligentes notati, iis finitis assignati, qui congregationem verrerent, in ultimis ante promotionem conventibus quaterni vel quini ordine alphabethico ad medium vocati, ubi flectentes audiebant a sodalibus notatos in se defectus cum aliqua praesidis exaggeratione: instituto dein ab ipso praeside officialibusque rigoroso omnium examine de profectu, de vita et moribus candidatorum¹³⁶ et habita hac super reconsultatione admissi sunt ii, qui apti et promotione meriti iudicabantur, dilatis aliis ob defectus et inhabilitatem.

[5.] Quod ad sodalitatis disciplinam attinet, ea se hoc anno omnes commendarunt, ut graviore repraehensione aut in delinquentes animadversione opus non fuerit, effecit id vigilantium officialium solertia, qui tam absentes quam tarde ad conventum accedentes eo fine scheda exceperunt, ut si legitimam non adferrent excusationem pro confusione publice legi et moneri possint una cum iis, qui aut inquietiores in congregatione se exhibuerunt, aut in aliquo legibus ac statutis congregationis contrarre¹³⁷ sunt notati, is autem erat tam sodalium quam tyronum in petendis publice penitentiis et audiendis propriis erratis aviditas et fervor spontaneus, ut singulis conventibus copiosi ad¹³⁸ medium in genua proruerint, certantes invicem in hoc humilitatis exercitio solemnioribus praesertim festivitatibus. Ad congregationis initium habita semper consultatio cum primis quatuor officialibus, in qua actum de augendo cultu beatæ Virginis de praevertendis defectibus, eorundem correctione, de exacta legum observantia, promovendo bono publico et similibus, quae coetum Marianum conservent et amplificent.

[6.] Supellex Mariana hoc anno in alio auctior non facta quam in una imagine mediocri beatæ Virginis in charta sculpta et nigra lista inclusa, item vasculo stanneo pro aqua benedicta; quam quid est praeteritis vacationibus [80r] inven{u}-tam depraehendimus initio studiorum, dum altaris armarium forti sera munitum

¹³⁴ A szó t betűje s-ről javítva.

¹³⁵ A névsort nem közlöm.

¹³⁶ A szó második d-je t-ről javítva.

¹³⁷ Az eredetiben így, vlsz. a contraire vagy a contrahere helyett.

¹³⁸ A szó előtt áthúzott szó: genua.

perfractis¹³⁹ lateralibus asserculis per fures (ut suspicati sumus praeteriti anni domesticos) bene rerum congregationis praticos reperimus indeque sublatis novem disciplinantium vestes consarciendis¹⁴⁰ indusiis et peri somatis aptas, duo item parva candelabra aerea et frusta aliquot facum. Qua propter expedire visum, ne hoc anno simile detrimentum congregatio incurrat, ut res omnes ad collegium deportentur statim post val<e>dictionem in congregatione peractam facto prius cum sacristanis novo rerum criteritario.¹⁴¹

[7.] Funus hoc anno aliud non extulimus quam domini Oswaldi Popp, quem congregatio nostra ad sepulchrum est comitata, non ut sodalem, sed et benefactorem, qui inter caetera pia legata etiam sodalitatis nostrae memor, cui superstes filius et nepotes inscripti sunt, reliquit 15 florenos. Funus a tribus congregationum labaris et facibus ac candelis accensis illustre ac splendidum erat: praecedebant praemissa cruce scholae infimae, subsecuta dein Agonizantium Congregatio cum suo labaro, huic nostra a sodalibus copiosissima, quae omnibus faces et candelas honestas suppediavit, nostrae vero successit civium; ducta per urbis compita funebris pompa non facile visa accurrentibus tam haereticis, quam catholicis, his consolatione illis stupore repletis ob pompae magnificentiam omnium vox et iudicium erat, eorum solum a congregatione nostra solenniore evasisse ob sodalium numerum bene luminibus instructum.

[8.] Decurrente anno ad finem proximis ad valedictionem diebus sodalium quempiam, molestus casus involvit a reperta tamen innocentia dein gloriosior. Erat officialis aliquis, qui sodalem, quem in victu tenebat per tempus aliquod, suspectum habebat de furto in sua uxorisque absentia patrato mosque hac levi suspicione iuvenem rapi curat per satrapas ad iudicem, ubi ampaes partes auditaes, ursit accusans incarcerationem, adhuc eodem vesperi, sed iudex advertens non sufficientem criminis probationem utrumque ea conditione dimisit, ut postero die certa hora rursus compareat ad dispiciendam melius causam. Conventum est igitur et post longam ambarum partium decertationem adeo alter importune ursit, ut cognita etiam insufficienti causa innocentem deduci iusserit ad civitatis carceres honestiores quidem. Res ad collegium delata et consilium auxiliumque patrum imploratum, qui iuvenem in carceribus invisunt, seque de rei successu informant, inde iudicem accedunt innocentiam iuvenis probantes et insufficientem criminis probationem, quo effectum, ut in absentia partis accusantis [80v] quae ad conventum comitatus in Insulam abire iussa fuit, post duorum dierum carceres, ea rursus conditione iuvenis fuerit liberatus, ut se denuo redeunte altero ad iudicium sisteret. Eplorato adventus die partium ordo immutatus iuvenis nuper accusatus iudicem cum innocentiae testibus e duobus nostris patribus accedit, partem sese falso accusantem sibi sisti postulat et aut crimen non levi suspicione, sed positivis argumentis probari aut talionis poenam exolvere, quae exinde vel maxime urgebatur, tum quod innocenti gravis infamia sit iniusta et imputati criminis et publicae incarcerationis, quae illum a religioso statu ad quem iam erat

¹³⁹ A szó eleje prae- előtagról javítva.

¹⁴⁰ A szó után áthúzott szó: vestibus.

¹⁴¹ Az eredetiben így, vlsz. criterio helyett.

susceptus, posset merito excludere, tum quod iuvenis aequè bonus sit Ungariae nobilis ac pars adversa eo certe angustiarum adversarius est redactus, ut praesente causidico et iudice et partibus fassus sit, male se ex mera suspicione incarcerationem ursisse, dum vero et ille urgeretur ob illatam iniuriam de iure vel ad poenam talionis poecuniariam vel certe, ut tanto tempore in iisdem carceribus lueret, quanto alter fuerat detentus. Avocatis ad partem patribus rogatum, ut amicabilem iniret compositionem, quae talis fuit, ut iuveni publicae porrecta manu depraecaretur, et iudex testimoniales innocentiae literas iuveni conferret, quod factum; postero die cum testimoniis binis a congregatione et scholis ad religionem expeditus fuit.

[9.] Caeterum sodalitatis in Spiritu profectus et incrementum ex bonis operibus colligi poterit, quorum selectiora totius anni simul collecta in penultimo conventu publice ad aliorum sequelam sunt perlecta. Communioribus omissis, qualia erant statis diebus orationum pensum solvere et pro Christianorum incremento et animabus in piacularibus flammis detentis et pro inter infideles captivis, abstrahere item a malo, hortari ad bonum, ignorantes erudire, peccantes corrigere, ad exomologetim inducere, acatholicos in fidem instruere, praelucere bono exemplo, iniurias verba, persecutiones, etiam verbera patienter suferre, succurrere aegeris etc. Selectiora iudicavimus sequentia:

Bona opera

Fuere, qui statum ieiunium sabbathinis diebus per totum annum servarunt, alii beatae Virginis vigiliis¹⁴² sine omni cibo et potu transegerunt.

Alius cilicio cinctus cubitum concessit, et in eo totam noctem traduxit, hunc alius superabat, qui in honorem beatae Virginis et sancti Iosephi praecinctus cilicio tribus noctibus iacuit, illudque strictius una et media die sustinuit. [81r]

Fuit, qui pium coronae beatissimae Virginis pensum et eiusdem festo 20 vicibus repetivit sub septem sacrificiis missae consequenter auditis.

Alius pluribus noctibus in nuda humo cubans molestam quietem caepit.

Alius expansis manibus in terram prostratus Deo longiores preces fudit.

Alius fuit, qui malum bono vicit, qui verbera, venationes, iniuriosa agnomina, contumelias libenter passus beatae Virgini obtulit.

Alius per mensem ter sibi cibum subtraxit, bis potum, idem humi prostratus diversis vicibus bis millies oscula terrae dedit.

Alii expansis manibus in terram prostrati suas preces Deo obtulerunt.

Fuerunt alii, qui turpiter colloquentium discursus aut interturbarent aut correxerunt vel certe ex discursu se proripuerunt.

Plures fuerunt, qui ad patientis Christi memoriam privatim se disciplina ceciderunt.

Fuit, qui omne suum studium et conatum eo direxit, ut in omnibus suis exterioribus actionibus aliis bono exemplo praeluceret.

Singularis aliorum fuit mortificandi corporis industria, quorum adeo oculos, quos custodivit, ut ne ad necessaria quidem eos elevaret.

¹⁴² Az eredetiben így, vigiliás helyett.

Alius fuit, qui per medium muliare¹⁴³ pro mortificatione nudipes supra cuspidatos lapides incessit.

Alius aliquoties rigorosum sibi indixit ieiunium in pane et aqua.

Alius ecclesiasticum quadragesimae ieiunium stricte servavit, in qua singulis diebus disciplinam fecit et in qualibet triginta tres ictus sustinuit.

Magnus fuit in quibusdam animarum zelus, qui constitutos in peccandi occasione abstraxerunt et impediverunt. Fuit ex illis, qui alterum proximo suo graviter detrahentem correxit et ad famae restitutionem impulit, monstrando ipsi quam grave sit detractionis peccatum.

Alius unico haustu aquae, quamvis non deerat vinum per diem contentus vixit per totam quadragesimam.

Alius eiectionem in terram phlegma porrecta lingua absorpsit.

Alius ieiunium sabbathinum ex devotione susceptum sicco pane celebravit.

Fuere, qui haereticos verbis et exemplis conati sunt deducere ad agnitionem verae fidei eiusdemque dogmata illis instillare.

Alius fuit, qui eundo vesperi cubitum recitavit prius preces flectendo nudis genibus supra lignum cuspidatum, ut ad carnem usque penetraverit. [81v]

Alius ad pellendas molestas cogitationes calefactae fornaci digitum tam diu apposuit, donec prae dolore evanescerent.

Alius oscula terrae data et cruces lingua factas uno mente numeravit ad mille.

Alius prae molli lecto elegit durum scamnum pro somno capiendo aliquot septimanis.

Alius ad pellendas molestas tentationes applicuit urticas nudae carni.

Alius singulis diebus sabbathinis lingua in terra formavit sancta nomina Jesus, Maria, Joseph, et pro mortificatione adhaerentes linguae arenulas vel pulveres dentibus commolire solebat et deglutire.

Alius pias historiolas per annum in scholis auditas narravit domi familiae et amicis non absque fructu, etc.

Per hos intrinsecos ad virtutem stimulos et ad bona opera exercenda fervorem conceperunt nonnulli desiderium diversos religionum ordines ingrediendi, ad quos octo rhetores et unum poetam instanter petentes congregatio nostra per commendationem ingressum obtinuit.

[10.] Consuetis demum Marianis conventibus finis impositus prima Septembris proxima ante nativitatem beatae Virginis Dominica praemissa triplici menstruorum sanctorum pro binis mensibus distributione ac dicto prius hymno Ambrosiano, dein ante altare oratione beatae Virginis votiva praeorante domino vicerectore promulgata denique ultima communione menstrua pro nativitate beatae Virginis dimissi sunt sodales. Eadem hebdomada instituta processio a congregatione nostra ad beatam Virginem in Tall¹⁴⁴ cum copiosissima sodalium frequentia absque alia maiori solennitate, quam longo ordine ante ingressum dispositis et propter litanias sacras alias cantiones praecinendo.

¹⁴³ Az eredetiben így, milliare helyett.

¹⁴⁴ Máriavölgy, ma Marianka (Szlovákia), Pozsony közelében. Pálos kolostora Mária-kegyhely volt.

Bibliográfia

Kéziratos és nyomtatott források

Album

Album Sodalium Marianorum Congregationis Annunciatae Beatae Virginis Mariae in Collegio Societatis Iesu Posoniensi A. 1637–1745. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (Budapest) Fol. Lat. 3392.

Diarium

Diarium Congregationis Beatissimae Virginis Mariae Ab Angelo Salutatae in Gymnasio Societatis Iesu Posonii ab anni 1709. Novembri. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (Budapest) Oct. Lat. 468.

Diarium II.

Diarium Congregationis Studiosorum sub titulo Beatissimae Virginis Mariae ab Angelo Salutatae a die 14. Novembris Anni 1751. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (Budapest), Kézirattár, Tört. Napló 2. r. 5. sz.

LAR (évszám)

Litterae Annuae (Roma), Archivum Romanum Societatis Iesu

LAW (évszám)

Litterae Annuae (Wien), Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung

Matr.Pos.

Matrica gymnasii Posoniensis ab anno 1650 usque ad annum 1725. Főszékeskáptalani Könyvtár (Esztergom), Coll. Batthyányana Cat. IX. Lit. Tit. I. f.

MNL OL E 152, Coll. Pos.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), E 152, Magyar Kamara Archívuma, Coll. Posoniense

Leges et statuta

Leges et statuta congregationis Beatae Mariae Virginis sodalium omnium communia. MNL OL E 152, Coll. Pos., Irregestrata, 210. doboz, 7. tétel, no. 9., 26r–27v.

Saeculum Marianum

Saeculum Marianum Sodalitatis B. Mariae Virginis in Coelum Assumptae... Viennae, 1678.

Szakirodalom

ACSAY 1901

ACSAY Ferenc: *A Győri Katholikus Főgimnázium története 1626–1900.* Győr, 1901.

Buena Muerte

WICKI, J.: Buena Muerte. In: *Diccionario*, 566–567.

CHATELLIER 1991

CHATELLIER, LOUIS: *The Europe of the Devout.* Transl. by Jean BIRRELL. Cambridge, 1991.²

CJH 1608–1675

Magyar Törvénytár. 1608–1657. évi törvénycikkek. Szerk. KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen, MÁRKUS Dezső. Budapest, 1900.

Congregationes

O'SULLIVAN, P.: *Congregationes Marianas (=CC.MM.).* In. *Diccionario*, 914–918.

Diccionario

Diccionario histórico de la Compania de Jesús. I–IV. Red. O'NEILL, Charles E. – DOMÍNGUEZ, Joaquín M. Roma–Madrid, 2001.

DÉNESI 1998

DÉNESI Tamás: Missziótól a kollégiumig. (Jezsuiták Pozsonyban 1635-ig). *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum.* 10(1998), 3–4. sz., 87–115.

DUHR I–III.

DUHR, Bernhard: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge.* I–III. Freiburg im Breisgau, 1907–1921.

FAZEKAS 2003

FAZEKAS István: *A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói, 1623–1918 (1951). Matricula collegii Pazmaniani Viennensis, 1623–1918 (1951).* Budapest, 2003. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 8.)

KÁDÁR 2013

KÁDÁR Zsófia: A pozsonyi jezsuita kollégium Mária-társulatának könyvkiadása és könyvterjesztése. *Egyháztörténeti Szemle* 14(2013), 1. sz., 5–45.

KÁDÁR 2013b

KÁDÁR Zsófia: Két ismeretlen társulati kisnyomtatvány a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltárából. Pótlás az RMNy-hez. *Magyar Könyvszemle* 129(2013), 372–380.

KÁDÁR 2014

KÁDÁR Zsófia: Jezsuita vezetésű vallásos társulatok Magyarországon a 17. században (1582–1671). *Századok* 148(2014), 5. sz., 1229–1272.

KNAPP 2001

KNAPP Éva: *Pietás és irodalom. Irodalomkinálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban.* Budapest, 2001. (Historia litteraria 9.)

KOLLÁNYI 1900

KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900.* Esztergom, 1900.

KOVÁCS 2015

KOVÁCS Eszter: „Légy cseheknek pártfogója, magyaroknak szószólója...” *Cseh–magyar jezsuita összefüggések a kezdetektől 1773-ig.* Budapest, 2015.

LUKÁCS I–IV.

Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. I. (1551–1600), II. (1601–1640), III. (1641–1665). IV. (1666–1683). Coll. et ed. Ladislaus Lukács. Romae 1978, 1982, 1990.

MILLER 1814–1815

MILLER, Jacobus Ferdinandus: *Catalogus manuscriptorum bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris*. Vol. I–III. (A–C, D–M, N–Z). Sopronii, 1814–1815.

MULLAN 1913

MULLAN, Elder: *Die Marianische Kongregation dargestellt nach den Dokumenten*. Wien, 1913.⁴

PÁLFFY 2013

PÁLFFY Géza: A Magyar Királyság új fővárosa: Pozsony a XVI. században. *Fons* 20(2013), 1. sz., 3–76.

PÉTER 1995

PÉTER Katalin: Pázmány Péter és a protestánsok. In: Uő: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Budapest, 1995, 181–199.

Prima Primaria

O'SULLIVAN, P.: *Prima Primaria*. In: *Diccionario*, 3232.

RIMELY 1880

RIMELY, Carolus: *Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis ad S. Martinum ep. olim SS. Salvatorem*. Posonii, 1880.

SCHÖNVITZKY 1896

SCHÖNVITZKY Bertalan: *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium története*. Pozsony, 1896.

SZELESTEI 2013

SZELESTEI N. László: A győri Magyarok Nagyasszonya Társulat a 17. században. In: *Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon*. Szerk. Bogár Judit. (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok.) Piliscsaba, 2013, 203–218.

VANINO 1969

VANINO, Miroslav: *Isusovci i hrvatski narod. I. Rad u XVI slojeću Zagrebački Kolegij*. Zagreb, 1969. (Biblioteka Vrela i prinosi za povijest isusovačkog reda u hrvatskom narodu 1.)

VISKOLCZ 2007

VISKOLCZ Noémi: 17. századi ismeretlen hazai kisnyomtatványok a Magyar Országos Levéltárból. *Magyar Könyvszemle* 123(2007), 185–199.

Das erste Jahrhundert der Marienkongregation im Jesuitenkolleg von Pressburg (Pozsony/Bratislava) (1637–1745)

Die Schülerkongregationen mit jesuitischer Leitung verbreiteten sich nach der ersten Gründung im Collegium Romanum (1564) in den Jesuitenkollegien schnell. Die Tätigkeit der Kongregationen war durch die Regelungen von Ordensgeneralen und päpstlichen Bullen einheitlich, weil sie mit der „Prima Primaria“ genannten Römischen Mutterkongregation als Filialen verbunden waren. Trotzdem passten sich die Kongregationen an den lokalen Verhältnissen an. Im Königreich Ungarn funktionierten die erste jesuitische Sodalitäten in Siebenbürgen und Vágsellye (Šaľa, Slowakei), dann wurden weitere in Agram/Zágráb (Zagreb, Kroatien), Tyrnau/Nagyszombat (Trnava, Slowakei), Pressburg/Pozsony (Bratislava, Slowakei) und Raab/Győr gegründet. Diese Gründungen folgten die früher, im 16. Jahrhundert, im westlichen Gebiet der österreichischen Provinz aufgerichteten Kongregationen. In Pressburg war auch eine Bürgersodalität (1629) und eine Todesangst- oder „Agonia Christi“-Sodalität neben der Schülerkongregation tätig.

Die Schülerkongregation funktionierte ab 1632 selbständig, dann bekam sie eine Bestätigung von Ordensgeneral Vitelleschi in 1637. Ihre Tätigkeit und Mitgliedschaft ist aus ihrem *Album* und aus ihren Diarien zu erkennen. Anfangs fand jährlich eine Magistratenwahl statt, ab 1659 hielten sie noch eine Wahl zum Schuljahrbeginn ab. Die Zahl der Dignitären und Ämter ist langsam gewachsen, ab den 1660-er Jahren können wir mit 14-18 Ämter und mit 30-40 Amtsträgern rechnen. Der jesuitische Leiter, der *praeses* war der Rhetoriklehrer des Gymnasiums, die gewählten vornehmen *rectores* waren meistens die Domherren von Pressburg.

Die Aufnahme von Neulingen (*tyrones*) fand ab 1652 jährlich einmal, gegen den Zeitpunkt des Titularfestes (25. März) statt. Die Mitglieder sind nur aus den adeligen oder aus den glaubenseifrigsten Schülern rekrutiert worden, deshalb war nur die Minderheit *sodalis*. Meistens sind die Schüler der zweiten Klasse (*grammatica*) aufgenommen worden. Wir wissen über jährlich mehreren priesterlichen und Ordensberufungen von den Mitgliedern.

Die Sodalität regelte auch die personale und kollektive Gebete. Das Titularfest (Verkündigung Mariä), die Marienfeste, die Fastenzeit und das Ostern waren hervorragend; diese sind mit Bußprozessionen, Sakramentenandachten, privaten Selbstverlegungen und spektakulären Zeremonien gefeiert worden. In den regulären wöchentlichen Versammlungen beteten die *sodales* gemeinsam und hörten Predigten, sie nahmen auch an den Beerdigungen von gestorbenen Mitgliedern gemeinsam teil. In der Kongregation sind Heiligenbilder zum Ermuntern des Glaubenseifers monatlich, und Gebetsbücher als Neujahrsgeschenk bis 1734 verteilt worden. Diese Geschenkbücher dienten, als Teil der Repräsentation, auch als Geschenke den vornehmen weltlichen und kirchlichen Beschützern der Schülerkongregation.

MITROPULOS ANNA DIÁNA

ESTERHÁZY PÁL NÁDOR UDVARI SZEMÉLYZETE – A FRAKNÓI ÉS A KISMARTONI APPARÁTUS ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Bevezetés

Esterházy Pál (1635–1713) nádor (1681–1713) fraknói várában állandó személyzettel vette körül magát. A tisztségviselők mellett a mesterembereket is évtizedeken át alkalmazta, amiről részletes ismereteink vannak a fraknói Esterházy hercegi levéltárban őrzött források alapján. A gazdasági iratokból (megbízások, számlák, nyugták, elismervények) tudjuk azt is, hogy a mesterek milyen megbízásokat kaptak, milyen gyakorisággal és mekkora díjazásért. A dokumentumok mindkét uradalmi központ, Fraknó (Forchtenstein, Ausztria) és Kismarton (Eisenstadt, Ausztria) esetében is fennmaradtak. RAR F (*Rentamtsrechnungen Forchtenstein*) jelzettel a fraknói, RAR E (*Rentamtsrechnungen Eisenstadt*) jelzettel pedig a kismartoni uradalom gazdasági dokumentumai képezik az általam használt forrásbázist.

A fraknói és a kismartoni adminisztráció összehasonlításával még teljesebb képet kapunk a nádor udvarairól, éppen ezért lényeges a kismartoni kastélyra vonatkozó adatok megismerése.¹ A fizetések alapján feltárható az udvari személyzet hierarchiája. A források elemzésével a két apparátus összetétele és az alkalmazásban eltöltött idő is bemutatathatóvá válik. Ezek mellett arra a kérdésre is keresem a választ, hogy volt-e átfedés a két uradalmi központ alkalmazottai között?

Tisztségviselők és hierarchiájuk

Az alkalmazottak jövedelmét mindkét uradalmi központban évente precízen dokumentálták. Mindegyik személy egy elismervényben tanúsította, hogy átvette a tisztartatótól az évi fizetését. Emellett a konvenciók könyvekben a készpénz mellett a természetbeni javakban történő juttatásokat (gabona, vaj, bor, sertéshús stb.) is feltüntették, mivel azonban ezek a könyvek nem minden évből maradtak fenn, ezért jelen tanul-

¹ A fraknói udvari személyzet és hierarchiájának részletes bemutatása: MITROPULOS 2014, 79–86.

mány csak az elismervényekben dokumentált pénzbeli kifizetésekre és az azokból levonható következtetésekre koncentrált.

A fizetések vizsgálata alapján a két apparátus hierarchiájában nem volt különbség. A személyzet élén a tiszttartó állt, őt a fővárnagy és az alvárnagy követte. Ezután a kasznár, konyhasáfár, pincemester és a sáfárok következtek. A sáfár alacsonyabb rangú uradalmi tisztségviselő, Fraknón kettőt, Kismartonban pedig egyet alkalmaztak, feladatuk ételmezési és ellátási munkákra terjedt ki.² Fraknón a kasznár-konyhasáfár tisztséget általában egy személy töltötte be, Kismartonban pedig a konyhasáfári és a pincemesteri feladatokat látta el ugyanaz a személy. Az ő feladatkörük is az udvar ételmezéséhez kötődött. A kasznár a gabonaraktárakat gondozta (ki- és bemenő tételek elszámolása, tárolása, őrzése),³ felhasználásukról pontos számadást vezetett,⁴ a konyhasáfár feladata pedig az udvar ellátásához szükséges élelmiszer beszerzése, felügyelete és kiadása volt, ez a magyar főúri udvarokban az uradalmakból származó termények, állatok bevételezését jelentette.⁵

A tiszttartó az uradalom első embereként irányította és szervezte a gazdálkodási és igazgatási ügyeket. Feladatairól részletes képet ad Esterházy Pál általános utasítása, amelyet 1688-ban címzett tiszttartóihoz. Az összesen tíz pontból álló utasítás első pontja szerint megkövetelte tiszttartójától a római katolikus hitet és annak megtartását jobbágyság körében. Nem volt ugyan tilos, hogy a jobbágyság „más vallásúak” legyenek, azonban erről hírt kellett adnia a nádornak.⁶ A jövedelmek növelésében szorgalmasnak kellett lennie, ügyelnie kellett az épületek rendben tartására, a szükséges munkálatokról mindig nyugtát kellett kérnie a mesteremberektől. A tiszttartó gondoskodott arról, hogy a szőlőket, földeket, réteket idejében megmunkálják, illetve a szedés, aratás, takarás⁷ idejében a termények és a jószágok összeírása volt a feladata. A jobbágyság közötti határkérdések is az ő hatáskörébe tartoztak. Minden kiadásról elismervényt és nyugtát kellett kérnie. A tiszttartónak és a többi tisztnak egyaránt újév után három hónappal kellett beadniuk a számadásukat, ennek elmaradása büntetést vont maga után. Az általános irányelvet pedig az utasítás 10. pontja határozta meg: „Hasznunkat szaporítsák a hol lehet, kárunkat távoztassák”.⁸

Esterháznak több utasítása is fennmaradt, amelyek segítenek az egyes tisztségek feladatköreinek tisztázásában. Igaz, hogy más uradalmakra és azok tisztségviselőire vonatkoznak, így viszont amellett, hogy párhuzamos képet festenek, betekintést nyújtanak udvarainak jellegzetességeibe. A kőszegi kulcsár (pincemester) a kezelése alá tartozó borokról „erős számadásra” volt kötelezve: megbízás nélkül nem

² KÁLLAY 1980, 113.

³ KENYERES 2002, 178., BÁN 1977, 38.

⁴ KÁLLAY 1980, 112.

⁵ BENDA 2005, 24–25.

⁶ MGTsz 1902d, 473.

⁷ Az aratás *takarás* neve az Alföld középső és déli területein általános. MNL I., aratás, takarás szócikk <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-328.html> (A letöltés időpontja: 2016. február)

⁸ MGTsz 1902d, 474.

adhatott ki bort, illetve minden kiadott borról nyugtát kellett adnia.⁹ Számadását más egyéb szükséges dokumentumokkal minden évben január elején kellett leadnia. A borokat forrásuk szerint (pl. dézsmából származó, vásárolt bor) külön kellett tartania, a hordókon precízen feltüntetve az akót, az esztendő és a helységet. Az utasítás részletekbe menően kitér a borok tisztántartására, a hordók karbantartására, javítására. Szigorúan megszabja, hogy a kulcsár mennyit fogyaszthat hetente a pincékben lévő borokból (10 akónként 1–1 icce), fogyasztásáról pedig listát is kellett vezetnie. Valószínűleg előfordulhatott olyan eset, hogy vízzel töltötték és vesztegették „Istennek jó adományát” vagy „titkos és alattomba való dőzsölést” tartottak, ezért ezektől őrizkednie kellett.

A kapuvári uradalom számviteléről és személyzeti kiadásairól két kiadott dokumentumból is tájékozódhatunk. Kapuvár készpénzjövödelméről szóló generalis commissióban (1686) feltüntetik, hogy egy őzért 1 forintot, egy ebéd halért 1 forint 50 dénárt számoltak fel ott, ahol a victualét pénzben fizették meg.¹⁰ Ez a néhány összehasonlító adat a korabeli árszínvonal mellett a fizetések értékének meghatározásában is segítséget nyújt. A kapuvári uradalom összetétele személyzeti kiadásai szerint (1690) hasonló volt Fraknóhoz és Kismartonhoz, élén a tisztartó-számtartóval, majd a kasznár-kulcsár-konyhasáfárral, az előbbinek 100, az utóbbinak pedig 36 forint volt az évi fizetése.¹¹

A fraknoi és a kismartoni uradalom hierarchiájában tehát nem volt különbség, a fizetésekben is csak kisebb eltérések mutatkoztak. A tisztségviselők fizetése a vizsgált időszakban – az 1670-es évektől 1713-ig – mindkét uradalomban állandó volt. A nagyságrendeket tekintve csak a tisztartó és a fővárnagy bére érte el, illetve haladta meg a 100 forintot (1. ábra).¹² Csupán két tisztség fizetése tért el egymástól: a fraknoi tisztartó 20 forinttal keresett többet kismartoni társánál, valamint a sáfár fizetése Kismartonban volt magasabb.¹³

⁹ MGTsz 1902b, 467.

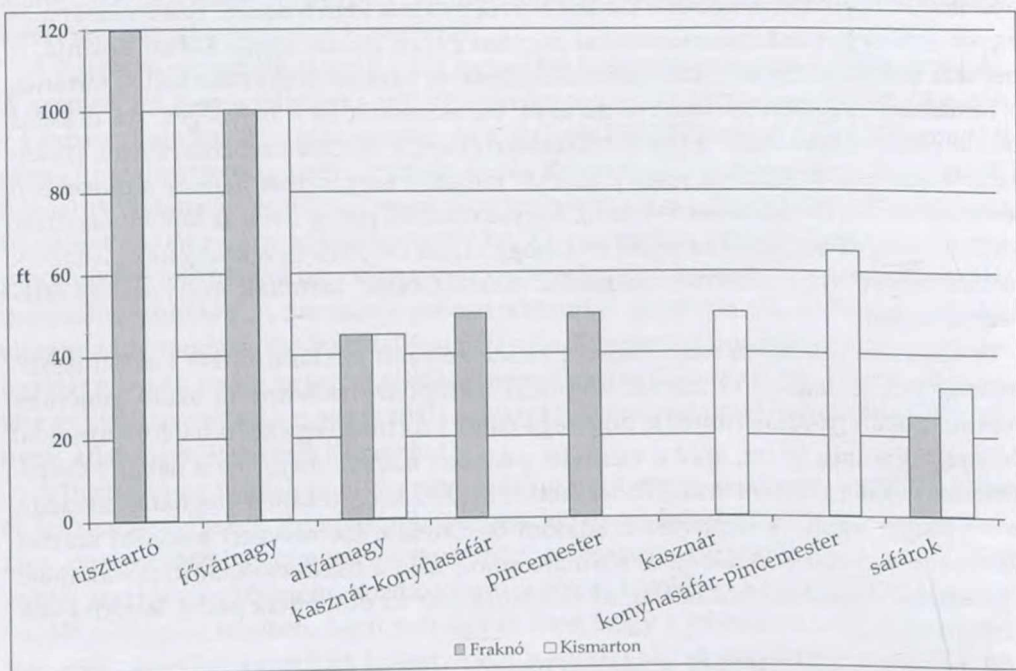
¹⁰ MGTsz 1902a, 420.

¹¹ MGTsz 1902c, 470–471.

¹² Összehasonlító adatok: Batthyány I. Ádám németújvári tisztartói, Jobbágyi Jeremiás (1641–1649) 200 forintot, Szily István (1651–1659) 150 forintot kerestek. A szalónaki tisztartó, Jobbágyi Dániel (1637–1653) fizetése 150, 1649-től 100 forint volt. Köszönöm Koltai Andrásnak, hogy adatbázisát rendelkezésemre bocsátotta. Batthyány I. Ádám familiárisainak névtára: <http://archivum.piar.hu/batthyany/familia-keret.htm> (A letöltés időpontja: 2016. február)

¹³ Az Esterházyak számadásaikban rajnai forintban számoltak. Az átváltás a következők szerint alakul: 1 rajnai forint (*Rheinischer Gulden*) = 0,8 magyar forint. KENYERES 2013, 547. Egy rajnai forint pedig 60 krajcár.

1. ábra. A fraknói és a kismartoni tisztségviselők fizetéseinek összehasonlítása, 1695

Az alkalmazásban eltöltött időt leginkább konkrét példákkal lehet szemléltetni (1. táblázat). A tiszttartók közül a leghosszabb ideig, majdnem 20 évig Georg Wibmer (1687?–1704) szolgált Kismartonban. Czvitkovich János 1705–1707 között kismartoni, majd 1708–1713 között fraknói tiszttartó volt. Ő az egyik példa arra, hogy ugyanazt a tisztséget mindkét uradalmi központban betöltötte. Kismartoni időszakából az Országos Levéltárban fennmaradt tőle öt magyar nyelvű levél.¹⁴ A kasznárok között leghosszabb ideig, 25 évig szintén egy kismartoni, Georg Pallatinisch (1679?–1704?) szolgált. Paul Händleint, miután tizennégy évig kasznárként és konyhasáfárként (1681?–1695?) állt alkalmazásban Fraknón, az 1690-es évek végén tiszttartóvá léptették elő. Tehát a ranglétrán való emelkedés valós karrierlehetőség volt Esterházy udvarában. A sáfárok esetében sem volt ritka a több évtizedig tartó alkalmazás. Mindkét uradalmi központban van rá precedens: Andreas Rimanoczy Fraknón legalább 15, Caspar Prezner Kismartonban pedig minimum 13 esztendeig szolgált. Közöttük két

¹⁴ Czvitkovich leveleiben rendszerint gazdasági és hadi ügyekről tájékoztatta a nádort. Közülük négyet Kismartonból írt 1706. február 3. és március 30. között. A legkorábbi fennmaradt levelében beszámol a malmok és a marhák állapotáról, a Kálvária-hegynél lévő vendégfogadó leégéséről, illetve azt írja még, hogy „örömet állt szolgáltatnám az szépen énekelő fülemüléket, ha csak securitást látnék, (...) el nem múlatom H[el]r[cel]g[sége]d udvarlására által küldenem”. MNL OL P 125 7. cs. Nr. 1573. (4702 mf.) Az idő előrehaladtával egyre több a hadi helyzetet tárgyaló hír a csapatok vonulásáról, a kurucok hollétéről. A március 30-i levélből megtudjuk azt is, hogy „Kismarton táján igen nagy lármánk volt tegnap, hallván és látván az hostilitását Ausztriában bé ment ellenségnek, a ki úgy mondatik, hogy Pruknak [valószínűleg Lajtabruck/Bruck an der Leitha, Ausztria] veszi útját”. MNL OL P 125 8. cs. Nr. 1795. (4703 mf.). MITROPULOS 2015, 226–227.

példa is van az uradalmak közötti átjárhatóságra. Nicolaus Reidteritsch-csel, miután tíz évet dolgozott Kismartonban (1701–1711), Fraknón találkozzunk sáfárként (1712–1713). Ők ekkor „váltották” egymást Andreas Ruehitl-lel (Fraknó: 1706–1711, Kismarton 1712–1713). Kettejük közül az utóbbi járt jobban, mivel Kismartonba való áthelyezésével évi fizetése 32 forintról 39,5 forintra nőtt.¹⁵

1. táblázat. Tisztségviselők alkalmazási ideje a két uradalomban

Fraknó		Kismarton
Paul Händlein 1699?–1704?	tiszttartó	Georg Wibmer 1687?–1704
Czvitkovich János 1708–1713		Czvitkovich János 1705–1707
Paul Händlein 1681?–1695?	kasznár	Georg Pallatinisch 1679?–1704?
nincs adat	pincemester	Michael Hackstock 1684–1713
Andreas Rimanoczy 1688?–1703	sáfárok	Caspar Prezner 1679?–1692
Andreas Ruehitl 1706–1711		Nicolaus Reidteritsch 1701–1711
Nicolaus Reidteritsch 1712–1713		Andreas Ruehitl 1712–1713

Voltak olyan „egyedi” tisztségek, amelyek csak az egyik rezidencián voltak jellemzők, a másik udvarban a vizsgált forráscsoport alapján nem voltak jelen. Fraknón ilyen volt a hadmérnök-hadszertárőr (*Ingenieur-Zeugwarter*) tisztsége. Igen megbecsült pozíció lehetett, mert 1695-ben évi fizetése 130 forint volt, ami meghaladta a fővárnagyét. A vizsgált időszakban a Brabant család birtokolta ezt a tisztséget. Az 1680-as évek elején Franz Leopold Brabant volt a hadmérnök, őt Franz Carl Brabant követte, aki több mint húsz évig (1688–1709) állt alkalmazásban a nádor udvarában.

Igaz, hogy a bécsi ügyek intézője (*Agent in Wien, Wiener Agent*) nem Fraknón szolgált, ám fizetését, az évi 75 forintot a fraknói adminisztrációtól kapta. Völcsy György 1690 és 1713 között töltötte be ezt a funkciót. Esterházyval folytatott magyar nyelvű levelezése fennmaradt az Országos Levéltárban.¹⁶ Előtte Korlatovich László intézte

¹⁵ RAR F 1710, Nr. 185. „Schein von Andreas Ruehitl Schaffer der Grafschaft Forchtenstein geförtigt wegen empfangener Geld Besoldung. Betrag: 32 fl” és RAR E 1712, Nr. 83. „Schein von Herrn Andtre Ruehitl Schaffer beym Schlos Eisenstatt wegen aus dem Rändt Amt empfangener Jahr(es) Besoldung. Betrag: 39 fl 30 kr” Ruehitl 1703–1704-ben szolgált már Kismartonban, akkor konyhasáfárként 50 forint fizetéssel. RAR E 1704, Nr. 70. „Schein von Kuchelschaffer der Herrschaft Eisenstadt wegen ihme bezallter Besoldung in Gelt. Betrag: 50 fl”

¹⁶ A hat levélben Völcsy a pénzügyek mellett a bécsi ház körüli és az udvari eseményekről számol be (1696–1705). Híreket közöl kárpitok elkészültéről, a „márványos ember” és a könyvkötő késlekedéséről, az építőmester kéréséről (l. bővebben: MITROPULOS 2015, 227–228.). Mind közül a

a bécsi ügyeket, vele 1690-től azonban már fővárnagyként (1690?–1700) találkozunk Kismartonban. Az ő esete is egy további példa tisztségek közötti átjárhatóságra.

Kismartonban a dokumentumok minden évben név szerint említik az udvari káplánt („*Hofcapellan*”, „*Schloßpfarrer*”). Állandó fizetése évi 100 forint volt. A vizsgált évtizedekben Thomas Walperger (1679?–1695), Fransiscus Orsolini (1696–1700) és Andre Paul Ugrinovich (1701–1713) szolgáltak lelkészként a kastélyban.

1693-ban tűnik fel először az alkalmazottak között a számvevő (*Buchhalter*), az egyik legmagasabb uradalmi tisztségviselő. Feladata a pénzügyek ellenőrzése és a számadások felülvizsgálata lehetett.¹⁷ Felix Tobler kutatásaiból tudjuk, hogy Tarnóczy András kismartoni számvevősege (1693–1706) előtt Lékán volt számtartó és tiszttartó (1687–1691).¹⁸ A sopronnyéki származású Stephan Joseph Rohrer az 1690-es években kezdte közel ötvenéves pályafutását az Esterházyaknál. 1692-től írnok volt a nádori kancellárián, majd 1706-ban számvevő lett Kismartonban. Tarnóczy fizetése még csak 120 forint volt, ám Rohrer bére 1710-től már elérte a 220 forintot. A magas fizetés a tisztség fontos és megbecsült volta mellett azt is alátámasztja, hogy nagy szakértelmet, magas fokú gazdasági és pénzügyi ismereteket igénylő hivatal volt. Rohrer pályája a nádor halála után tovább ívelt felfelé, ugyanis ő lett a kismartoni kerület¹⁹ felügyelője (*Inspektor*).

Mesterek a két uradalomban

A mesterek esetében nemcsak a fizetésekben, hanem az összetételben is jelentős eltérés mutatkozik. Fraknón a 2. táblázatban felsorolt mesteremberek mindegyike mindvégig jelen volt. Az asztalos, a lakatos, az esztergályos és a tetőács puskamester is volt. Fizetésük állandó volt: a négy puskamester bére megegyezett, a kádár és a kőművesek ennél valamivel többet kerestek, a legmagasabb pedig az ács-kútmester fizetése volt. Évi fizetésükön túl többen kaptak plusz megbízásokat, amelyekért plusz pénz is megillette őket, így fizetésüket akár meg is ötszörözhatték. Erre egy példa, amikor 1691–1692-ben Thomas Niederhauser udvari asztalos extra megbízásaival együtt összesen 200

legérdekesebb levél az, amelyből megtudjuk, hogy a nádor második felesége, Thököly Éva mérgezés gyanújába keveredett. Völcsy szerint így magyarázta a történeteket: „*hogy nem volt az mérég, amit H[e]r[ce]g[sé]g[ne]k beadott, hanem csak ópium, miből két granumot [0,057 g] adott be H[e]r[ce]g[sé]g[ne]k, mivel H[e]r[ce]g[sé]g[ne]k nem alhatott, egy szóval most is tagadja, és örökön tagadni fogja*”. MNL OL P 125 23. cs. Nr. 6005. (4719 mf.). (L. bővebben: MITROPULOS 2015, 228.)

¹⁷ KÁLLAY 1980, 107.

¹⁸ TOBLER 1995, 100.

¹⁹ TOBLER 1995, 100. A Kállay István becslése szerint több mint félmillió magyar hold kiterjedésű Esterházy hercegi birtokokat a könnyebb igazgatás végett két részre: felső és alsó uradalmakra osztották. A felső kerülethez (kismartoni felügyelőség) a nyugat-magyarországi és a burgenlandi területek tartoztak. Ezeket 1764-ig egy, azután két felügyelő igazgatta. Az alsó uradalmak alatt a Balatontól délre fekvő, valamint a felső- és kelet-magyarországi birtokokat értették. Ez további két (lévai és ozorai) kerületre oszlott, mindkettő élén egy-egy felügyelővel. KÁLLAY 1997, 269–270.; TOBLER 1995, 99.

forintot keresett. A legtöbb ilyen eset az 1690-es években volt, amikor átépítési munkálatok zajlottak a fraknoi várban, amelyek a már meglévő kincstárhelyiségeket is érintették.²⁰

2. táblázat Mesterek fizetései a két uradalmi központban, 1679–1713

Fraknó		Kismarton	
asztalos	37 forint	ács	40 forint
lakatos		kádár	25 forint
tetőács		kútmester	35–40 forint
esztergályos		kőműves	42 forint
kádár	38 forint	asztalos	51,33 forint
ács-kútmester	46 forint	kovács	40–50 forint
2 kőműves	42–42 forint	lakatos	

A kismartoni kastélyban némileg eltérő a mesterek apparátusának összetétele. Az éves megbízásokat vizsgálva ács, kádár, kútmester 1668-tól, kőműves pedig 1699-től szolgált folyamatosan az udvarban. Érdekes különbség, hogy asztalost, kovácsot csak 1683–1684-ig említenek, lakatost pedig csupán 1672-ben. Ez nem jelenti azt, hogy ne lettek volna különféle, a felsorolt szakembereket érintő munkák, csupán azok elkülönülve, listák külön csoportosított formájában találhatók, amelyek alapján az elvégzett munkájukért kapták fizetésüket. Simon Haast 1668–1680 között udvari ácsként, 1668-ban, majd 1679–1683 között udvari asztalosként jelölik meg a források. Éves díjazása asztalosként 51 forint 20 krajcár, ácsként pedig 50 forint volt, amelyet a két tisztségért külön-külön kapott meg. Általánosságban elmondható, hogy a fraknoi mesterek jobban kerestek, azonban az éves bérük a két uradalomban dolgozó mestereknek mindvégig állandó volt. Kismartonban a kádár fizetése 25 forint, az ácsé pedig 40 forint volt. A kismartoni kőműves fizetése megegyezett a fraknoiéval. A kútmester Hans Reich bére 1692-ben emelkedett 40 forintra, fizetésében két kiugró pont látható. 1699-ben a kútmesteri teendők mellett a kertészi feladatokat is ő látta el, jövedelme ezért 80 forint volt, mivel a kettő összeadódott.²¹ 1704-ben pedig fizetését csupán fél évre kapta.²²

Mindkét uradalmi központra igaz, hogy a mesteremberek többsége folyamatos, akár több évtizedig tartó alkalmazásban állt. Figyelembe véve a forráshiányos éveket is, Thomas Niederhauser asztalos 43, Christoph Ruebacker lakatos 25, Thomas Helffer tetőács és Michael Karbavatz faesztergályos 22, Georg Stumpf kádár 15, Andre Schonenkliener és Veith Rannacher ács 14 évig szolgált a nádornak Fraknón.

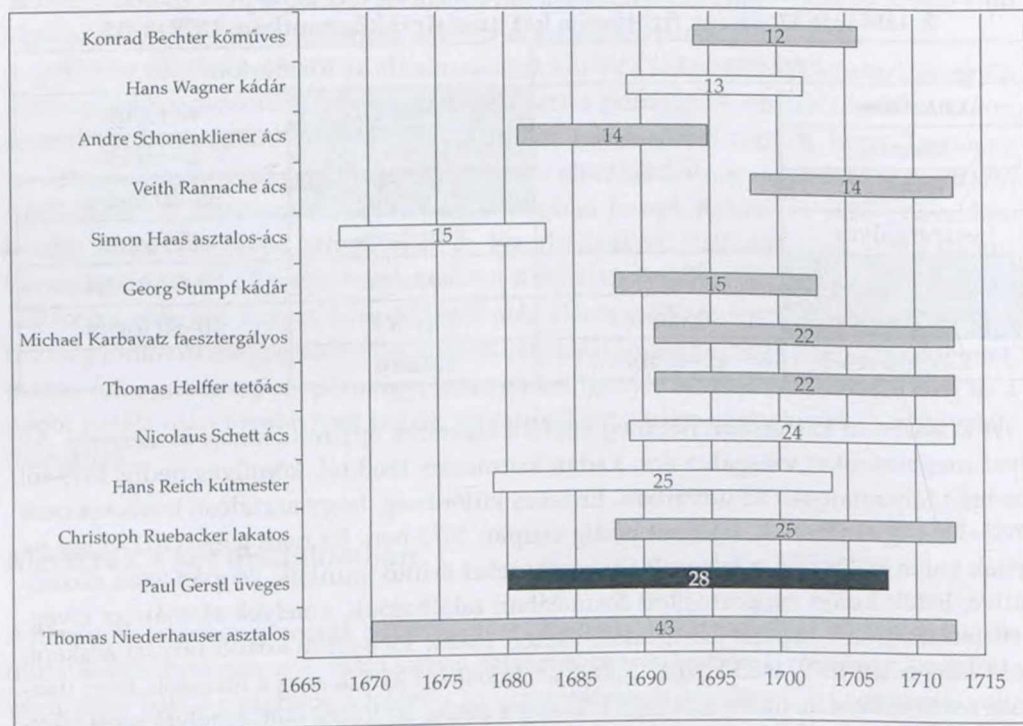
²⁰ KÖRNER–KOPP 2010, 239. A kincstárhelyiségeket érintő megbízásokról l. bővebben: MITROPULOS 2014, 86–91.

²¹ RAR E 1699, Nr. 85. „Schein von Prunmaister und Gartner wegen empfangener Besoldung. Betrag: 120 fl”

²² RAR E 1704, Nr. 72. „Schein von Prunmaister wegen ihm auf ain halbes Jahr habente Besoltung so bezalt worden. Betrag: 35 fl 30 kr”

Kismartonban Hans Reich kútmester 25, Nicolaus Schett ács 24, Simon Haas asztalosként és ácsként 15, Hans Wagner kádár 13 éven át állt alkalmazásban (2. ábra).

2. ábra. Néhány mester alkalmazásban töltött ideje, 1668–1713.²³

Két esettanulmány: Paul Gerstl és Sebastian Rauschmayer

A tisztségviselőkkel ellentétben a mesterek között nem jellemző a személyi átfedés. Annak ellenére, hogy a források alapján külön apparátus dolgozott a két uradalomban, a fraknói és a kismartoni gazdasági iratok szerint két mestert, Paul Gerstlt és Sebastian Rauschmayert mindkét helyen foglalkoztatták.

Paul Gerstl nagymartoni (Mattersburg, korábban Mattersdorf, Ausztria) üveges neve nem szerepel az éves megbízások között – igaz, néhány fraknói elismervény udvari üvegesként (*Hofglaser*) nevezi meg –, munkáiról listák maradtak fenn. Kiderül ezekből, hogy a két uradalom területén nem párhuzamosan dolgozott: először Kismartonban, aztán 1688 és 1703 között Fraknón, végül ismét Kismartonban találkozunk vele. Tevékenységének földrajzi szempontokat figyelembe vevő vizsgálata alapján lényeges eredmények rajzolódtak ki, amelyek foglalkoztatásának eltérő elemeire engednek következtetni. A listák szerint a fraknói uradalom területén nemcsak a fraknói várban,

²³ Szürkével a fraknói, fehérrel a kismartoni mestereket jelöltem. Paul Gerstl mindkét uradalom területén dolgozott, erről l. bővebben a következő fejezetet.

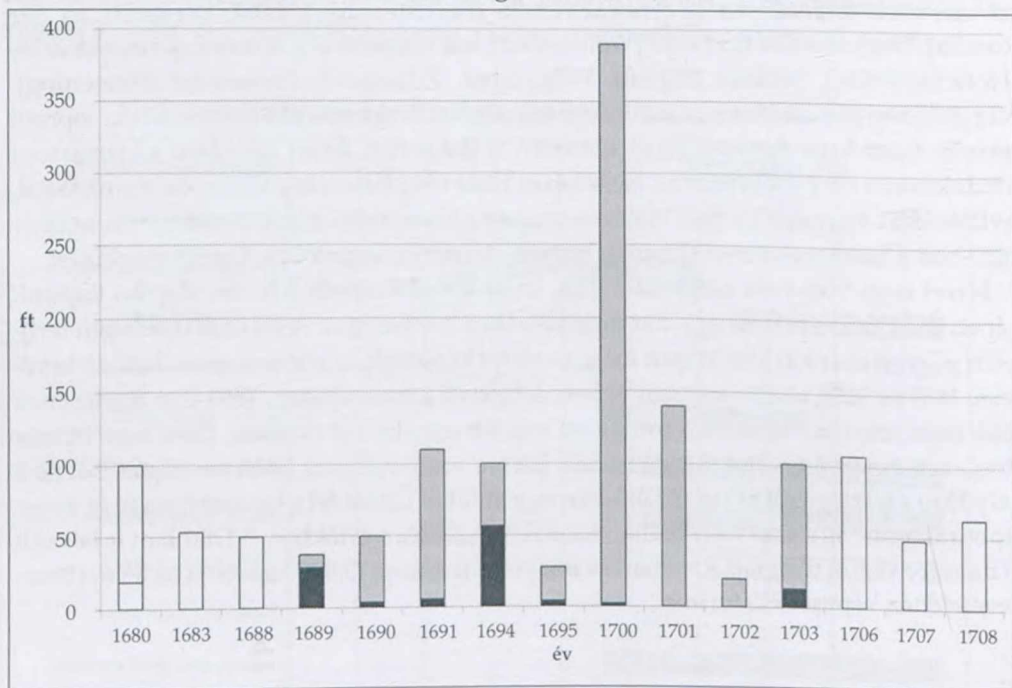
hanem több településen is (Fraknóváralja [Forchtenau], Újtelek [Neustift an der Rosalia], Nagymarton, Borbolya [Walbersdorf, ma Mattersburg része], Lajtaszentmiklós [Hofleithamühl], Siklósd [Sigleß], Völgyfalva [Zillingtal], Pecsényéd [Pötsching], Nagyhöflány [Großhöflein, mind Ausztria]) végzett üvegesmunkákat, továbbá a soproni jezsuita konviktus épületében és Csornán is dolgozott. Ezzel szemben a kismartoni uradalomban csak a kismartoni kastélyban bízta meg Esterházy különféle munkákkal, javításokkal. Egyetlen kivételt találunk csupán a kismartoni adminisztrációban, amikor 1680-ban a boldogasszonyi (Frauenkirchen, Ausztria) fogadóban kapott megbízást.

Mivel nem volt éves megbízási díja, ezért jövedelmeiről a listák alapján kapunk képet. Éves keresete nem egyszer meghaladta a 100 forintot. A fraknói uradalom területén végzett munkái között igen magas arányt képviselnek a kincstárhoz kötődő bevételei. 1689 és 1695 között minden évben dolgozott a kincstárban, 1694-ben fizetésének több mint fele (56,6%) származott az ott végzett munkáiból (3. ábra). Ezek legtöbbször üvegezett (szekrény)ajtók készítéséből, illetve az üveglapok méretre vágásából és a helyükre illesztéséből álltak.²⁴ 1703-ban egy ablakot újított fel a kincstárban és öt üveglapot rakott be egy szekrényajtóba, összesen 13,5 forint értékben.²⁵ 1700-ban is készült öt méretre vágott üveglap, azonban ez nagyon kis arányt (0,6%) képviselt az az évi összebevételéhez képest (390 forint).²⁶

²⁴ RAR F 1689, Nr. 152.; RAR F 1690, Nr. 172.; RAR F 1691, Nr. 151.; RAR F 1694, Nr. 172.; RAR F 1695, Nr. 171.

²⁵ „...ein Fenster neu gemacht mit 22 und in denen Kasten Thirn 5 Tafel eingemacht, macht zu samben 27 Tafel ein, iede pro 30 kr.” RAR F 1703, Nr. 203. „Schein von beiden Forchtenstainer Schloß Pflögern, auch Schaffern undt dem Märterstorfer Hofglaser Paulen Gerstl geförtigt wegen ihme dies Jahr bezalter Glaser Arbeith. Betrag: 101 fl”

²⁶ „5 Tafel Stueks eingeschnitten, für iede pro 30 kr.” RAR F 1700, Nr. 246. „Schein von Herrn Pater Prior des löblichen Closters in Forchtenau, beiden Forchtenstainer Schloß Pflögern, dem Schaffer und Hofglaser geförtigt wegen dies Jahr zur Herrschaft gemacht und auß dem Rändtambt bezalter Glaser Arbeith. Betrag: 390 fl”

3. ábra. Paul Gerstl üveges bevételei, 1680–1708.²⁷

Gerstl a frasnói uradalom más településein is hasonló munkákat végzett. 1689-ben összesen 37 forint 19 krajcár 2 dénárt kapott a kastélyban és a frasnóváraljai felső udvarházban teljesített munkáiért, továbbá a kegytemplomban a Szent Sírnál két ablakot kijavított negyven „szokványos” üveglappal.²⁸ A frasnóváraljai kegytemplomban a 17. század utolsó évtizedeiben nagyobb átalakításokat hajtottak végre Esterházy megbízásából, amelyeknek a frasnói várban alkalmazott mesterek voltak a kivitelezői. Ennek részeként épült meg a templom keleti oldalához csatlakozó szervita kolostor. A herceg 1692-ben kötött szerződést egy templom, kolostor és kápolna építésére Jakob Tistelhofer bécsújhelyi építőmesterrel.²⁹ 1694-ben cserélték a templom tetőszerkezetét, 1700-ban Thomas Niederhauser imázsamolyokat és ajtókat készített,³⁰ továbbá a kórus-

²⁷ Fehérrel a kismartoni, szürkével a frasnói munkáit, fekete színnel pedig a kincstárhoz kötődő bevételeit jelöltem.

²⁸ „...zu Forchtenau zum heyligen Grab zwey Fenster neu gemacht mit 40 gemainer Scheiben, ieder pro 3 den.” RAR F 1689, Nr. 152. „Auszug von Paul Gerstl Hofglaßer zu Mürttstorf, beiden Schlos Pfleger und Schaffer recognosciert wegen nahe Schlos Forchtenstain gemachter Glaßer Arbeith auß dem Rändt Ambt bezalten pahr Geld. Betrag: 37 fl 19 kr 2 den”

²⁹ SCHMELLER-KITT 1993, 145.

³⁰ RAR F 1700, Nr. 247. „Schein von Herrn Pater Prior deß löblichen Convent unndt Closters in Forchtenau unndt dem Forchtenstainer Hoftischler geförtigt wegen in gemeltes Closter gemachter Tischler Arbeith unndt hiuvor dem Tischler bezalhten Geldts. Betrag pro dieß Jahr: 152 fl 6 kr”

padért (*Chorgestühl*) 132 forintot kapott.³¹ 1703-ban Martin Legat képírónak (festő) 50 forintot fizettek a szószék aranyozásáért,³² Niederhauser pedig templompadok készítéséért 65 forintot kapott.³³ Christoph Ruebacker udvari lakatos is dolgozott a templomban, zárat, ajtóvasalatokat, ablakrácsokat és tizenkét apostolgyertyatartót készített több mint 200 forint értékben.³⁴ A templom egyik mellékoltáránál, ahol Benizi Szent Fülöp oltára áll, található Paul Händlein tisztartó és családja kriptája.³⁵ A templom főoltárán és a szervita kolostorban is a fent nevezett mesterek dolgoztak. Niederhauser 1695-ben az oltáron végzett asztalosmunkáért 100 forintot kapott, 1703-ban Ruebacker pedig a már idézett nyugta szerint két szobortengelyt („*Statuen Stange*”) készített az oltárnak.³⁶ A kolostor másik építőmestere Konrad Bechter³⁷ kőműves volt. Niederhauser 1693–1695 között összesen 445 forintot kapott ajtókért, ablaktokokért, -keretekért, asztalokért és ágyakért. 1697–1700 között két hosszú étkezőasztalt és két hosszú padot készített a kolostor ebédlőjébe, továbbá hét imazsámoly, közülük kettő a hercegi oratóriumba, hat fiókos asztal, hat karosszék, két ágykeret, kamrák (*Verschlag*), 64 ablakkeretbe illesztett keresztfa, hat kisebb keresztfa külön és 29 borítással ellátott ajtó szerepel a listán.³⁸ Gerstl is kivette a részét a munkálatokból: 73 osztott ablakot 10 512 átlátszó üveglappal, hat kis osztott ablakot 92 átlátszó, további hét nagy osztott ablakot és négy ablakot pedig összesen 1 336 üveglappal készített 1700-ban több mint 300 forint értékben, ami akkori fizetésének 78%-a.³⁹ Egy évvel később a kolostorban található Szent Lépcsőnél 24 ablakszárnyat 1 682 átlátszó üveglappal és ugyanott négy istállóablakot újított fel összesen 47 forintért.⁴⁰ Ugyanebben az évben az asztalos két ágyat, az új istállóhoz két ajtót és két kis ablaktokot, valamint a Szent Veronika lépcsőhöz ablaktokokat készített.⁴¹

³¹ RAR F 1700, Nr. 295. „*Schein von Herrn Pater Prior des Closters in Forchtenau unndt dem Forchtenstainer Hoftischler geförtigt, daß ihme Tischler wegen der verfortigten Cohr Stüehl in der Herrn Patres Cohr, die Bezahlung gelaistet worden. Betrag: 132 fl*”

³² RAR F 1703, Nr. 104. „*Commission ihro hochfürstlicher Durchlaucht unndt zu gleich darauf begriffene Bescheinung von innen benannten Maller geförtigt wegen ihme gnediget angeschafft undt auß dem Rendt Ambt Forchtenstain bezalten Gelts. Betrag: 50 fl*”

³³ RAR F 1703, Nr. 113. „*Auszügl waß ich Maister Thoma Niederhauser ihre Tischler Arbeith dieß 1703-ste Jahr gemacht habe. Betrag: 66 fl*”

³⁴ RAR F 1703, Nr. 210. „*Schein von ihro hochfürstlicher Herrn Pater Prior deß löblichen Closters in Forchtenau beiden Forchtenstainer Schloß Schaffern unndt dem Hofschlosser geförtigt wegen ihme dieß Jahr bezalter Schlosser Arbeith. Betrag: 198 fl 30 kr*”

³⁵ SCHMELLER-KITT 1993, 144–146.

³⁶ „...zu dem Hochaltar zwey Statue Stange gemacht.” L. 34. jegyzet, illetve Schmeller-Kitt

³⁷ A nyugták szerint 1694 és 1706 között dolgozott kőművesként Fraknón.

³⁸ L. 30. jegyzet.

³⁹ L. 26. jegyzet.

⁴⁰ RAR F 1701, Nr. 215. „*Schein von Herrn Pater Prior deß Closters in Forchtenau, beiden forchtenstainer Pflögern, beiden Schaffern unndt dem Hofglaser Paulen Gerstl geförtigt wegen ihme Glaser dieß Jahr bezalter Glaser Arbeith. Betrag: 140 fl*”

⁴¹ RAR F 1701, Nr. 216. „*Schein von Herrn Pater Prior deß Closters in Forchtenau undt dem Forchtenstainer Hoftischler geförtigt wegen dieß Jahr ins Forchtenauer Closter gemachter Tischler Arbeith undt ihme heuoe bezalten Gelts. Betrag: 54 fl*”

1702–1703-ban Ruebacker ablakvasalatokat, lakatokat és ablakrácsokat csinált, illetve a kolostorajtót 36 egyéb ajtó mellett vasalatokkal látta el.⁴²

Nem ez az egyetlen templom, amelyre sok gondot fordított a nádor. Már fiatal korában is a katolikus egyház kiemelkedő mecénása volt, Szűz Mária iránti tisztelete egészen gyermekkoráig és jezsuita neveltetéséig vezethető vissza. A török kiűzése után a felélenkülő Mária-kultusz jegyében ez egyre több formában öltött testet: az 1680-as évek közepétől mecénási gesztusaiban kifejezésre jutott az országegyesítés mellett a katolikus megújulás gondolata. Amikor 1683-ban Kara Musztafa Bécs ellen vonult, Esterházy személyesen is érintett volt, mert a törökök a birtokain is pusztítottak. A Fertői Boldogasszony képét és a lorettói (Loretto, Ausztria) kegyszobrot is fraknói várába vitette, később viszont ő és családja menekülni kényszerült onnan Mariazellbe. Igaz, hogy a vár és a kismartoni kastély épen maradt, a törökök azonban több templomot is leromboltak vagy felgyújtottak a nádor birtokain. Erre a sorsra jutott többek között a boldogasszonyi, a lorettói, a kisboldogasszonyi (Kleinfrauenhaid, Ausztria) és a borbolyai templom is. Ezeket a herceg az 1690-es és az 1700-as években újjáépíttette. Boldogasszonyban a korábbinál sokkal pompásabb templomot emeltetett (1695–1702), hogy „méltó hajléka” legyen annak a Mária-kegyszobornak, amelyet még édesanyjától örökölt és vitetett 1661-ben a boldogasszonyi templomba.⁴³ Emellett hálája jeléül egyházi adományokat is tett, még több búcsújárást szervezett⁴⁴ és számtalan Mária-oszlopot állíttatott a visszafoglaló háborúk idején.

Visszatérve Gerstl munkásságához, az 1690. évi lista alapján a vár mellett az uradalom hat településén (Lajtaszentmiklós, Fraknóvárálja, Nagyhöflány, Völgyfalva, Pecsényéd, Siklósd) és a Fraknótól 92 km-re lévő Csornán is dolgozott, amely munkái jórészt ablakjavításokból álltak.⁴⁵ 1691-ben jóval több munkája volt, azonban kevesebb településen (Siklósd, Fraknóvárálja, illetve Sopron és Csorna).⁴⁶ A legtöbb fizetést a várban a kápolnánál (21 forint 36 krajcár) és a konyhánál (40 forint 57 krajcár) elvégzett munkáiért kapta. A várkápolna felett három, keresztel osztott ablakot kellett felújítania, 48 üveglappal,⁴⁷ a konyhánál pedig 8 ugyanilyen ablakot 1 638 átlátszó

⁴² SCHMELLER-KITT 1993, 174–177.

⁴³ MOHL 1924. A kegyképről bővebben: ESTERHÁZY 1690, 65–69.

⁴⁴ Különösen nevezetes az 1691. évi mariazei búcsújárás, amelynek közel 9 000 résztvevője volt. Erről l. bővebben: MOHL 1924, GALAVICS 1992, 66–67., TÜSKÉS–KNAPP 2004, 85.

⁴⁵ RAR F 1690, Nr. 172. „Auszügl von Hofglaßer wegen bey der Grafschaft vertichten Glaßer Arbeith. Betrag: 50 fl”

⁴⁶ RAR F 1691, Nr. 151. „Auszügl von Paulen Gerstl Hofglaßer wegen bey der Grafschaft vertichten Glaßer Arbeith. Betrag: 110 fl”

⁴⁷ „...oben den Capellen drey Creuz Stoekh neu gemacht, halten 48 Tafeln” L. előző jegyzet. A Creuzstock kifejezést korábbi tanulmányaimban – valószínűleg tévesen – képek rögzítéséhez használatos kereszt-faként értelmeztem. Lukas Voch építési/építészeti lexikonja szerint azonban Dormant de Croisée, tehát ablakkereszt. Voch 1781, 79. Ezt az álláspontot erősíti meg a kőkeresztes ablak szócikk („Kereszt alakban egy függőleges és egy vízszintes, az ablakbélletbe fixen beépített köoszódudárral négy részre osztott ablaknyílás.”) végén a francia és a német megnevezés is: croisée, Kreuzstockfenster. MAJOR 1983, 190. Itt valószínűsíthetően kereszt irányban osztott ablakokról van szó.

üveglappal újított fel.⁴⁸ A listák igen részletesek, minden esetben feltüntetik rajtuk az ablakkeretekbe foglalt üveglapok számát, illetve ezek darabárát. Az 1694. évi kivonat alapján munkáinak területi eloszlása a következők szerint alakult: a vár mellett dolgozott a fraknóváraljai alsó és felső udvarházban, Újtelken, Völgyfalván, Pecsényéden, a soproni konviktusban és a kisboldogasszonyi templomban is,⁴⁹ összesen 100 forintért.⁵⁰ Ennek az összegnek csaknem felét az 1694 májusában „az új kincstárba” készített 24 üvegezett ajtó tette ki. 1695-ben is több helyen dolgozott az uradalom területén (Fraknó, Fraknóváralja, Völgyfalva, Pecsényéd, Nagymarton, illetve Sopron), azonban egyik munkájának az értéke sem haladta meg az 5 forintot, mindössze 28 forintot keresett velük.⁵¹ 1700-ban a fentebb már részletezett kolostorbéli munkái miatt keresete kiugróan magas, 390 forint volt. Nagyon elfoglalt lehetett, mert a vár és a felső udvarház mellett további öt településen, Lajtaszentmiklóson, Völgyfalván, Siklósdon, Nagymartonban és Sopronban is dolgozott.⁵² A rákövetkező évben tevékenységének földrajzi eloszlása hasonló volt (Fraknó, fraknóváraljai kolostor, Nagyhöflány, Pecsényéd, Völgyfalva, Siklósd, Nagymarton, illetve Sopron).⁵³ 1702-ben a borbolyai templomban végzett üveges munkáért kapott 20 forintot, azonban a megbízás nem utal annak részleteire.⁵⁴ Egy évvel később 101 forint volt az éves keresete.⁵⁵ Dolgozott Fraknóváralján, Nagyhöflányban, Pecsényéden, Sopronban és Csornán is. A várbéli munkái a lista szerint differenciálódtak. Korábban az egész várra vonatkozóan jelölték

⁴⁸ „...oben den Kuchel 8 Creuz Stoekh neu gemacht halten 1 638 durchsichtigen Scheiben, für iede pro 6 den.” L. 46. jegyzet.

⁴⁹ „...auf Frau Haidt in die Kirche nach zwey neue Fenster gemacht, halten 198 Mittl. Scheiben, für iede pro 5 den.” L. 50. jegyzet. A török által 1683-ban elpusztított középkori templomot Esterházy az 1690-es években helyreállíttatta, majd ott helyeztette el 1694-ben a fraknói várból származó ikont, amely csakhamar népszerű búcsújáróhellyé vált. Az ikon a 17. században készült, és egy 1461-es évszámmal jelzett előképet feltételez. SZILÁRDFY 1994, 331. Az ikon és a templom eredetéről: ESTERHÁZY 1690, 80–81. A templom felújításán itt is a nádor fraknói mesterei dolgoztak. 1694-ben Niederhauser készítette a főoltárt, amelyért 50 forint volt a fizetsége (RAR F 1694, Nr. 169., 170.), Martin Legat festő pedig egy oltárért 150 forintot kapott 1696-ban. Ruebacker lakatos tevékenységéről részleteket nem tudunk, csak annyit, hogy 1694-ben 224 forintot kapott az itt végzett munkáiért (RAR F 1694, Nr. 177.). Esterházy életnagyságú fraknói lovasszobrát készítő Michael Filser is kapcsolatba hozható a templommal. Az építéstörténetről bővebben: SCHMELLER-KITT 1993, 550–563.

⁵⁰ RAR F 1694, Nr. 172. „Glaßer Außzug von Maister Paul Gerstl wegen bey dem Schloß und andern vertig bey der Grafschaft gemachten Hofarbeith. Betrag 100 fl”

⁵¹ „...in den neuen Schatz Kammer 24 Thüren verglaßt und sint eingeschnitten worden.” RAR F 1695, Nr. 171. „Außzügl und Schein von beiden Forchtenstainer Schloß Pflögern, auch beiden Schaffern und dem Märterstorfer Glaßer geförtigt wegen dieß Jahr bei Hof verricht und auß dem Rändtambt Forchtenstain bezalter Glaßer Arbeith. Betrag: 28 fl”

⁵² L. 26. jegyzet.

⁵³ L. 40. jegyzet.

⁵⁴ RAR F 1702, Nr. 163. „Commission ihro hochfürstlicher Durchlaucht unndt zu gleich darauf begriffene Bescheinung von Märterstorfer Hofglaser geförtigt wegen ihme angeschafft undt bezalten Gelts umb verrichter Glaser Arbeith bei der Walberstorfer Kirche. Betrag: 20 fl” Az 1683-ban lerombolt templom helyreállítását és megnagyobbítását a nádor 1701-ben rendelte el. Gerstl mellett Veit Rannacher udvari ács is dolgozott a templomban: az új fedélszéket és templomajtót készített, továbbá 27 000 zsindeellyel fedte a tetőt. SCHMELLER-KITT 1993, 377–380.

⁵⁵ L. 25. jegyzet.

meg tevékenységét, csupán a kincstárat és a kápolnát emelték ki.⁵⁶ Ezen a kivonaton viszont az egyes szobákat, ahol dolgozott, külön-külön felsorolják. Valószínűleg több munkája lett a várban, amit könnyebb volt így számon tartani. Ennek az „új” nyilvánítási módnak köszönhetően megtudjuk, hogy például a fraucimmerek (leányasszony, udvarhölgy, *Frauenzimmer*)⁵⁷ szobájában, a darabontoknál, a hercegi szobában, a sütödénél (*Pfisterei*), a nyári étkezőben (*Sommer Tafelstube*), az írnök (*Canzelist*), az étékfogó (*Tafeldecker*), a hadszertáros és a tetőács szobájában is tevékenykedett. A soproni jezsuita konviktusban ezúttal a korábbiakhoz képest sokkal több munkája volt. Ottani munkái eddig átlagosan 2–3 forintot tettek ki, azonban most 20 forintot keresett a különféle ablakfelújításokkal, javításokkal.⁵⁸

Gerstl kismartoni uradalomban végzett munkái jórészt a kastélyra és a városra koncentrálódtak. Ez alól egyetlen kivétel volt, amikor 1680-ban egy számla csak a boldogasszonyi vendégfogadóbeli/kocsmaházbeli (*Wirthshaus*) munkáját említi, vagyis 34 ablakszárny beüvegezését 1 326 szokványos üveglappal.⁵⁹ A kivonatok – hasonlóan az 1701. és az 1703. évi, szobákat és helyiségeket külön kiemelő fraknoi listához, amelynek gyakorlatát valószínűleg innen vették – részletesen felsorolják a kastély azon termeit, szobáit, ahol dolgozott. Így bizonyóságot nyerünk afelől, hogy az udvari személyzetet a kastélyban szállásolták el (Fraknón is). Ugyancsak 1680-ban tehát dolgozott az iskolamester (*Schullmaister*), a káplán, a zenészek és a festő szobájában, a kasznárnál, a sütödében, valamint a konyhában, összesen 81 forintért.⁶⁰ Egy külső helyet említ a lista, mégpedig az apácakolostort (lásd később), ahol egy ablakot kellett kijavítani 11 szokványos üveglappal.⁶¹ Három évvel később csak 53 forintot kapott kastélybeli munkáiért, az előbbi felsorolás azonban több helyiséggel is bővül.⁶² Név szerint említik Ferenc gróf szobáját, emellett díszteremmel (*großen Sall*), vörös szalonnal (*röt Zimmer*), a várnagy szobájával is találkozunk a felsorolásban, de dolgozott a fiataluraknál, a titkár (*Secretäre*) szobájában, a kápolnában és a sekrestyésben is. Az 1706–1708 közötti listák szerint évente átlagosan 72 forintot keresett. A lajstrom ismét bővül: dolgozott a kastélykápolnában a főoltárnál, a galériában, a könyvtárban, a konyhában, az éléskamrában/pincében (*Kellnerei*), a mészárosnál, az ór, a sáfár, a kertész szobájában, a vadászházban (*Jäger Haus*), az iskolaépületben (*Schulhaus*), a mosóházban (*Wasch Haus*). Ráadásul

⁵⁶ Az 1701. évi listán is előfordult már néhány helyiség megnevezése (darabontok helyisége, a hercegi szoba, a hercegek, a pincemester és az étékfogó szobája), azonban kevesebb, mint két évvel később.

⁵⁷ Az udvar nő tagjainak fiatal lányokból álló kísérete. KOLTAI 2012, 373–374., illetve KOLTAI 2002, 63.

⁵⁸ „...in dem fürstliche Convict zu Oedenburg 13 Taffel eingeschnitten, iede pro 24 kr macht 5 fl 12 kr und dann in dem anderen Fenster 9 Stuekh neu gemacht und die anderen außgebössert mit 536 durchsichtige und 242 Mißl Scheiben, iede durchsichtige pro 6 den und ein Mißl Scheiben pro 5 den, macht zusamben 20 fl 8 kr 2 den.” L. 25. jegyzet.

⁵⁹ „34 Fligl verglast mit 1 326 gemainer Scheiben.” RAR E 1680, Nr. 292. „Paull Gerstl Glaßer Außzigl wegen gemachter Glaßer Arbeith nach Frau Kierchen zu dem Wirthshaus. Betrag: 19 fl”

⁶⁰ RAR E 1680, Nr. 312. „Paull Gerstl Glaßer Außzigl wegen gemachter Glaßer Arbeith. Betrag: 81 fl”

⁶¹ „...hab ich dem Closter Jung Frauen, ein Fenster ausbessert mit 11 gemainer Scheiben.” L. 60. jegyzet.

⁶² RAR E 1683, Nr. 214. „Glaßers Außzigl wegen gemachter Arbeith. Betrag: 53 fl”

egyre több szobát a tulajdonosa alapján neveznek meg, például Esterházy Péter gróf, Bezerédy úr, Mihály gróf vagy Kádassy úr szobáját.⁶³

A másik, mindkét adminisztrációban előforduló mester Sebastian Rauschmayer kőfaragó (*Steinmetz*). A fraknoi elszámolások között 1681-ben és 1682-ben bukkan fel, amikor 50–50 forintért egy Szent Antal- és egy Szent Mátyás-oszlop elkészítésére kapott megbízást. Mindkét megrendelés Esterházy egy korábbi fogadalmához kötődött, amely szerint amely szentnek a napján kap meg egy magasabb rangot vagy címet, annak kőoszlopra állított szobrot emeltet.⁶⁴ A soproni országgyűlés 1681-ben Szent Antal napján (június 13.) választotta nádorrá és egy hónap múlva már intézkedett is. Július 20-án megbízást adott Sopronból Rauschmayer kőfaragónak, hogy 50 forintért készítsen vázlatot egy Szent Antalt és a gyermek Jézust egy nagy kőoszlopon ábrázoló szoborhoz.⁶⁵ Az oszlopot a fraknoi vár elé állíttatta fel, ám ez a szobor ma már nem látható. Az Aranygyapjas Rend esetében is így cselekedett, amelyet 1682-ben Szent Mátyás napján (február 24.) nyert el. A szobrot szeptember 8-án rendelte meg Rauschmayertől, majd három hónap múlva ki is fizette a munkáért járó 50 forintot.⁶⁶

Emellett Rauschmayer neve 1679–1683 között rendszeresen előfordul a kismartoni számlákon. Az elvégzett munkáiról részletesen tájékoztatnak a fennmaradt megbízásai, nyugtái. 1679-ben 90 forintért kőből készített kilenc tetőablakot a kastélyban.⁶⁷ A kastélyárokban szinte minden említett évben dolgozott. Néhányszor kováccsal együtt kerül említésre, például amikor Mark Haslingerrel együtt átvették a szükséges ólmot és vasat a vaskereskedőtől az aktuális munkálatokhoz.⁶⁸ 1680-ban az árokbeli kőfaragó munkálatokért részletfizetés címén 20 forintot kapott, a munka részleteiről azonban nem szól sem az átvételi elismervény, sem a megbízás.⁶⁹ 1683-ban az árokban elvégzett munkák utáni 280 forint hátralékból 56 forintot fizetettek ki neki készpénzben, de emel-

⁶³ RAR E 1706, Nr. 179/18. „*Glaßer Außzügl. Betrag: 107 fl*” RAR E 1707, Nr. 196/34. „*Glaßers Außzügl. Betrag: 48 fl*” RAR E 1708, Nr. 173/13. „*Verzeichnuß von Märtnerstorfer Glaßer Paulen Gersl gefertigt, waß ihme dies hier obsteheute Jahr wegen in Schlos allhir verrichter Glaßer Arbeith an Gelt Besoltung. Betrag: 62 fl 52 kr*”

⁶⁴ ESTERHÁZY 1696, 121–122.; utal erre: GALAVICS 1988, 147., 160.

⁶⁵ RAR F 1681, Nr. 230. Ez a dokumentum hiányzik, tartalmára csak a fraknoi levéltárban található regeszta utal.

⁶⁶ RAR F 1682, Nr. 185. „*Sebastian Rauschmayr Stainmetzens zur Eisenstatt Quitung wegen gemachten undt aufgerichten St. Matthai Biltnus empfangenes Gelt. Betrag: 50 fl*” és RAR F 1682, Nr. 186. „*Ihro fürstliche Gnaden Commission wegen St. Matthia Biltnus undt Sälle dem Stainmetzen 50 fl Dingnus, wie auf die Unkhosten zum aufsözen zu bezahlen.*”

⁶⁷ „*9 gemachten Stein Tach Fenster.*” RAR E 1679, Nr. 267. „*Sebastian Rauschemayr Stainmetzen Schein, wegen bezalten Geldt. Betrag: 90 fl*” és RAR E 1679, Nr. 268. „*Commission das dem Sebastian Rauschemaierr Stainmetzen wegen der dargeben 9 stainen undt versezten Tach Fenstern 90 fl sollen bezalt werden.*”

⁶⁸ „*...zu Versetzung 6 stainer Bilder in Schloß Graben auch zu dem Quater Pfosten und Prust gesamber.*” RAR E 1679, Nr. 279. „*Herrn Praitenaicher Außzügl wegen bezalten Eißen und Pley. Betrag: 15 fl 51 kr*”

⁶⁹ RAR E 1680, Nr. 236. „*Sebastian Rauschemayr Schein wegen empfangen Geldt. Betrag: 20 fl*” és RAR E 1680, Nr. 237. „*Commission das dem Sebastian Rauschemair Stainmetzen wegen der Graben Arbeith 20 fl sollen bezalt werden.*”

lett a kasznártól 60 mérő gabonát és 5 mérő búzát (48, illetve 5,5 forint értékben) vett át.⁷⁰ A 280 forintnyi hátralék 1682-ből származik. A megbízás szerint a kastélyárokba többek között 167 öl⁷¹ párkányt (*Brust gesimbs*)⁷² és 166,5 öl kváderkövet (*Quarter*) készített.⁷³ Ezek összesen 438 forintot tettek ki, amely összegből egy 158 forintos levonás után jön ki a már említett hátralék, amely kifizetéséről szól a dokumentum. 1680-tól számlái rendszeresen utalnak egy Kismarton területén fekvő új kolostor munkálataira.⁷⁴ Ahogy a megbízás is utal az alapítás évére, ez az Esterházy által 1679-ben alapított Ágoston-rendi apácakolostor. A nádor három leánya (Krisztina Jozefa, Orsolya és Julianna) nevelkedett itt.⁷⁵ 1680-ban Rauschmayer 100 forintot vett át az elbontott házának és az apácakolostor munkálataira.⁷⁶ A felsorolt munkák mellett egy alkalommal 50,5 öl követ szállított a herceg díszkertjébe és vadaskertjébe.⁷⁷

⁷⁰ RAR E 1683, Nr. 181. „*Sebastian Rauschemayr Stainmetzen Schein wegen empfangen Geldt lauth fierstlicher Commission in Abschrift. Betrag: 56 fl*”

⁷¹ A megbízás a mértékegységet Klafter névvel illeti, amely magyar megfelelője az öl. Az öl kezdetben hosszmérték volt (6 láb, 1,8–2 m), a 17. században – hazai alkotásként – térfogatomértékké vált; a kváderkő esetében itt az utóbbi értelemben használandó. Nagysága azonban nem tisztázott: egyik fajtája a fa- vagy erdei öl (2,5–3,5 m3), a másik pedig a szénaöl (35–45 m3). BOGDÁN 1987, 58., 109. L. bővebben: BOGDÁN 1990, 415–416.; BOGDÁN 1991, 415–417.

⁷² A *Brust gesimb* fogalmat Major Máté szótára alapján azonosítottam. Eszerint könyöklőpárkányt jelent, amelynek német megfelelője *Brustgesims* vagy *Brüstungsgesims*. Az ablakkeret alsó, nagyobb kiülésű, a könyöklő magasságában vízszintesen húzódó, párkányként tagozott elemét általában kőből faragják. MAJOR 1983, 190.

⁷³ RAR E 1683, Nr. 182. „*Commission Abschrift, das der Stainmetz Sebastian Rauschemair wegen Stainmetz Arbeith mit Gelt und Khorn soll bezalt werden.*”

⁷⁴ „...das neuen Closter alhier in der Stadt, auf unsern Grundt erbauen lassen.” RAR E 1680, Nr. 227. „*Commission daß wegen des Sebastian Rauschemair und Hannsen Walzer beiden abgeprochen Hausen der Contract, so sich von Michaeli 1679 anfanget und Jährlich verfochkt 30 fl 30 kr an dem schultigen Contract dem Richter sollen abgeraith werden.*”

⁷⁵ MOHL 1924. Krisztina Jozefa (1663–1728) Pál nádor és Esterházy Orsolya leánya. Kilencéves korától a kirchbergi (Alsó-Ausztria) Ágoston-rendi kolostorban nevelkedett. Apja 1679-ben a kirchbergi mintájára alapította a kismartoni kolostort, ezután a 16 éves Krisztina társaival odaköltözött. Ekkor kapta a kolostor védőszentjéről, Szent Józsefről a Jozefa nevet. Amikor 1682-ben édesanyja meghalt, testvéreinek nevelése Krisztinára hárult. Hatására három testvére is követte őt a rendbe, sőt nagybátyja, Esterházy Ferenc leányai is. Ebben az időben öt Esterházy-lány élt a kolostorban apácaként. 1693-tól az Ágoston-rendi apácák fejedelemszonya. 1713-ban a hatalmas pestisjárványt átvészelték. MKL III, 309–310.; ESTERHÁZY 1901, 119.

⁷⁶ „...wegen meines Haus, welches abgebrochen und das Jung Frauen Closter darauf erbauth worden.” RAR E 1680, Nr. 273. „*Sebastian Rauschemayr Stainmetzen Schein wegen erheben Geldt vor sein Hauß. Betrag: 100 fl*” és RAR E 1680, Nr. 274. „*Commission was dem Sebastian Rauschemair und dem Hannß Walzer wegen ihrer abgeprochen Hausen soll bezalt werden. Betrag.*” Az utóbbi megbízás egyértelműen utal az új apácakolostorra: „... auf unsern Grundt ligent wegen dahin Erpauung eines Jung Frau Closter und Kirchen”. Két évvel később is történt egy hasonló kifizetés Rauschmayernek Johann Sternberger kismartoni tiszttartó által. RAR E 1682, Nr. 239. „*Jacob Jrang eißenstödter Schloss Richter Schein wegen seiner und der drey abgeprochen Hauser, alwo das Jung Frau Closter erpauth, abgeraithen Contract Gelt. Betrag: 52 fl 30 kr*”

⁷⁷ „...zu den Zier Garten Maur, in dem Tendl Garten bei dem Schloß Eisenstadt, 50,5 Clafter Stain, iede pro 39 kr dargeben.” RAR E 1682, Nr. 248. „*Sebastian Rauschemayr Stainmetzen Schein wegen empfangen Gelt von dargebene Maur Stain. Betrag: 32 fl 49 kr 2 den*”

Összegzés

A felsorolt példák alapján a több évtizedes alkalmazási idő egyik uradalmi központtól sem volt idegen, egyaránt igaz ez a tisztségviselőkre (pl. Georg Wibmer tiszttartó 1687?–1704, Kismarton) és a mesterekre (pl. Thomas Niederhauser udvari asztalos 1670–1713, Fraknó). A fizetések a mesterek esetében különböztek, ők Fraknón kerestek jobban, míg a tisztségviselők bére megegyezett (kivétel: tiszttartó, sáfár). Az ismertetett példák alapján nem volt szokatlan a tisztségek (pl. Paul Händlein kasznár-konyhasáfárból tiszttartó Fraknón) és az uradalmak (pl. Andreas Ruehl sáfár, Fraknón, majd Kismartonban) közötti átjárhatóság sem. A bemutatott személyek alapján további lényeges megállapítás, hogy az udvar hierarchiájában vezető funkciót betöltők a nevük alapján magyarnak (pl. Czvitkovich János tiszttartó, Völcsy György és Korlatovich László bécsi ügyek intézője, az utóbbi később fővárnagy), a mesterek pedig németnek tartható személyek (pl. Christoph Ruebacker udvari lakatos) voltak.

A pénzügyigazgatás központosítása, tehát tulajdonképpen az adminisztráció összefogása az 1690-es években kezdődött, ezért 1693-tól Kismartonban számvevő felügyelte az egyes uradalmak könyvelését. Ez pontos, precíz, részletekre kiterjedő adminisztrációt igényelt, amelynek megléte a bemutatott példák és összehasonlítások segítségével bizonyítást nyert.

Esterházy részletes adminisztrációjának köszönhetően többféle szempontból vizsgálhatóak rezidenciáinak alkalmazottai. Lehetséges egyszerűen a számadatokból következtetéseket levonni: az alkalmazási idő, a fizetések mérlegre tétele csupán statisztikai elemzésnek tűnhet, azonban segít rávilágítani a tanulmányban bemutatott jellegzetességekre. A vizsgálat lényegesebb hozadéka viszont, hogy a nyugták a munkálatok jellegéről is tájékoztatást adnak. Információt nyerhetünk belőlük a fraknoi várban vagy a kismartoni kastélyban zajló átalakításokról, építkezésekről, továbbá a herceg által felújított vagy alapított templomok, egyházi intézmények munkálatairól is. A dokumentumokban rejlő, pusztán felsorolásnak tűnő adatok pedig a munkák haladásáról is képet festenek. Ezek tágabb kontextusba helyezése további kutatás tárgyát képezi.

Bibliográfia

Levéltári jelzetek feloldása

MNL OL P 125

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Pál nádor iratai

RAR E

Archiv Burg Forchtenstein, Rentamtsrechnungen Eisenstadt

RAR F

Archiv Burg Forchtenstein, Rentamtsrechnungen Forchtenstein

Kiadott források és irodalom

BENDA 2005

BENDA Borbála: „Szakácsot olyat fogadtam”. A konyha személyzete a 17. századi magyar főúri udvarokban. *Történelmi Szemle* 47(2005), 1–2. sz., 15–46.

BOGDÁN 1987

BOGDÁN István: *Régi magyar mértékek*. Budapest, 1987.

BOGDÁN 1990

BOGDÁN István: *Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874*. Budapest, 1990.

BOGDÁN 1991

BOGDÁN István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Budapest, 1991.

ESTERHÁZY 1690

ESTERHÁZY Pál: *Az egész Világon levő Csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föl tett eredeti*. Nagyszombat, 1690.

ESTERHÁZY 1696

ESTERHÁZY Pál: *Mennyei Korona, az az Az egész Világon levő Csudálatos Boldogságos Szűz képeinek rövideden föl tett eredeti*. [Nagyszombat], 1696.

ESZTERHÁZY 1901

ESZTERHÁZY János: *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása*. Budapest, 1901.

GALAVICS 1988

GALAVICS Géza: A mecénás Esterházy Pál. (Vázlat egy pályaképhez.) *Művészettörténeti Értesítő* 37(1988), 3–4. sz., 136–161.

GALAVICS 1988

GALAVICS Géza: A főúri búcsújárás a XVII. században. In: *Közelítések. Néprajzi, történeti antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. Szerk. Mohay Tamás. Debrecen, 1992. 65–69.

KÁLLAY 1980

KÁLLAY István: *A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848*. Budapest, 1980.

KÁLLAY 1997

KÁLLAY István: Birtokok, birtoktestek elnevezése a XVIII–XIX. században. In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* 2. Szerk. B. Gergely Piroksa, Hajdú Mihály. Budapest–Miskolc, 1997. 265–273. URL: <http://mnytud.arts.unideb.hu/nevarchivum/konyvtar/helynev/tanulmanyok/kallay.doc> (2016. február)

KENYERES 2002

KENYERES István: A végvárak és a mezei hadak élelmezési szervezete a XVI. században. *Fons* 9(2002), 1–3. sz., 163–202.

KENYERES 2013

KENYERES István: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. *Történelmi Szemle* 55(2013), 4. sz., 541–568.

KOLTAI 2002

KOLTAI András: Egy magyar főrend pályafutása a császári udvarban. Batthyány Ádám (Bécs 1630–1659). *Korall* 3(2002), 9. sz., 55–78.

KOLTAI 2012

KOLTAI András: *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén.* Győr, 2012.

KÖRNER–KOPP 2010

KÖRNER, Stefan – KOPP Margit: Die Bilderwelten des Fürsten Paul I. Esterházy. Gemälde und Bildprogramme. In: „*Ez világ mint egy kert...*” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére.* Szerk. BUBRYÁK Orsolya. Budapest, 2010. 215–248.

MAJOR 1983

MAJOR Máté: *Építészettörténeti és építészetelméleti értelmező szótár.* Budapest, 1983.

MGTSz 1902a

A kapuvári uradalom számvitele 1686-ban. Közl. MERÉNYI Lajos. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 9(1902), 9. sz., 419–425.

MGTSz 1902b

Hg. Esterházy Pál nádor utasítása kőszegi kulcsárjához. Közl. MERÉNYI Lajos. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 9(1902), 10. sz., 467–470.

MGTSz 1902c

A kapuvári uradalom személyzeti kiadásai 1690-ben. Közl. MERÉNYI Lajos. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 9(1902), 10. sz., 470–473.

MGTSz 1902d

Hg. Esterházy Pál nádor általános utasítása tisztartóihoz (1688). Közl. MERÉNYI Lajos. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 9(1902), 10. sz., 473–474.

MITROPULOS 2014

MITROPULOS Anna Diána: „*Utasítjuk fraknói tisztartónkat*” – Uradalmi tisztségek és kincstárbeli munkálatok a fraknói számlák tükrében. *Fons* 21(2014), 1. sz., 67–98.

MITROPULOS 2015

MITROPULOS Anna Diána: Kincstárépítés a hétköznapiakban – miről árulkodnak a fraknói számlák? In: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk. Ács Pál. Budapest, 2015. 219–234.

MKL III

Magyar Katolikus Lexikon. 3. köt. Éhi – Gar. Főszerk. Diós István. Szerk. VICZIÁN János. Budapest, 1996.

MNL I

Magyar Néprajzi Lexikon. 1. köt. A – E. Főszerk. ORTUTAY Gyula. Szakszerk. BODROGI Tibor [et al.]. Budapest, 1977. Internetes elérhetőség: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/index.html> (A letöltés időpontja: 2016. február)

MOHL 1924

MOHL Adolf: Herceg Esterházy Pál nádorispán: a magyar Mária-leventék példaképe. Sopron, 1924.

SCHMELLER-KITT 1993

Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Mattersburg. Bearb. von SCHMELLER-KITT, Adelheid et al. Wien, 1993.

SZILÁRDFY 1994

SZILÁRDFY Zoltán: A magyarországi kegyképek és -szobrok tipológiája és jelentése. In: BARNA Gábor, BÁLINT Sándor: Búcsújáró magyarok. Budapest, 1994. 323–348.

TOBLER 1995

TOBLER, Felix: Die Hochfürstlich Esterházyische Zentralverwaltung vom Ende des 17. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. In: Die Fürsten Esterházy Magnaten, Diplomaten und Mäzene. Hrsg. PERSCHY, Jakob – PRICKLER, Harald. Eisenstadt, 1995. 99–119.

TÜSKÉS-KNAPP 2004

TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva: Mariazell és a magyarországi zarándoklatok a 17–18. században. In: Mariazell és Magyarország: egy zarándokhely emlékezete. (Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumában: 2004. május 28. – szeptember 12.) Szerk. FARBAKY Péter, SERFŐZŐ Szabolcs. Budapest, 2004. 84–92.

VOCH 1781

VOCH, Lukas: Allgemeines Baulexicon, oder Erklärung der deutschen und französischen Kunstwörter, in der bürgerlichen, Kriegs- und Schiffbaukunst, wie auch der Hydrotechnik und Hydraulik. Ausburg–Leipzig, 1781. Internetes elérhetőség: https://books.google.hu/books?id=4J85AAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (A letöltés időpontja: 2016. február)

Das höfische Personal des Palatins Paul I. Esterházy – Vergleich des Apparats in Forchtenstein und Eisenstadt

Palatin Paul I. Esterházy hatte ständiges Personal in seiner Burg Forchtenstein. Er stellte neben den Beamten auch Handwerker mehrere Jahrzehnte lang an, worüber wir durch Quellen ausführliche Informationen haben, die sich im Fürstlich Esterházy'schen Archiv der Burg Forchtenstein befinden. Die Dokumente sind in beiden Herrschaftshäusern erhalten geblieben.

Durch den Vergleich der Hofadministration in Forchtenstein und Eisenstadt haben wir ein noch umfassenderes Bild der Höfe des Palatins, deshalb ist es wichtig, die Angaben des Schlosses in Eisenstadt zu erschließen. Gemäß den Bezahlungen können wir uns ein Bild über die Hierarchie des höfischen Personals erstellen. Durch die Erforschung der Quellen können wir die Zusammensetzung der beiden Apparate und auch die im Dienst verbrachte Zeit nachweisen. Dabei können wir auch sehen, dass es Überschneidungen unter den Angestellten der Esterházy'schen Herrschaftszentren gab.

Gemäß den Bezahlungen gab es keinen Unterschied in der Hierarchie der beiden Apparate. Der Verwalter stand an der Spitze des Personals, ihm folgten der Oberpfleger und der Vizepfleger. Danach kamen der Reihe nach der Kastner, Kuchlschaffer, Kellermeister und die Schaffer. Die mehrere Jahrzehnte lange Anstellung war in beiden Residenzen häufig, das galt sowohl für die Beamten als auch für die Handwerker. Unter den Verwaltern diente Georg Wibmer in Eisenstadt am längsten, fast 20 Jahre (1687?–1704). Nachdem Paul Händlein als Kastner und Kuchlschaffer in Forchtenstein 14 Jahre in Anstellung gestanden hatte (1681?–1695?), wurde er Ende der 1690er Jahre zum Verwalter befördert (1699?–1704?). Das Aufsteigen an der Karriereleiter war eine konkret Karrieremöglichkeit am Hof der Esterházys. In der erforschten Periode – von den 1670er Jahren bis 1713 – verdienten durchschnittlich in Forchtenstein die Beamten, in Eisenstadt hingegen die Handwerker mehr. Die Bezahlung der Beamten in Forchtenstein war variabel, während die der Eisenstädter durchgehend fix war (Ausnahme: Verwalter und Schaffer). Die Durchlässigkeit zwischen den Herrschaften war auch nicht ungewöhnlich. Nachdem Nicolaus Reidteritsch als Schaffer 10 Jahren in Eisenstadt (1701–1711) gearbeitet hatte, trafen wir uns mit ihm in Forchtenstein (1712–1713). Er „wechselte sich“ mit Andreas Ruehl (Forchtenstein: 1706–1711, Eisenstadt 1712–1713) ab. Außerdem kann es aufgrund von den Namen festgestellt werden, dass die Spitzenpositionen in der Hofhierarchie ungarische, bei den Handwerkern doch deutsche Personen hielten. Es gab einen Unterschied in der Anzahl des Handwerkerpersonals, in Forchtenstein arbeiteten immer mehrere Fachleute (Tischler, Schlosser, Drechsler, Schifter, Binder, zwei Maurer und Zimmermann-Brunnmeister), in Eisenstadt gab es trotzdem durchgehend nur drei Handwerker (Zimmermann, Binder und Brunnmeister). Es gab auch Stellen, die nur am einen oder am anderen Hof existierten, zum Beispiel der Ingenieur-Zeugwarter in Forchtenstein oder der Buchhalter in Eisenstadt.

Der Buchhalter in Eisenstadt wurde ab 1693 angestellt, und war für die Buchhaltung beider Dominien verantwortlich. Dies gehörte schon zum Prozess der Zentralisierung der Esterházy'schen Finanzverwaltung, der seinen Anfang in den 1690er Jahren nahm. Diese bedurfte einer genauen, präzisen, tiefergehenden Administration, deren Existenz anhand der vorgewiesenen Beispiele und Vergleiche bewiesen werden konnte.

II.

A MAGYAR KIRÁLYSÁG TÁRSADALOMTÖRTÉNETE

PÓKA ÁGNES

BATTHYÁNY I. ÁDÁM JOGSZOLGÁLTATÓ TEVÉKENYSÉGE BIRTOKAIN

Bevezetés

Jelen tanulmány már csak terjedelmi korlátainál fogva sem mutathatja be a 17. századi magyar földesúri jogszolgáltatás minden részletét, így munkámban csupán néhány, eddig kevésbé kutatott mozzanatot emelnék ki. Miután röviden áttekintem a földesúri bíraskodás elméleti működését, részletesebben megvizsgálom az elmélet gyakorlati megvalósulását, elsősorban azt, hogy a rendszer mennyire volt hatékony, illetve hogy milyen megoldási kísérletek születtek a felmerülő problémákra.

Az úriszék működése, valamint a kormányzattörténet és annak bíraskodással összefüggő kérdései a történeti kutatás kevésbé népszerű aspektusát jelentik még a jobban adatolható 18–19. századra vonatkozóan is. A 17. századra nézve ez még inkább igaz, aminek okai részben a mostohább forrásadottságokban is keresendők. Mivel a téma az 1950-es években került a történészek érdeklődésének homlokterébe¹ – a korábbi jogtörténeti munkák egyáltalán nem vagy csak szószavúán írnak róla² –, sajnálatos módon többen is azzal a prekoncepcióval fogtak neki a kutatásnak, hogy az uralkodó ideológiának megfelelően bebizonyítsák, az úriszék a földesúri kizsákmányolás egyik eszköze volt, amelynek elsődleges célja a jobbágyság elnyomása és megfélemlítése volt.³

Az úriszék 17. századi működésének tanulmányozásához a legalapvetőbb mű Eckhart Ferenc monográfiája,⁴ amelyet máig nem követett hasonló vállalkozás. A szerző széles forrásbázisra alapozva tárgyalja a földesúri bíraskodás szintjeit és azok illeté-

¹ Szabad György, Székely György, Wellmann Imre és Eckhart Ferenc voltak az elsők, akik részletesen foglalkoztak az úriszék működésével. VARGA 1958, 8.

² A téma kutatástörténetét Varga Endre igen alaposan tárgyalta Úriszék c. munkájában. A földesúri bíraskodás csak a 19. században került bele a jogtörténeti szakirodalomba; ekkor több jogtörténész – köztük Hajnik Imre, Timon Ákos, Gábor Gyula, Holub József, Grünwald Béla, Acsády Ignác és Molnár Szulpicz – legalább említés szintjén megemlékezett az úriszékről. VARGA 1958, 6–8.

³ Az említett jelenségre l. például: „A parasztsággal folytatott szakadatlan osztályharcban az elnyomók legélesebb fegyvere a köznemesség számára a vármegyei jogszolgáltatás apparátusa, a nagybirtokos földesurak részére az úriszék.” VARGA 1958, 5. „Mindenütt, ahol kifejlődött a jobbágy-földesúri viszony, ezzel együtt járt a földesúr ítélkezési joga, a fennálló társadalmi viszonyok megőrzésének, a jobbágyság elnyomásának, kizsákmányolásának legfontosabb eszköze.” ECKHART 1954, 3.

⁴ ECKHART 1954.

kességét, az előforduló ügyeket, a peres eljárás lefolyását, valamint a büntetéseket. A Varga Endre által szerkesztett *Úriszék* című kötet fő célja több uradalom úriszéki jegyzőkönyveinek kiadása a 16–17. századból, részletes bevezetőjében viszont ismerteti az úriszék működését is.⁵ A kisebb munkák szerzői közül ki kell emelnünk Kállay Istvánt, aki, bár elsősorban a későbbi korszakok jogszolgáltatásával foglalkozott, előzményként gyakran utal 17. századi sajátosságokra is.⁶ Az újabb, jogtörténettel, illetve alkotmánytörténettel foglalkozó munkákban is gyakran helyet kapott egy, a földesúri jogkörök részeként a jogszolgáltatást is tárgyaló fejezet.⁷ A földesúri és a katonai igazságszolgáltatás szoros kapcsolata miatt Varga J. János és Pálffy Géza is érinti a tárgyat.⁸ Nem hanyagolhatjuk el a Wellmann Imre-féle gazdaságtörténeti iskola képviselőinek munkáit sem. Ezek némelyikében szintén szentelnek egy-egy fejezetet a földesúri igazságszolgáltatásnak.⁹ A korszakról készült szintézisek némelyike is tartalmaz néhány adatot a földesúri bíráskodásra vonatkozólag.¹⁰

Ami a forrásokat illeti, az alap kutatásokhoz természetesen elsősorban az úriszéki iratokat használták fel, különösen a peres eljárások jegyzőkönyveit, azonban már az 1980-as években felmerült, hogy érdemes lehet más típusú források bevonásával kiegészíteni, pontosítani a korábban kialakult képet.¹¹ A Batthyány-levéltár úriszéki iratai¹² közül sok megégett az akkori Országos Levéltár 1956-os belövésekor,¹³ így már csak ezért is kíváncsok volt egyéb forráscsoportok bevonása. A kérvénykivonatokhoz¹⁴ fordulhatnak a kutatók, ha a jogorvoslati lehetőségekkel és ezek gyakorlati megvalósulásával szeretnének megismerkedni. Végül meg kell említeni a gazdasági tisztviselők jelentéseit, ugyanis ezekben a peres eljárásra és a büntetések végrehajtására vonatkozó részinformációkat találhatunk.¹⁵

A földesúri jogszolgáltatás

A rendszer elméleti működése...

A nagybirtok jogszolgáltatása a 17. században lényegében három szinten működött: a legalsó szint a falu füstje volt, a következő az úriszék – amely két szinten ítélezett a

⁵ VARGA 1958.

⁶ KÁLLAY 1977, 333–347., KÁLLAY 1980a, KÁLLAY 1980b, 183–195., KÁLLAY 1980c, 159–187., KÁLLAY 1985, 44–51., KÁLLAY 1990, 91–96.

⁷ MEZEY 2003, 171–175.

⁸ VARGA J. 1977, 439–459. ; PÁLFFY 1995, 94–97.

⁹ HOLUB 1943.

¹⁰ Magyarország története III, 418., Magyar Kódex III, 75–76.

¹¹ Először Kállay István vetette fel, hogy az úriszéki iratok mellett egyéb birtokigazgatási szervek iratait is érdemes bevonni a vizsgálatba. KÁLLAY 1980c, 160.

¹² MNL OL P 1322, Úriszéki iratok, Nr. 50–70. számú iratok vonatkoznak a korszakra.

¹³ Részletesebben l. ZIMÁNYI 1962, ZIMÁNYI 2005, 275–280.

¹⁴ Egy része válogatva megjelent, l. ZIMÁNYI 1998, 299–331.

¹⁵ MNL OL P 1314.

nagyobb birtokokon –, a legfelső pedig a földesúr maga. Az első szint tehát a falu füstje vagy röviden csak „a füst” néven emlegetett intézmény volt, amelyen a falu bírója és az esküdtek törvénykeztek a falusiak közti kisebb ügyekben, úgymint kihágások, pénz-követelésre vonatkozó keresetek, kisebb értékű lopások, enyhe testi sértések, szidás és becsületsértés, valamint erkölcsi természetű ügyek.¹⁶ A következő bíraskodási szint az úriszék, amelyen egyrészt a súlyosabb ügyeket tárgyalták, másrészt a füstről fellebbezett eseteket.

A nagyobb birtokok földesúri bíraskodásában, így a Batthyány-birtokkomplexumban, valamint az Ostffyak ostfiasszonyfai és az Esterházyak pápai uradalmában két szint különíthető el: a kántortörvény és az úriszék.¹⁷ A tiszttartó vezetésével tartották az ún. kántortörvényt vagy kántort, amely általában egy uradalom vitás ügyeiben járt el, és szinte minden esetben a szóban forgó uradalom tisztségviselői (a már említett tiszttartón kívül a hegymesterek és a bírák, olykor a vár kapitányai és tisztjei)¹⁸ alkották az ítélkező testületet.¹⁹ Hatáskörébe általában csak polgári és úrbéri ügyek tartoztak,²⁰ és általában negyedévente, a kántorbőjti időszakokban tartották.

Az úriszék ezzel szemben az egész nagybirtok számára ítélkezett.²¹ Egyrészt a nagyobb súlyú ügyek tartoztak a hatáskörébe, másrészt a magasabb rangú, gyakran nemesi származású földesúri tisztségviselők és alkalmazottak²² ellen folytatott perek, harmadrészt ez alkotta a kántortörvény fellebbezési fórumát. A magasabb rangú uradalmi tisztségviselők, esetleg katonák mellett a megye képviselőit is meghívták, így jelen volt az alispán – aki gyakran elnökölt is –, a jegyző vagy a másodalispán, továbbá több szolgabíró és esküdt.²³ Az úriszék tartásának gyakorisága nem volt megszabva.

A peres eljárás kétféleképpen indulhatott meg: az egyik lehetőség az volt, hogy valaki feljelent egy másik személyt, a másik pedig az, hogy ha a tiszttartó tudomására jutott egy büntetendő cselekedet, akkor hivatali kötelessége alapján indította meg az eljárást.²⁴ A következő lépés a vádlott beidézése volt, majd a vélt vagy valós vétkeket a tiszttartó vizsgálati fogságba vetette, tehát előbbiek börtönben várták meg a legközelebbi törvénykezés időpontját.²⁵ Ha a vádlott nem jelent meg, újra beidézték és

¹⁶ ECKHART 1954, 9–13.

¹⁷ VARGA 1958, 12.

¹⁸ ECKHART 1954, 27–28.

¹⁹ MNL OL P 1314, Nr. 6948., Bokor György németújvári tiszttartó levele Batthyány Ádámmhoz, 1650. november 17., Nr. 22493., Jobbágy Jeremiás németújvári tiszttartó levele Batthyány Ádámmhoz, 1643. március. 17., MNL OL P 1322, Úriszéki iratok, Nr. 51., Rigianecz Péter gerebeni tiszttartó ügye, 1625., Nr. 64. 1650. évi németújvári kántortörvény jegyzőkönyve.

²⁰ KÁLLAY 1980c, 160.

²¹ ECKHART 1954, 6., VARGA 1958, 12–14., VARGA J. 1977, 451.

²² KÁLLAY 1985, 45.

²³ ECKHART 1954, 26., VARGA J. 1977, 451., VARGA 1958, 12., KÁLLAY 1990, 91., KÁLLAY 1980a, 183.

²⁴ ECKHART 1954, 43., KÁLLAY 1977, 343., KÁLLAY 1980a, 165., VARGA 1958, 22., VARGA J. 1977, 454., 456.

²⁵ A korban a vádlottnak kellett bizonyítania ártatlanságát, nem pedig fordítva, mint manapság. MNL OL P 1314, Nr. 6026., Bér Benedek németújvári porkoláb levele Batthyány Ádámmhoz, 1642. május 15., ECKHART 1954, 32–33., VARGA 1958, 43.

makacsságért elmarasztalták.²⁶ Ha a jobbágy nem főbenjáró bűnt követett el, ki lehetett váltani, ha egy kezes vagy kezesek vállalták, hogy a törvénykezés napjára előállítják a vádlottat, ellenkező esetben bírságot fizetnek.²⁷ Amikor a törvényszék összeült, ismertették a vádat, majd meghallgatták a vádlott és az esetleges tanúk védekezését. Ha szükségesnek tartották, eskütársakkal esküt tettek vele, azután meghallgatták a földesúr érdekeit képviselő prokurátort, majd tanácskozás után ítéletet hoztak, amit azon nyomban ki is hirdettek.²⁸ A tárgyalás egy-két napig tartott. A törvénykezésről jegyzőkönyvet, esetleg feljegyzéseket készítettek, amelyet felküldtek a földesúrnak.²⁹ A büntetés leggyakrabban egy adott összeg megfizetése, ritkábban halálbüntetés, kaloda vagy botbüntetés volt. Utóbbi büntetésfajtákat inkább akkor alkalmazták, ha a bűnös nem tudta megfizetni a bírságot.³⁰ Ennek oka az volt, hogy a jobbágy munkaerejét megőrizték, és ne vonják el őt a feladatoktól.³¹

Jogorvoslatért a fentebb említett bírósági hierarchia következő szintjéhez vagy közvetlenül a földesúrhoz lehetett fordulni (a pallosjogú földesúr kegyelmet adhattott vagy elrendelhetette a perújrafelvételt).³² A végrehajtás a tisztartó kezében volt.³³ A bírságpénz beszédését alkalmi megbízottak végezték, így egy esetben a dézsmások.³⁴ Hogy a tisztek érdekeltek legyenek a bírságpénz beszédetésében, a földesúr a kisebb, egy forint alatti bírságokat teljes egészében átengedte nekik, a nagyobb összegű bírságoknak pedig egy részét kapták meg.³⁵ Az eljárás peren kívüli megegyezéssel is véget érhetett: a felek a szék előtt bejelentették a pereskedés végét, majd a bírák büntetést írtak elő arra az esetre, ha valamelyik fél újra pereskedne az ügyben.³⁶

Most nézzük a leggyakrabban előkerülő ügyeket, ügytípusokat, méghozzá Varga Endre beosztása alapján, amelyet a későbbi munkák is alkalmaznak.³⁷ Az ügyeket négy fő csoportra osztotta. Az első csoportba tartoznak a *magistratualis* ügyek, a máso-

²⁶ ECKHART 1954, 32., VARGA 1958, 166.

²⁷ ECKHART 1954, 35–36.

²⁸ MNL OL P 1322, Úriszéki iratok, Nr. 56. Hollóson lakó Német Pál lovának ellopásával kapcsolatos tanúságtételek, 1643., VARGA 1958, 163.

²⁹ MNL OL P 1314, Nr. 22495., Jobbágy Jeremiás németújvári tisztartó levele Batthyány Ádámhoz, 1643. március 28.

³⁰ ECKHART 1954, 53., VARGA 1958, 21–22., KÁLLAY 1977, 343.

³¹ ECKHART 1954, 52., VARGA 1958, 21–22.

³² A jogorvoslati lehetőségekkel Varga Endre foglalkozik részletesebben már említett bevezetőjében. Eszerint korszakunkban a Hármaskönyv szerint megyei hatóságokhoz lehetett fellebbezni. Az 1563:41. tc. alapján elméletileg lehetőség nyílt a fellebbezésre, de Varga Endre az általa átvizsgált több ezer jegyzőkönyvben nem talált példát erre, amit azzal magyaráz, hogy a földesúr hatalmának növekedésével párhuzamosan a fellebbezés lehetősége is elveszett. VARGA 1958, 13–18.

³³ MNL OL P 1314, Nr. 13514., id. Farkas János németújvári tisztartó levele Batthyány Ádámhoz, 1633. június 05.

³⁴ ECKHART 1954, 74., MNL OL P 1314, Nr. 48425., Tapolcsányi János németújvári számtartó Batthyány Ádámhoz, 1643. november 11.

³⁵ Az arányok, összegek természetesen birtokonként eltértek. ECKHART 1954, 74–76., VARGA 1958, 36.

³⁶ ECKHART 1954, 54.

³⁷ VARGA 1958, 22–29., 33–36.

dikba a büntetőügyek, a harmadikba a *delicta privata*, a negyedikbe és egyben utolsóba pedig a polgári ügyek. A *magistrualis* ügyek közé tartozott a robot megtagadása vagy nem megfelelő végzése, a földesúri tilalom vagy jog áthágása, megszegése, irtás-földek vagy szőlők jogtalan elvétele. A leggyakoribb büntetőügyek a lopás, károkozás, istenkáromlás, káromkodás, emberölés, paráznaság, boszorkányság, tűzokozás voltak. A *delicta privata* alatt a becsületsértést, rágalmazást, testi sértést és hatalmaskodást értették. Az utolsó kategóriába tartoztak a hagyatéki, örökösödési, magszakadással és háramlással kapcsolatos ügyek, az osztályos perek, kártérítések, pénzügyletekből adódó követelések, ingatlanforgalom, szerződések és zálogügyletek.

...és gyakorlati megvalósulása (problémák és megoldási kísérletek)

A fenti séma egy logikus, jól felépített rendszert vázol fel, ahol mindenre van bevált és követendő eljárás, de felmerül a kérdés, hogy vajon a rendszer mennyire működött a gyakorlatban? A nehézségekről a tisztviselők jelentései és a földesúrhoz intézett kérvények tanúskodnak.

A kántortörvény, illetve úriszék összehívása már önmagában is gyakran ütközött nehézségekbe. A kántortörvényt évente négy alkalommal, a kántorböjtökben tartották – nevét is innen kapta –,³⁸ tehát ezek időpontja kötött volt, míg az úriszék gyakoriságát nem szabályozták, azt a földesúr akkor hívta össze, amikor jónak látta.³⁹

Egy alkalommal Jobbágy Jeremiás németújvári (Güssing, Ausztria) tiszttartó jelentette Batthyány Ádámnak, hogy megparancsolta volna a sáfároknak és a bírának a kántortörvény kiszolgáltatását, ahogy azt Batthyány meghagyta neki, viszont később érkezett meg a levele, így csak az eredetileg tervezettnél később kerülhet rá sor, de még az ünnepek előtt ki kell szolgáltatni.⁴⁰ Nehezítette a szervezést, hogy a vármegyétől két szolgabírónak és két esküdtnak is meg kellene jelennie.⁴¹ Egy másik esetben Bér Benedek arról panaszkodott Batthyánynak, hogy elkészítette a behívó leveleket azon rabok számára, akiknek a körmendi törvényszék előtt meg kell jelenniük, de nem tudta ezeket kiküldeni, mert az úr (ti. Batthyány) nem tájékoztatta őt a terminusról.⁴² Mások

³⁸ A kántor elnevezés a latin *quattuor* (négy) szó torzításából származik, nincs köze a kántorhoz. A négy kántorböjti időszak: nagyböjt első hetében, Pünkösöd, Szent Kereszt fölmagasztalása (szeptember 14.) és Szent Lúcia (december 13.) ünnepét követő hét szerda, péntek és szombat napjain. Diós é.n., ECKHART 1954, 63.

³⁹ Elméletileg a megye figyelmeztette, ha nem szolgáltatott időben igazságot, de mivel az úriszékekkel bíró földesurak többsége komoly befolyással bírt a megyében, ez a gyakorlatban csak ritkán valósulhatott meg. ECKHART 1954, 25., VARGA 1958, 42–43.

⁴⁰ MNL OL P 1314, Nr. 22492., Jobbágy Jeremiás németújvári tiszttartó levele Batthyány I. Ádámmal, 1643. március 15.

⁴¹ Figyelemre méltó, mert a kántortörvényen nem kellene megjelennie a megye képviselőinek, csak az úriszékeknak; lehetséges, hogy a kántortörvény ekkorra már megszűnt, és az úriszék működött tovább kántortörvény néven. VARGA J. 1977, 452.

⁴² MNL OL P 1314, Nr. 5986., Bér Benedek németújvári porkoláb levele Batthyány I. Ádámmal, 1636. július 2.

törvény előtt próbálták ügyüket intézni, de az alperes kerek perec megtagadta a megjelenést, így a felperes Batthyányt kérte, hogy citáltassa az alperest a törvényszék elé.⁴³

Hatásköri problémák is nehezítették a rendszer működését. Így például egy ízben Bér Benedek németújvári porkoláb kérte Batthyány Ádám közvetítését az alábbi ügyben. A németújvári tartományban elfogtak két, a rohonc–szalónaki uradalomból (a két uradalmi központ ma: Rechnitz, ill. Stadtschlaining, Ausztria) származó gonosztevőt, egy kovácsot és egy pénztolvajt. Őket Bér Benedek őrizetbe is vette. A problémát az jelentette, hogy a bűnösöket ott kellett megbüntetni, ahová valók voltak, nem pedig ott, ahol tettüket elkövették, vagyis az ügy nem Bér, hanem a rohonc–szalónaki tiszttartó hatáskörébe tartozott.⁴⁴ A porkoláb tehát Batthyányhoz fordult ez ügyben, hogy írjon Jobbágy Dániel rohonc–szalónaki tiszttartónak, és rendelkezzen, hogy a kovácsot Rohoncon végezzék ki, a pénztolvajt pedig Szalónakon.

A hatásköri problémák közé tartoztak azon esetek, amikor valaki vitatta a helyi gazdatiszt ítélkezési jogát saját személye fölött. Törvényi szabályozás nem létezett, így a nemesek fölött a szokásjog szerint csak az úr ítélkezhetett, amely kiváltságukat különösen a paraszti lét peremén élő egytelkes nemesek őrizték körmük szakadtáig. Ez többször is hatásköri vitához vezetett a magát illetékesnek érző gazdatiszttal, például az alábbi esetekben is.

Egy ízben Horváth Péter németújvári sáfár nézeteltérésbe keveredett szalónaki sáfár kollégája szolgálójával, aminek eredményeképpen kántortörvény elé citálták, de megvédte igazát.⁴⁵ Ennek ellenére a tiszttartó annyira megharagudott rá, hogy sokak szeme láttára megkötöztette és fogságba akarta vettetni. Ennek láttán a sáfár felesége jajgatni kezdett, de a pórul járt férfi azzal vigasztalta, ne jajgasson, neki ugyan nem ura a tiszttartó, csak az „úr önagsága”.

Egy másik alkalommal Jobbágy Jeremiás németújvári tiszttartó a kántortörvény elé citáltatta a németújvári bírót és az esküdteket azzal a váddal, hogy elhanyagolják az utak karbantartását, de azok azt felelték, nem tartoznak a kántortörvény elé járulni, mivel nemesi származásúak, csak az úriszék előtt hajlandók megjelenni.⁴⁶ A bíró valószínűleg egytelkes nemes volt, akinek nemességéről talán nem tudott a tiszttartó. Jobbágy Batthyánytól várta az utasítást, hogy mit tegyen. Az ügy azért is jelentett problémát, mivel az úriszék összehívása igencsak költséges mulatság volt, ezért még a nagyobb uradalmakban is csak ritkán, évente legfeljebb egy-két alkalommal, gyakran pedig ennél is ritkábban került sor,⁴⁷ addig az utak állapota sokat romolhatott.

A következő problémát a kántortörvényen ítélkező gazdasági tisztviselők visszaélései jelentették, ugyanis ezek aláásták a jobbágyság bizalmát az ugyanezen tiszt-

⁴³ ZIMÁNYI 1998, 308.

⁴⁴ MNL OL P 1314, Nr. 5995., Bér Benedek németújvári porkoláb jelentése Batthyány I. Ádámhoz, 1638. augusztus 8.

⁴⁵ MNL OL P 1314, Nr. 20298., Horváth Péter németújvári sáfár levele ismeretlen címzettnak, valószínűleg Batthyány I. Ádámnak, é. n.

⁴⁶ MNL OL P 1314, Nr. 22433., Jobbágy Jeremiás németújvári tiszttartó levele Batthyány I. Ádámhoz, 1642. március 3.

⁴⁷ ECKHART 1954, 25., KÁLLAY 1977, 343., KÁLLAY 1980a, 160–161., KÁLLAY 1980b, 233–237.

viselők által tartott kántortörvényben.⁴⁸ A visszaélések természetesen nem maradtak rejtve Batthyány Ádám szeme elől: egyrészt a tisztviselők egymás viselt dolgait is jelentéseikbe foglalták,⁴⁹ másrészt pedig a személyes igazgatás révén maga is sok mindent észrevett. Az alkalmazottaknak rendszeresen számot kellett adniuk működésükről, de a gyanúba keveredett vagy egyenesen feljelentett tisztviselők a földesúr törvényszéke előtt végeztek, ahol ugyanúgy felelősségre vonták őket, mint a jobbágyokat.

Ezekre az esetekre konkrét példákat szolgáltat az úriszéki iratok azon csoportja, amely az egyes tisztviselők felelősségre vonásával, illetve védekezésükkel kapcsolatban született. Ezek az iratok egyébként a téma történeti kutatásában kevésbé használtak, hiszen elsősorban a jobbágyok pereit kerültk feldolgozásra. Többször is indítottak eljárást az alsóbb pozíciókat betöltő tisztviselők ellen is, amelyekről a ránk maradt jegyzőkönyvek tanúskodnak, azonban jelen tanulmányban csupán három tiszttartó, Jobbágy Dániel, Bokor György és Rigianecz Péter perével foglalkozom. A Batthyány-levéltár úriszéki iratai között a fentieken kívül megtaláljuk Bokor György és Jobbágy Jeremiás németújvári tiszttartó ügyét is.⁵⁰ A fent említett személyeket bevádolták Batthyány Ádámnál mint földesúrnál, ő pedig írásban értesítette őket erről, és kérte, szintén írásban védjék magukat az ellenük felhozott vádakkal szemben.⁵¹

Rigianecz Péter gerebeni tiszttartó esetében az ügy minden részletének maradt írásos nyoma, így az eljárás menetére is kiváló példa. Védekezésében felsorolta, hogy milyen gazdatiszti visszaélések történtek a jobbágyság kárára, ami az úriszéki bírászkodás szempontjából azért érdekes, mert a tiszttartói bírászkodásról is kapunk egy-egy adalékot. A felsorolt jogtalanságok között szerepelt, hogy a tiszttartó több bírságpénzt tartott meg magának, mint amennyi a szokásjog alapján járt volna neki. Rigianecz elismerte ezt, viszont azt írta, hogy erről is számot akart adni a földesúrnak.⁵² A másik fontos vád, amely megingathatta a jobbágyság bizalmát benne és az általa vezetett kántortörvényben, az volt, hogy halálra kínzott egy jobbágyot, aki összeveszett az ispánnal.⁵³

⁴⁸ Az uradalmi tiszték gyakran saját birtokaikon robotoltatták a jobbágyokat, vagy saját kereskedelmük érdekében a kötelezőn felüli fuvarra kötelezték őket, így nem tudták elvégezni a földesúr által kiszabott robotot. Olykor több járadékot szedtek be tőlük, mint amennyit az urbárium rögzített, így nehézséget okozott a földesúri járadékok megfizetése. Máskor a földesúr bora helyett a sajátjukat árultatták egyik-másik kocsmán. Természetesen más típusú károk is keletkeztek, például a patak halait a tiszttartó magának tartotta meg, és azt jelentette, hogy nem fogtak semmit, de ezekből a jobbágyságnak nem származott kára.

⁴⁹ Például Horváth Péter németújvári sáfár. MNL OL P 1314, Nr. 20284–20298.

⁵⁰ MNL OL P 1322, Úriszéki iratok, Nr. 51., Rigianecz Péter gerebeni tiszttartó működésének kivizsgálása, Nr. 59., Jobbágy Dániel ellen erigált *inquisitio replicája*, Nr. 66., Bokor György németújvári tiszttartó elleni vizsgálat.

⁵¹ MNL OL P 1322, Úriszéki iratok, Nr. 51., Rigianecz Péter gerebeni tiszttartó működésének kivizsgálása.

⁵² MNL OL P 1322, Úriszéki iratok, Nr. 51., 4.

⁵³ MNL OL P 1322, Úriszéki iratok, Nr. 51., 3.

Jobbágy Dániel⁵⁴ rohonc-szalónaki tisztartó visszaéléseiről 42 oldalas *replicája*, azaz az ellene felhozott vádakra reagáló védekezése tanúskodik, amelyben pontról pontra cáfolni igyekezett az ellene felhozott vádakat.⁵⁵ Az iratból kiderül, hogy a fennhatósága alá tartozó falvakban élő jobbágyok többségének volt ellene valami panasza. A tisztartó azt remélte, hogy ha a jobbágyokat az előírtnál több robottal terheli, azzal csak Batthyányhoz való hűségét bizonyítja, és döbbenetesen konstataulta, hogy ehelyett felelősségre vonják tettéért.⁵⁶ Sosem fogjuk megtudni, hogy az ellene felhozott vádak mennyiben voltak igazak és mennyiben van szó alaptalan rágalmazásról, viszont az eddigiekből sejthetjük, hogy azt tartotta ideálisnak, ha mindent kiprésel a jobbágyokból Batthyány szolgálatára. A vádak másik része szerint saját javára dolgoztatta a jobbágy-ságot. Az egyik vádpont szerint a komjátiakkal (Kemetén, Ausztria) 120 szekér fát hordatott, hogy két kemencényi téglát égethessen magának. Jobbágy válasza az volt, hogy azt a két kemencényi téglát nem saját magának, hanem Batthyány egyik rohonci házához égettette, oda is szállíttatta, de mivel maradt még fa, még egy harmadik kemencényit is égettetett – magának.⁵⁷ Egy másik vád, hogy saját borát árultatta a kocsmán, ahol a jobbágyoknak joguk lett volna a maguk borát árulni. Jobbágy magyarázata az volt, hogy a jobbágyok borát elverte a hideg, ezért megegyezett velük, hogy saját borát fogja árulni.⁵⁸ A tisztartó cáfolta azt is, hogy neki és családjának szántottak és építőanyagokat hordtak volna a jobbágyok, valamint hogy vasárnap is robotoltatta, kínoztta és verte volna a jobbágyokat.⁵⁹ Mivel több szolgálati évről sem tudott elszámolni, nem tudta teljesen igazolni magát, viszont a feljegyzésekből kiderül, hogy Batthyány az ellene folytatott vizsgálatot 200 arany fejében lezárta.⁶⁰

A Bokor György németújvári tisztartó elleni vizsgálatról a vádakra adott és ránk maradt *replicájából*, valamint a gazdasági tisztviselők jelentéseiből értesülünk.⁶¹ Elképzelhető, hogy Suppanics Pál németújvári konyhasáfár Batthyány Ádámhoz írt panaszirata miatt vonta kérdőre a földesúr tisztartóját.⁶² Eszerint, bár két-három

⁵⁴ Életére I. ZIMÁNYI 1959, 91–114., ZIMÁNYI 1989, 17–19.

⁵⁵ MNL OL P 1322, Úriszéki iratok, Nr. 59., Jobbágy Dániel ellen erigált *inquisitio replicája*.

⁵⁶ „*azt szokták mondani, hogy ahol a félsz vagyon, az tisztesség ott vagyon...*” MNL OL P 1322, Úriszéki iratok, Nr. 59., 2–3.

⁵⁷ MNL OL P 1322, Úriszéki iratok, Nr. 59., 4.

⁵⁸ MNL OL P 1322, Úriszéki iratok, Nr. 59., 5.

⁵⁹ MNL OL P 1322, Úriszéki iratok, Nr. 59., 5–42.

⁶⁰ ZIMÁNYI 1959, 102.

⁶¹ MNL OL P 1322, Úriszéki iratok, Nr. 66., Bokor György németújvári tisztartó ellen erigált *inquisitio replicája*.

⁶² Suppanics számos vádat fogalmazott meg feljebbvalója ellen, többek között az alábbiakat: a tisztartó saját konyhájára hordatja a beszállított élelmiszereket, miközben Batthyányén hiány van; saját, olcsón vásárolt borát árulja Batthyány kocsmáján, természetesen jó pénzért; a maga javára halásztat és tilalmas helyeket hoz létre, ráadásul másoknak is megengedi, hogy a gazda halastavaiban halásszanak. Suppanics saját hatáskörében próbált beszélni a halászokkal és a tisztartóval, hiszen Batthyány elsőként rajta kérte számon az élelmiszerek hiányát, de hiába, sőt minden bizonnyal e vádaknak köszönhető, hogy a tisztartó folyamatosan gyalázza és veréssel fenyegeti őt. MNL OL P 1314, Nr. 44520., 1651.07.07., Nr. 44522., é. n., Nr. 44523., é. n. A dátum nélküli

alkalommal is előfordult, hogy a sároslakiak (Moschendorf, Ausztria) szekerezték Bokor gabonáját vagy őt magát, ebből szerinte a földesúrnak nem származott semmi kára.⁶³ Királyfalván (Königsdorf, Ausztria) Holler András bírságot fizetett zablopásért Bokornak, a tisztartó azonban ebben sem vétkes, már régen megmondta Batthyáynak, hogy azt odaadta a számtartónak – öt garas híján tíz forint –, amelyről *quietantiája* (nyugtája) is van tőle. Azt sem írták meg az inkvizítorok, hogy kántortörvényekben törvénye lett volna, mert nem volt, ilyen rosszul informálták Batthyányt.⁶⁴ Az ellene folytatott vizsgálatról a gazdasági jelentésekből is értesülünk: leveleiben a Batthyány által felhozott vádak ellen is védekezett. Arra az állításra például, hogy a szombathelyi polgárok annyi húst vittek hozzá, hogy megbüdösödött, azt felelte, hogy soha semmit nem hoztak neki, amit ne küldött volna tovább urának.⁶⁵

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a tisztartó vezette kántortörvényt kerülni igyekezett a jobbágyság, és helyette alternatív lehetőségeket keresett. Ehhez az igyekezethez nagyban hozzájárulhatott, hogy az úriszék tartása meglehetősen ritka volt, mi több – mint fentebb láthattuk –, a kántortörvényen történő igazságszolgáltatás sem volt zökkenőmentes. Mindezen tényezők együttesen játszottak szerepet abban, hogy alternatív fórum alakult ki. Korszakunk, a 17. század még az útkeresés időszaka, a fejlődés a következő századra csúcsosodott ki oly módon, hogy a birtokigazgatási szervek szerepe jelentősen megnőtt a földesúri bíraskodásban.⁶⁶

A 17. századi Batthyány-birtokkomplexum sajátossága, hogy a jobbágyok több esetben is kérvények segítségével próbálták megkerülni a hivatalos utat, Batthyány Ádám személyes intézkedéseért folyamodva.⁶⁷ Batthyány a korabeli nagybirtokosokhoz képest meglepően aktívan részt vett jobbágysági apró-cseprő (vagy számunkra annak tűnő) ügyeinek elrendezésében is, holott a szakirodalom szerint a főnemesek többsége még az úriszéken sem feltétlenül ítélt személyesen.⁶⁸ Az alábbiakban a kérvény-kivonatokat esetei közül mutatok be néhányat (természetesen a példák száma tetszőlegesen bővíthető).

levelek valószínűleg az első, keltezett levéllel azonos időben keletkeztek, tartalmuk is ugyanarra vonatkozik.

⁶³ MNL OL P 1322, Úriszéki iratok, Nr. 66.

⁶⁴ MNL OL P 1322, Úriszéki iratok, Nr. 66.

⁶⁵ MNL OL P 1314, Nr. 6963., Bokor György németújvári tisztartó jelentése Batthyány I. Ádámhoz, 1651. február 07.

⁶⁶ KÁLLAY 1977, 343., KÁLLAY 1980a, 160–161., KÁLLAY 1980b, 183., KÁLLAY 1980c, 233–237.

⁶⁷ A kérvények maguk csak kivonatokban maradtak ránk, ugyanis a korban nem képeztek megőrzendő értéket, viszont Batthyány Ádám elrendelte, hogy tisztartók egy-egy bekezdésben foglalják össze a földesúrnak szánt kérvények főbb adatait, amely kivonatokat Batthyány gondos levéltárrendezésének köszönhetően nagy számban maradtak ránk. MNL OL P 1322, Supplicatiók. Ezek alapján készült forráskiadvány: ZIMÁNYI 1998.

⁶⁸ Eckhart Ferenc, majd az ő nyomán Kállay István szerint ennek oka az volt, hogy egy nagyobb birtok ura méltóságán alulnak tartotta, hogy jobbágysági apró-cseprő ügyeiben ítéljen. Emellett sokszor az is szerepet játszhatott a nagyobb birtokok urainak jogszolgáltatástól való távolmaradásában, hogy igen gyakran aktívan részt vettek a megyei közéletben, ráadásul nem egyszer magas közjogi méltóságokat is viseltek, amely gyakran és olykor hosszú időre szőlította őket birtokaiktól távolra. ECKHART 1954, 6., KÁLLAY 1980a, 160., KÁLLAY 1980b, 232.

Baborchi János körmendi tizedes fia érdekében *supplicalt*. Batthyány adott neki egy fél házhelyet, de nemrég török fogságba esett, most pedig az a hír járja, hogy Örsi István kapta volna meg a helyét, és úgy tűnik, hogy Hidasi András körmendi vicekapitány is ki akarja fiát űzni házából. Arra kérte a *dominust*, hogy tartsa meg azt a fél házhelyet fia számára. Batthyány szerint azonban nem volt helytálló a tényállás ilyenén felvázolása, ezért nem akart segíteni.⁶⁹

Lobkovicz Poppel Éva, Batthyány Ádám édesanyja három bűnösnek tartott asszonyt elfogatott, hogy bíróság elé állítsa őket, de Batthyány két jobbágya kezessége mellett kivette őket az eljárásból és a földesúr törvényszéke elé hozták volna őket, azonban a vádlottak, biztosak lévén ártatlanságukban, nem jelentek meg a tárgyaláson.⁷⁰

A poppendorfiak (ma Rábakeresztúr/Heiligenkreuz része, Ausztria) kollektívan írtak kérvényt földesuruknak, miszerint a korábban megszökött Smit Márton egész helyét elfoglaló Kriston János nem akar robotolni.⁷¹ Batthyány érdekes módon azt írta, hogy ha Németújvárra ér, utána fog járni az esetnek.

Jankó Mihály azért *supplicalt*, mert ötpénzes helyét a tisztartók tudatlanságból tízpenzesnek írták fel, Batthyányt kéri, hogy igazítsa ki tévedésüket.⁷² Az úr fel is jegyezte, hogy Újvárra érkezésekor végére kell menni ennek a dolognak. Ugyanezen jobbággy kérte, hogy Batthyány intézkedjen az alábbi ügyben: vásárolt néhány disznót, de az egyik visszaszaladt az eladóhoz. Batthyány ehhez azt fűzte hozzá, hogy Légrádra, az eladó falujába kell küldeni egy embert, és így kell visszaszerezni az elfutott jószágot.

Gerdákovics Mátyás körmendi tisztartó jelentette az alábbi ügyet: Baki András nemrég arra kérte Batthyányt, hogy adjon neki egy darab „tüskést”, azaz műveletlen földet, hogy használatba vehesse.⁷³ A földesúr meg is engedte ezt neki, azonban egy olyan földre esett a választása, amely két falu lakossága szerint is egyházi föld. Batthyány erre azt írta, hogy „utána kell menni”.

Füzesi József Kristóf ismételten Batthyány személyes közreműködését kérte.⁷⁴ Bátyja ráhagyott egy szőlőt, amelyet azonban valaki más vett birtokba. Batthyány először azt felelte, hogy a horvát sáfár törvényén intézzék el az ügyet, de Füzesi ezt nem akarja – nem adja okát, hogy miért –, Batthyányt kéri, hogy vigye törvény elé, valószínűleg az úriszékre gondolva. A földesúr erre azt felelte, hogy „el kell igazítani”.

Podár Gergely özvegyének egy hat szekér szénára való rétyje volt Beka faluban (Krottendorf, ma Németújvár/Güssing része, Ausztria), egyik évben az ottani szénát megetette Batthyány Ádám ménespásztora, ezért két-három szekér széna kárpótlást kért tőle.⁷⁵ Batthyány személyesen utalt ki egy szekér szénát a számára, ami ugyan alatta maradt várakozásának, de legalább nem kellett pereskednie.

⁶⁹ MNL OL P 1322, Supplicatiók, Nr. 20.

⁷⁰ MNL OL P 1322, Supplicatiók, Nr. 20.

⁷¹ MNL OL P 1322, Supplicatiók, Nr. 20.

⁷² MNL OL P 1322, Supplicatiók, Nr. 20.

⁷³ MNL OL P 1322, Supplicatiók, Nr. 20.

⁷⁴ MNL OL P 1322, Supplicatiók, Nr. 20.

⁷⁵ MNL OL P 1322, Supplicatiók, Nr. 20.

Batthyány Ádám az esetek többségében nem óhajtott élni azzal az előjoggal, hogy úriszéken kívül döntsön el egy pert. Többször előfordult, hogy örökösödési ügyekben kérték a földesúr jogorvoslatát, de Batthyány ezeket következetesen az úriszék, esetleg a tisztartó elé utalta, vagy – ha már volt ítélet – az abba való belenyugvásra utasította a békétlenkedőt. Így tett Ábrahám Benedekné ügyével is, akinek ura zálogba adott öt telket Kósa Gergely vajdának, aki eltiltotta őt a telkektől, és a zálogösszeget sem akarta megfizetni.⁷⁶

Kotormányszegi Molnár Péter megismerte ellopott lovait, a törvényszék előtt meg is esküdött, hogy valóban az ő lovai, de mire az eljárás lefolyt, a tolvaj már eladta a szóban forgó állatokat.⁷⁷ Batthyány nem kívánt közreműködni, visszautalta az ügyet a „törvényszék” elé.

Bár az úriszék illetékessége a közhiedelemmel ellentétben nemcsak a jobbágyokra, hanem a földesúri birtokon élő nemességre is kiterjedt,⁷⁸ Batthyány Ádám nem kívánt felettük ítélezni, hanem a megyei bíraskodás elé utasította a perlekedőket. A rendelkezésemre álló iratok alapján úgy tűnik, hogy Batthyány Ádám sosem élt ezzel a lehetőséggel, két nemes perpatvara esetén az alispánhoz küldte őket, például amikor Bocskor Tamásné arról panaszkodott, hogy erővel elvették tőle az árendába adott rétet, Batthyány ezt az ügyet a viceispánhoz utalta arra hivatkozva, hogy mindkét fél nemes.⁷⁹

Batthyány Ádámmal kifejezetten gyakran fordultak akkor is, ha már meghozott ítélettel szemben kérték földesúri gratiáját. Az úriszéktől fellebbezésre elméletileg többféle mód is nyílt. A megyei hatóságokhoz való fellebbezésről már a *Hármaskönyv* is írt, az 1563:41. törvénycikk pedig emberölési ügyekben megengedte a fellebbezést, bár nem tisztázta, hogy az úriszékhez vagy a megyei joghatóságokhoz lehet-e fordulni.⁸⁰ A Batthyány család levéltárában csak azokról az esetekről olvashatunk, amelyekben a földesúrtól kértek egyéni kegyelmet vagy perújrafelvételt. Kiváló vizsgálati alapot nyújtanak ehhez a kérvénykivonatokat, amelyekről korábban már esett szó.⁸¹

Egy alkalommal két puniczi (Punitz, ma Tobaj része, Ausztria) jobbágy őrzés közben megdézsmálta Batthyány borait, és kérték a földesúrtól, hogy mentse fel őket a kirótt bírság alól, ő azonban azt mondta, fizessék csak meg a pénzt, legalább megtanulják, hogy drága multság a földesúr javait prédálni, és legközelebb inkább vizet isznak.⁸²

Érdekes, hogy ketten is fellebbeztek bigámia miatt. Az első alkalommal egy három feleséggel bíró férfi egyik neje kérte Batthyányt, hogy szabadítsa ki fogságban lévő férjét, Batthyány azonban azt válaszolta, hogy ha még egyszer *supplicálni* merészel,

⁷⁶ ZIMÁNYI 1998, 312.

⁷⁷ MNL OL P 1322, Supplicatiók, Nr. 20.

⁷⁸ KÁLLAY 1980b szerint csak a nem nemes lakosság felett illetékes az úriszék, ellentétben az alábbiakkal: ECKHART 1954, 5., VARGA 1958, 17., 42., VARGA J. 1977, 451., MEZEY 2003, 195., KÁLLAY 1980c, 183.

⁷⁹ ZIMÁNYI 1998, 309.

⁸⁰ VARGA 1958, 13–15.

⁸¹ L. 15. jegyzet.

⁸² ZIMÁNYI 1998, 316.

kivereti a városból.⁸³ A másik alkalommal a bigámiáért fogságban ülő jobbágy kérte Batthyányt, hogy intézze el szabadon eresztését, cserébe megelégszik a második feleségével, és hűséges jobbágya lesz. Batthyány itt érdekes módon másképpen reagált: ha talál kezeseket és az asszony is megbocsát, élhet vele.⁸⁴ Ez a két eset is szemlélteti, hogy a jogrendszer kiforratlan a korban, ugyanazért a bűnért még egyazon uradalomban sem feltétlenül ugyanolyan súlyú büntetést kaptak az elkövetők.

Ha sem perújrafelvételre, sem pedig földesúri kegyelemre nem került sor, végrehajtották a bíróság elmarasztaló ítéletét. Az enyhébb büntetések a 17. században leggyakrabban pénzbüntetést jelentettek, ugyanis a börtönbe vetés, csonkítás vagy egyéb testi sértés elvonta volna a jobbágyot a munkától, súlyosabb esetben pedig egy életre munkaképtelenné tette volna.⁸⁵ Súlyosabb bűnök esetén halálbüntetést szabtak ki.

Összegzés

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy az úriszéki bíraskodás még a példás alapos-sággal megszervezett Batthyány-nagybirtokon sem működött kielégítően, amire a jobbágyok az aktívabb földesúri közreműködés igénylésével reagáltak. Az úriszéki bíraskodás elégtelenségére a 18. század adott választ: a tisztségeket halmozó, birtokain csak keveset időző nagybirtokos helyett a kialakuló uradalmi adminisztráció szervei, a családülés és a tisztiszek vették át a jogszolgáltatás feladatainak többségét.

⁸³ ZIMÁNYI 1998, 305.

⁸⁴ ZIMÁNYI 1998, 306.

⁸⁵ ECKHART 1954, 53., VARGA 1958, 33–36.

Bibliográfia

Levéltári források

MNL OL, P 1314

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A Batthyány család levéltára, Batthyány-misszilisek

MNL OL P 1322, Supplicatiók, Nr. 20.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A Batthyány család levéltára, Körmendi központi igazgatóság iratai, Supplicatiók, Nr. 20.

MNL OL, P 1322, Úriszéki iratok, Nr. 50–70.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A Batthyány család levéltára, Körmendi központi igazgatóság iratai, Úriszéki iratok, Nr. 50–70.

Szakirodalom

Diós é.n.

Diós István: Kántorböjt. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. Főszerk. Diós István. Szerk. VICZIÁN János. [Internetes változat, közreműk. PÁSZTOR Miklós – RÁCZ András.] (2016. január 29.)

ECKHART 1954

ECKHART Ferenc: *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században*. Budapest, 1954.

HOLUB 1943

HOLUB József: *Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén*. Pécs, 1943.

KÁLLAY 1980a

KÁLLAY István: *A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848*. Budapest, 1980.

KÁLLAY 1980b

KÁLLAY István: Földesúri bíráskodás a nemesi közbirtokon. In: *Jogtörténeti Tanulmányok. Emlékkönyv Csizmadia Andor hetvenedik születésnapjára*. Szerk. ÁDÁM Antal. Pécs, 1980, 183–195.

KÁLLAY 1980c

KÁLLAY István: Az úriszéken kívüli földesúri bíráskodás. In: *Jogtörténeti tanulmányok*. 4. Szerk. CSIZMADIA Andor. Budapest, 1980, 159–187.

KÁLLAY 1985

KÁLLAY István: Úriszék és közigazgatás. *Levéltári Szemle* 35(1985), 3. sz., 44–51.

KÁLLAY 1990

KÁLLAY István: Meghívott bírák az úriszéken a XVIII–XIX. században. *Jogtörténeti Szemle*, 3(1990), 3. sz., 91–96.

Magyar Kódex III

Magyar Kódex. 3. Szultán és császár birodalmában. Magyarország művelődéstörténete 1526–1790. Főszerk. SZENTPÉTERI József. Budapest, 2000.

Magyarország története III

Magyarország története 1526–1686. 1–2. Főszerk. PACH Zsigmond Pál, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes. Budapest, 1985. (Magyarország története tíz kötetben 3.)

MEZEY 2003

Magyar alkotmánytörténet. Szerk. MEZEY Barna. Budapest, 2003.

PÁLFFY 1995

PÁLFFY Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században.* Győr, 1995.

VARGA 1958

Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek. Szerk. VARGA Endre. Budapest, 1958.

VARGA J. 1977

VARGA J. János: *Katonai bírászkodás a 16–17. századi dunántúli nagybirtokon és a végvárakban.* *Századok* 111(1977), 3. sz., 439–459.

ZIMÁNYI 1959

ZIMÁNYI Vera: *Jobbágy Dániel rohonc-szalónaki provisor tiszttartói működése (1634–1653).* *Agrártörténeti Szemle*, 1(1959), 3. sz., 91–114.

ZIMÁNYI 1962

ZIMÁNYI Vera: *A herceg Batthyány család levéltára.* [Repertórium] Budapest, 1962. (Levéltári leltárak 16.)

ZIMÁNYI 1989

ZIMÁNYI Vera: *Tiszttartó a XVII. században.* *Jobbágy Dániel.* *História*, 11(1989), 1–2. sz., 17–19.

ZIMÁNYI 1998

ZIMÁNYI Vera: *Supplicationum merita.* A Batthyány I. Ádám földesúrhoz és dunántúli főkapitányhoz intézett kérvények kivonatai. (A szövegeket Tóth István György, J. Újváry Zsuzsa, Varga J. János és Zimányi Vera teszi közzé.) *Történelmi Szemle*, 40(1998), 3–4. sz., 299–331.

ZIMÁNYI 2005

ZIMÁNYI Vera: *A Magyar Országos Levéltárba került körmendi hercegi levéltár.* In: *A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden.* Szerk. NAGY Zoltán. Szombathely–Körmend, 2005, 275–280.

The Jurisdictional Practice of Ádám I. Batthyány on his Estates

This paper discusses the jurisdiction on the Batthyány large estate under Ádám I. Batthyány in the years 1633–1659. First the theoretical mechanism of the system is presented, then its realization in practice. To examine the latter one, sources not sufficiently exploited by the research have to be analysed: instructions, petitions, and the reports of the stewards. A major problem of the operation was that the landlord summoned the „úriszék“ (a feudal court of justice headed by the landlord) at his own will, and, as it was expensive and ineffective, it was rarely summoned. Because of administrative and other difficulties, the lower level of the jurisdiction, the „kántortörvény“, was also held less frequently than necessary. Overlapping competencies made the operation of the system even more difficult: for example, it was not clear who had the right to pass sentence on the poorest noblemen who were on the brink of becoming serfs. The effectiveness of the system was reduced by the abuse of the officials who acted as judges at the lower level of jurisdiction. Ádám I. Batthyány tried to fight these abuses by calling the officials to account. To avoid abusive officials, the serfs tried to turn directly to the landlord with petitions. They often appealed to Batthyány even if they had already received a sentence in their case. The jurisdiction of the landlord became more effective only in the eighteenth century by the introduction of the council of the family members (családülés) and the council of the stewards (tisztiszek).

KÖKÉNYESI ZSOLT

A BÉCSI UDVRTARTÁS MAGYAR ALKALMAZOTTAI 1711 ÉS 1765 KÖZÖTT¹

Bevezetés

A kora újkor évszázadaiban a Habsburg Monarchia részét képező Magyar Királyság vezetőrétegének bécsi integrációja fontos kutatási probléma, amely sokáig (még a reprezentáció- és udvartörténeti kutatások fellendülése után is) méltatlanul kevés figyelmet kapott. Pedig izgalmas kérdés, hogy a soknemzetiségű Habsburg állam-konglomerátum kormányzati székhelyén miként keveredtek és jutottak érvényre a csehek és az osztrákok, valamint az Európa legkülönbözőbb részeiből származó tisztviselők között a magyarok. A 18. század első felében az udvarban találunk a Német-római Birodalomból érkezetteken és az itáliai művészekén kívül spanyolokat (mint a Pignatelli család), franciákat (Jean Nicolas Jadot, Savoyai Jenő), németalföldieket (Johann Christoph von Bartenstein, Gerard van Swieten, Florimond Claude Mercy-Argenteau), portugált (Emanuel Teles von Sylva-Tarouca), írt (Maximilian Ulysses von Browne), svédet (Martin van Meytens) vagy dánt (Corfitz von Uhlfeld) is. A 16. századra és a 17. század elejére vonatkozóan (főként) Pálffy Géza kutatásainak köszönhetően sok szempontból bemutatott, részletgazdag képet kaptunk a császári-királyi udvar és a magyarok kapcsolatairól.² A historiográfiában közismert folyamat (értéktélelt megítélésétől függetlenül), hogy a szatmári béke után a magyar főurak császárvárosi kapcsolatai javulni kezdtek, személyes bécsi jelenlétük pedig megsokszorozódott. Mária Terézia uralkodása alatt a magyarok – a „trónt megvédő nemzet” – udvari pozíciójának erősödése még tovább folytatódott. A monarchia fővárosába való integráció és az ottani jelenlét vizsgálatának különböző csoportokra kell fókuszálnia: a bécsi tanintézményekben tanulóakra, a Magyar Udvari Kancellária alkalmazottaira, a különböző érdemrendek (Csillagkeresztes Udvarhölgyek Rendje, Aranygyapjas Rend, Mária Terézia Rend vagy Szent István Rend) birtokosaira, a szabadkőműves páholyok tagjaira, a császárvárosban palotát vagy lakást fenntartókra, illetve az udvartartás (*Hofstaat*) alkalmazásában állókra. Az utóbbiak lehetnek tényleges alkalmazottak vagy tiszteltetbeli szolgál-

¹ A jelen tanulmány nem jöhetett volna létre a bécsi Collegium Hungaricumban eltöltött két hónapos (2013. április-május) kutatás nélkül, amelyet a Balassi Intézet kutatóösztöndíja támogatott.

² PÁLFFY 2002, PÁLFFY 2003, PÁLFFY 2008.

latban állók, mint a kamarások (*Kämmerer*) és a titkos tanácsosok (*geheime Räte*), amely titulusok elnyerése egyfajta kitüntetést jelentett. Jelen dolgozat csak a tényleges udvari funkcionáriusok vizsgálatára terjed ki.³ Ezen csoport kontextualizálása, történetének feltárása eddig teljesen elkerülte a kutatás figyelmét. A vizsgálati korszakhatár kezdő évszámának (1711) kiválasztásáról már röviden esett szó, a záró dátum (1765) kijelölését pedig a téma nagysága mellett József főherceg társuralkodóvá válása és a barokk udvari kultúra fokozatos átalakulása, „összszugorodása” indokolja. Már Haugwitz is megpróbálta racionalizálni az udvar méretét és kiadásait, de ez a folyamat valójában csak József társuralkodásával vette kezdetét. Anyjával egyik első közös rendelete (már 1765. szeptember 11-én) a császári és a császárnei udvar összevonása volt.⁴

Milyen források alapján azonosíthatjuk az udvartartás magyar alkalmazottait? A 16–17. századra vonatkozóan a legkézenfekvőbb források az Udvari Kamarában vezetett számadáskönyvek (*Hofzahlamtsbücher*), amelyek az udvarban szolgálatot teljesítők fizetéséről is pontos információkat nyújtanak.⁵ A számadáskönyvek azonban csak az 1714-ben bevezetett kamarai reformig (átláthatóan) használható források, 1711 és 1714 között egy magyar udvari alkalmazottról sincs tudomásom.

A sajtó fejlődésének és a nyomdaipar konjunktúrájának köszönhetően a 17–18. század fordulójától évente kiadták az ún. udvari kalendáriumokat (*Kayser-königlicher Hof- und Ehren-Calender*), amelyek a császári-királyi udvar (beleértve a főhercegi, főhercegnői és egyéb udvartartások) teljes személyi állományának a névsorát tartalmazták.⁶ Az udvartartás fogalmán tehát a kalendáriumokban található Habsburg udvarok összességét értem, így nem a tágabb udvar fogalmat használom, amelybe a bécsi kormányzervek (mint a kamara vagy a kancellária) is beletartoznak. Hasonló nyomtatványokat – reprezentatív és információközlő céllal – adtak ki korábban már más európai udvarok (elsőként 1629-ben a pápai, 1644-ben a francia, 1694-ben az angol, 1704-ben a porosz udvar) is.⁷ Ezen kiadványok fontos személyi információkkal szolgáltak az udvarba érkező főrendek és követek számára, valamint a népes udvartartást azok számára is reprezentálni tudták, akik nem jutottak el az uralkodói rezidenciára.⁸ Az udvari kalen-

³ A készülő PhD-dolgozatomban, amelynek tervezett címe *A magyar arisztokrátiák integrációja a bécsi udvarba 1711 és 1765 között*, igyekszem majd a jelen tanulmányból kimaradt problémákra is részletesebben reflektálni. A nemesi integrációról főként elméleti problémafelvetésként l. HENGERER 2000.

⁴ CERMÁN 2010, 119., REINALTER 1991, 86., ÖStA HHStA OMeA ÄZA, Kt. 70, Nr. 1.

⁵ HENGERER 2004.

⁶ A 18. század első felében kétfajta udvari kalendáriumot adtak ki: rendszertelenül egy kis alakút, mai mértékkel körülbelül A7-es formátumút, és egy nagyobb alakút, nagyjából a mai A5-ös formátummal megegyezőt (l. bővebben: KUBISKA 2009, 11.). A jelen dolgozat a nagy alakú kalendáriumokkal foglalkozik, amelyek az udvartartás névsorát és havi lebontásban az összes udvari ünnepet tartalmazták. A kis alakú kalendárium tartalmazta az aranygyapjas lovagok és a csilágkeresztes udvarhölgyek listáját, valamint a monarchia arisztokratáinak név- és születésnapjait, illetve az aktuális halálhíreket. Az 1753-ban kiadott példány reprezentatívan közel 60 (az udvarban is számon tartott) magyar arisztokrata név- és/vagy születésnapját tartalmazza, amely arányszám nem marad el a cseh, vagy az osztrák arisztokratáétól.

⁷ NOFLATSCHER 2004, 61.

⁸ Az udvarok sajtóreprezentációjáról l. GESTRICH 1994, 78–90.

dárium nem keverendő össze az állami sematizmussal (több névváltoztatáson ment át, *Kayserlicher, Königlicher und Erzherzoglicher Staats- und Standeskalender* vagy később *Schematismo der Kayserl-königlich wie auch Erzherzoglichen Instanzen, Ämter*): a kalendárium havi lebontásban tartalmazza az udvari ünnepeket, az udvar alkalmazásában állókat, végül rövid összefoglalásban a monarchia fontosabb világi és egyházi vezetőit. Az állami sematizmus (1701-ben adták ki először) pedig az udvari alkalmazottak mellett a fontosabb osztrák és kiváltképp a bécsi hivatalok, tanácstestületek, lovag- és érdemrendek címtárát tartalmazza. A jelen dolgozat elsősorban az udvari kalendáriumok alapján (helyenként kontroll- vagy kiegészítő forrásként felhasználva az állami sematizmusokat) mutatja be a bécsi udvarban dolgozó magyarokat. A kalendáriumok és az egyéb kiegészítő levéltári dokumentumok mellett a tanulmány alapvető forrásai még a főudvarmesteri hivatal pénzügyeit dokumentáló *Hofparteienprotokolle* kötetek (rendszerint 1637 óta vezették, de 1686 óta készültek évenkénti, formailag egységes kötetek).⁹

A magyar¹⁰ udvari funkcionáriusok pontos azonosításával kapcsolatban azonban két probléma is felmerül: egyfelől a vizsgált időintervallumban az udvari kalendáriumok elvileg hiány nélkül rendelkezésre állnak, azonban több osztrák és magyar közgyűjteményt átvizsgálva sem sikerült az összes tételt felkutatnom. A másik probléma pedig abban áll, hogy mind a kalendáriumok, mind a sematizmusok az egyes beosztásoknál csak neveket (esetleg címeket és titulusokat) tartalmaznak, de nemzetiségi megjelöléseket nem, így a nem magyar névvel rendelkezők azonosítása csak ismert személyek esetében (mint Kollár Ádám, aki sokszor Adam Colar néven szerepel) lehetséges. A körülbelül 1500 nevet tartalmazó lajstromokból az elírt nevek (például Czobor helyett Zobor) azonosítása külön nehézséget okoz. Az egyes évekből hiányzó források pótlására a sematizmusok mellett Irene Kubiska (később Kubiska-Scharl) kutatási eredményei és adattára is nagy segítségül szolgáltak.¹¹ Kubiska a fent röviden bemutatott források (udvari kalendáriumok és *Hofparteienprotokolle*) mentén dolgozta fel szisztematikusan – először mesterszakos szakdolgozatában – a VI. Károly császár alatti udvartartásokat, majd Michael Pözllel közösen Martin Scheutz bécsi egyetemi kutatócsoportjában (*Personal und Organisation des Wiener Hofes im 18. Jahrhundert*) egészen 1765-ig az udvartartások személyi állományát.¹² Kubiska és a kutatócsoport megközelítésmódja jelen dolgozattal ellentétben leginkább általános intézménytörténeti jellegű, valamint különös figyelmet fordít az udvar személyzeti működésében (a korábbi kuta-

⁹ KUBISKA-SCHARL-PÖZL 2012, 413–415., ÖStA HHStA OMeA Hofparteienprotokolle Bd. 7–30.

¹⁰ A magyar alatt összefoglalóan a Magyar Korona országainak lakóit értem.

¹¹ KUBISKA 2009, KUBISKA-SCHARL-PÖZL 2013. Udvari kalendáriumok alapján hiánytalanul az 1745 és az 1765 közötti időszakot sikerült átnézni (valamint az 1714. és az 1725. éveket). A sematizmusok alapján pedig az 1720. évet és az 1730 és 1741 közötti időintervallumot (az 1737. év kivételével). Így Kubiska és a bécsi kutatócsoport eredményeire az 1711 és 1719 közötti, valamint az 1742 és 1744 közötti adatok szempontjából támaszkodtam kizárólagosan. A vizsgált korszak többi részére ugyanakkor megbízható kontrolladatokat nyújtottak.

¹² Mindkét mű nagy érdeme, hogy tematikus és személyenkénti adattárat is tartalmaz.

tások marginális rétegére) az alacsonyabb társadalmi rangúakra, azonban az udvar nemzetiségi összetételével nem foglalkozik.

A következőkben először az udvartartás általános struktúrája, mérete, a magyarok számára fontosabb pozíciói kerülnek bemutatásra, majd (lehetőség szerinti) összehasonlító igénnyel szó lesz a családi és személyes stratégiákról, előnyökről, zárás-ként pedig a függelékben megtalálható az azonosított magyar udvari funkcionáriusok listája.

Az udvartartás szerkezete és benne a magyarok aránya

A kora újkori (osztrák) Habsburg udvar jellegét és szerkezetét I. Ferdinánd 1527-ben, valamint 1537-ben – burgund mintára – kiadott udvari rendtartásai (*Hofordnung*) határozták meg.¹³ Ekkor állapították meg pontosan az udvartartás strukturális pilléreit jelentő négy udvari hivatalnak és vezetőinek – főudvarmester (*Obersthofmeister*), főkamarás (*Oberstkämmerer*), fő udvari marsall (*Obersthofmarschall*), főistállómester (*Oberststallmeister*) – a feladatköreit és egymáshoz való viszonyát (amelyek ugyan minden uralkodó alatt kisebb-nagyobb mértékben módosultak, de alapvetően nem változtak).¹⁴ Az udvartartás (Bécs legnagyobb „munkaadójának”) létszáma az évszázadok során azonban annál nagyobb változásokat mutatott. A 16. század derekán úgy 550 főt tett ki, majd Rudolf prágai udvara kezdetben körülbelül 700 alkalmazottat, majd 1100-1200 embert számlált.¹⁵ Lipót császár udvartartása 1700 körül közel 1000 főből állt, VI. Károly udvara 1735-ben 1500-1600 fő volt (a központi igazgatással együtt 2100-2200), az 1760-as években pedig több mint 1300 ember alkotta az udvartartást.¹⁶ A 18. század utolsó harmadában bekövetkezett számbeli csökkenést azonban a 19. században újból növekedés követte, amely során a 19. században 3000 főt is meghaladó udvarral találkozunk, és csak 1913-ban csökkent (a 16. századi végihez hasonló) 736 főre.¹⁷ Az udvartartás méretének növekedése az alkalmazottak fizetéseinek a tükrében is jól látszik. Míg az I. Ferdinánd alatti udvartartások (a testőrségek nélkül) kevesebb, mint 90 000 forintba kerültek évente, az 1750-es évek udvarának fenntartása 700 000 és 1 millió forint között mozgott.¹⁸

A kora újkor évszázadaiban a sok száz főből álló udvartartásnak csak kis részét képezték a magyarok. Pálffy Géza adatai és becslései szerint a 16. században a magyarok az udvartartás 3-4 %-át alkották.¹⁹ Ez elsősorban I. Ferdinánd és Miksa regnálása

¹³ DUINDAM 2003, 39., SCHEUTZ-WÜHRER 2011, 24–33., ŽOLGER 1917, 47–53. A bécsi udvartörténeti kutatások kurrens összefoglalását l. WÜHRER.

¹⁴ A feladatok fokról fokra történő változásáról l. SCHEUTZ-WÜHRER 2011.

¹⁵ DUINDAM 2003, 69–70.

¹⁶ SCHEUTZ 2011, 40., DUINDAM 2003, 72., MIKOLETZKY 1956, 669–675., REINALTER 1991, 78., CERMÁN 2010, 99., SCHEUTZ-WÜHRER 2011, 36.

¹⁷ SCHEUTZ 2011, 41–42.

¹⁸ MIKOLETZKY 1956, 669–675.

¹⁹ PÁLFFY 2008, 99.

alatti időkre helytálló, amikor évente 12-18 magyar dolgozott az udvarban, míg Rudolf növekvő prágai udvarában ez a szám öt fő alá (1610–1612-ben 1 főre) redukálódott.²⁰ A 17. század hátralévő részére vonatkozóan sajnos nem rendelkezünk pontos adatokkal. Az 1711 és 1765 közötti időszakban a számok (a rudolfi udvarhoz képest) csak kis javulást mutatnának, ha – Mária Terézia kezdeményezésére és a magyar rendek támogatásának hatására – 1760-ban nem hívták volna életre a bécsi magyar nemesi testőrséget (*Königliche ungarische adelige Leibgarde*). A testőrség egyszerre volt katonai és udvari szervezet, intézményileg egyszerre tartozott a Főudvarmesteri Hivatal és az Udvari Haditanács felügyelete alá. A magyar szakirodalomban – kiváltképp irodalom- és művelődéstörténeti jelentősége miatt – az egyik legismertebb bécsi udvari intézmény bemutatására csak röviden térek ki.²¹ A testőrség megalapításával kapcsolatban sokat emlegetett megállapítás, hogy „III. Károly a főnemesség kegyét el tudta nyerni, de a közép-nemességét nem... Mária Terézia ezt célozta a bécsi testőrség felállításával.”²² A testőrgárda életre hívása kettős célt szolgált: nagy mértékben emelte a magyarok udvari jelenlétét, ezáltal kölcsönösen reprezentálta a Habsburgokat és a magyar rendeket (az előbbi számára védelmi funkciót is nyújtott), valamint egyfajta iskolát, művelődési teret is biztosított a köznemesi ifjak számára.

Az 1760-as években a következő testőrségek működtek az udvarban: 1518-tól a hacsérosok, vagy hartsírok (*k. k. Hartschieren-Leibgarde*) és a darabontok (*k. k. Trabanten-Leibgarde*), 1745 óta a Svájci Gárda (*Schweizer Garde*), valamint 1763-tól az örökös tartományok nemesiből álló *Arcièren* testőrgárdák, amelyek közül az előbbi (*k. k. adelige Arcièren-Leibgarde*) a császárhoz, míg a későbbi (*königlich römische adelige Leibgarde zu Pferd*) a római királyhoz tartozott (a két gárdát 1765-ben, Ferenc császár elhunytát követően egyesítették).²³ A magyar testőrgárdának nemcsak a fenntartását finanszírozta minden magyar, erdélyi és horvát-szlavón vármegye, hanem a 120 főből álló testőrségbe arányosan fiatal nemeseket (vármegyénként két főt, egyharmad arányban protestánsokat is) delegálhatott, ami igen jelentős mértékben erősítette a magyar nemesek szimbolikus-reprezentatív jelenlétét a császári-királyi udvarban. A 120 testőr felett a gárda állományába tartoztak még a tisztek (kapitány, alkapitány, testőrhadnagy, testőralhadnagy, három első testőrorrmester és hat másod testőrorrmester), valamint a tanárok és a kisegítő személyzet (lelkész, lovasz, orvos, sebész, trombitás, könyvelő). Az udvari kalendáriumok és a sematizmusok név szerint tartalmazzák a tisztek, valamint a tanárok és a kisegítő személyzet névsorát (a testőröknek csak a számát tüntették fel). A tanárok és a személyzet esetében nincs okunk feltételezni, hogy ne bécsi munkakerőt foglalkoztattak volna, a neveik (Lidl, Laubmayr, Holzbauer, Ulram) is erről árulkodnak, így az ő személyükkel a dolgozat a továbbiakban nem foglalkozik, valamint az összesített névsorba sem kerültek bevezetésre. A Főudvarmesteri Hivatal kancellári-

²⁰ PÁLFFY 2008, 101–102.

²¹ Csak néhány tájékoztató művet felsorolva: BALLAGI 1872, ILLÉSSY 1895, HELLENBRONTH 1940, URRISK-OBERTYNSKI 2004, 57–94.

²² BALLAGI 1872, 2.

²³ URRISK-OBERTYNSKI 2004, 43–56., 95–148.

ájának felügyelete alatt kiállított udvari kalendáriumok többnyire megbízható források, amelyeket évről-évre az elmúlt évi példány alapján adtak ki, de egy-egy esetben előfordulnak utólagos korrekciók is, amikor a nyomtatott változatokból pirossal kihúzták a helytelenül bent maradt neveket. Az írás végén olvasható névsorban azonban jobbnak ítélttem a gárda címtára alapján megadni a tisztek szolgálati évét, illetve a kalendáriumhoz hasonlóan a testőrök név szerinti felsorolását én sem közlöm.

Vajon a gárda jól körülhatárolható és csak magyarokat a soraiba fogadó intézményen kívül hány magyart találunk még 1711 és 1765 között a bécsi udvartartásban? Ennek a számnak a megállapítása a korábban már jelzett azonosítási problémákon túl sem egyszerű feladat, mert egyfelől olyan személyekkel is találkozunk, akikről (egyéb források hiányában) nem dönthető el egyértelműen, hogy magyarok voltak-e, valamint a korabeli nemzetkonceptciók alapján nehéz egyértelműen és következetesen kategorizálni a monarchia társadalmának a tagjait. A magyar származás szempontjából három bizonytalanul azonosítható családnévvel (Fay, Siebenbürger, Unger) találkoztam, amelyek közül mindegyik esetben a nemleges válasz mellett döntöttem. A Siebenbürger²⁴ családnév utalhat erdélyi (esetleg erdélyi szász) származásra, de korábbi, Erdélytől már régóta elszakadt generációktól is eredhet a név, így az önmagában még nem feltételez magyar kötődést. Az Unger családnévvel is hasonló a helyzet, mert a név a régi német nyelvben ugyan magyart jelent és Mária Terézia 1756-ban nemeslevelet adott egy hasonló nevű Sopron vármegyei famíliának, azonban kontrollforrások hiányában nincs okunk a két család között kapcsolatot feltételezni.²⁵ Thomas Fay 1715 és 1721 között szolgálatot teljesítő császári lakáj nevével lehetne a nemesi Fáy családra következtetni, de a rokonság nem túl valószínű, mert alacsony (rangon aluli) beosztásról van szó és a „von” nemesi előtag is hiányzik a név elől.

Az ismertebb famíliák tagjai esetében sem mindig lehet egyértelműen megítélni az adott nemzethez tartozásukat. A csatolt névsorban szereplő családok közül ilyenek a Kollonichok és a Serényiek. A Kollonich (Kolonic, Kollonitz) horvát eredetű család, amelynek tagjai a 15. században a török elől a stájer tartományokba húzódtak, majd 1598-ban felvették őket a stájer *Herrenstand*-ba (az osztrák tartományi főnemesség sorába) és 1604-ben a Magyar Királyságban is honfiúsították őket.²⁶ Tehát a Habsburg Monarchiára jellemző „nemzetek feletti” arisztokrácia képviselőit ismerhetjük fel bennük. Kollonich Károly gróf magyarságát nem kérdőjelezzük meg, mert őt felvették a magyar nemesi testőrségbe is, és – ellentmondó adatok hiányában – Catharina Gräfin von Kollonitschot is a magyarok közé soroltam. A Serényiekkel már problematikusabb a helyzet. A család kezdetben Csanád, majd Gömör vármegyében rendelkezett birtokokkal, de a 17. század elején magyar és morva ágra szakadt.²⁷ A család morvaországi ága volt személyesen jelen a császári udvarban, amelynek tagjait a 18. század elején

²⁴ Johann Heinrich Siebenbürger több pozícióban 1725 és 1740 között lakájként szolgált. L. KUBISKA 2009, 153.

²⁵ NAGY XI, 398.

²⁶ NAGY VI, 301.

²⁷ A Serényi családból először Ferenc kapott 1563-ban indigenátust. Bővebben l. BODNÁR 2008, 133., ERNYEY 1925, 14.

valószínűen már inkább a cseh–morva nemesség soraiba kellene sorolni, de feltételezhető magyar kötődésük (családi kapcsolataik) és esetleges magyarországi birtokaik miatt bent hagytuk őket a csatolt névsorban.

Egy esetben kellett mérlegelni, hogy más országból származó főúri feleséget a magyarok közé soroljunk-e. Anna Margherita di Tizzoni Blandrata, Desana márkínője, Rhodi grófnője, akit 1694-ben Esterházy Mihály gróf (később herceg) vett feleségül.²⁸ 1727 és 1740 között állt az udvar szolgálatában mint főudvarmesternő. Udvari szolgálati idejét Esterházy hercegnőként töltötte le, emiatt úgy vélem, hogy ő is – a dinasztikus házasságokhoz hasonlóan – mindkét nemzet tagjának minősíthető és a „nemzetek feletti” arisztokrácia soraiba számítható.

A függelékként csatolt személylista alapjául a többnyire hitelesnek és pontosnak tekinthető udvari kalendáriumok szolgáltak, azonban egy magyar nemesi apród az apródok névjegyzékében szerepel ugyan, de a kalendáriumba már nem vezették be a nevét.²⁹ A nemesi apródok jegyzéke szerint Nádasdy Lipót Flórián gróf 1714-ben szolgált az udvarban. Elképzelhető, hogy rendhagyó módon csak pár hónapos szolgálatról volt szó, ezért nem kerülhetett már be az adott évre kiadott kalendáriumba.

A felvázolt azonosítási folyamat alapján a bécsi udvartartásban 1711 és 1765 között 36 magyar (vagy szorosan magyar kötődésű) személyt találunk, valamint 13 poszton 20 testőrtisztet és 120 testőrt (az utóbbi kötött létszámú poszton többen is megfordultak az évek alatt, de a kalendáriumhoz hasonlóan az ő személyükkel nem foglalkoztam). A testőrségen kívül nem volt más olyan intézménye az udvartartásnak, amelyet kötelezően csak magyarokkal kellett volna feltöltenie, így a különböző pozíciókat betöltők száma változatos képet mutat. Hangsúlyozni kell, hogy a megnevezett 36 fő nem egyszerre állt az udvar alkalmazásában, hanem 54 év alatt összesen, valamint hogy ez a szám minden bizonnyal magasabb a nem magyar nevéük miatt. 1711 és 1715 között egy magyar sem dolgozott a császári–királyi udvartartásban,³⁰ ennek oka alighanem a Rákóczi-felkelés utáni regenerálódásban, illetve Károly császár és az udvar figyelmének, energiáinak spanyol ügyekkel kapcsolatos lekötöttségében keresendő. VI. Károly udvarában 29 év alatt 20 magyarral találkozhatunk (tehát az integrációnak ez a fajtája nem mutat kiugró növekedést), míg Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc udvartartásában 25 év alatt – a testőröket nem számítva – 16 magyart azonosíthatunk. Évtizedenkénti bontásban a következő számokat kapjuk: az 1710-es években kilenc, az 1720-as évtizedben tizenöt, az 1730-asban hét, 1740-esben öt, az 1750-es években kilenc, míg 1760 és 1765 között szintén kilenc magyart találunk az udvar alkalmazásában. Mária Terézia trónra kerülésének évtizedében feltűnően kevés magyar dolgozott az udvarban, ami az osztrák örökösödési háború miatti finansziális nehézségekkel és a fiatal magyar nemesek katonai szerepvállalásával állhat összefüggésben. Az 1750-es

²⁸ Három lányuk közül kettő Eleonóra és Terézia (az azonosítás nehézségei miatt csak valószínűsíthetően) udvarhölgyként szolgált Vilma Amália (1673–1742) császárné (I. József özvegyének) udvarában, tehát abban az udvartartásban, ahol később anyjuk főudvarmesternő lett. A családfát l. NAGY IV, 83.

²⁹ ÖStA HHStA ÖStA SR 15.

³⁰ VI. Károly császár korai bécsi udvaráról l. LHOTSKY 1958.

évekre kis mértékben erősödött a magyarok udvari pozíciója, azonban a hétéves háború miatt a monarchia még mindig nehéz helyzetben volt, tartós javulásra és a kormányzat kezdeményezte tudatos fejlesztésre csak az 1760-as években kerülhetett sor (gondoljunk a nemesi testőrség és a Szent István Rend megalapítására).

A reprezentatív feladatokat leszámítva az udvartartásnak csak kis hányada állt nemesekből. Az udvari pozíciók presztízsnövekedésére Európában a 16–17. században került sor először a spanyol, majd a francia udvarok mintaadó hatására. Bécsben például az 1537-ben kiadott udvari rendtartás vezette be, hogy a korábbi gyakorlattal ellentétben a kamarásoknak a főnemesség soraiból kell kikerülniük.³¹ A Habsburg udvarban nem nemesként szolgálatot teljesítők köre legnagyobb arányban a bécsiek és alsó-ausztriaiak közül került ki. A magyarok közül csak nemeseket találunk az udvar állandó alkalmazásában (illetve három főt: Gyárfás Mátyást, Nagy Mihályt és feleségét, akik kezdetben valószínűleg nem voltak nemesek, de a szolgálati évek alatt azok lettek), mert az alacsonyabb származásúak számára a fizetések és az egyéb juttatások nem voltak elég magasak ahhoz, hogy a bécsi életet megérte volna számukra fenntartani. Az 56 magyarból (a testőrség tisztjeivel együtt) 39 volt főrangú, grófi származású, feltehetően azért, mert a reprezentációs és kapcsolatépítési szempontokból számukra volt legvonzóbb az udvari karrier. Meglepő becslés, hogy a 18. század elején az udvari alkalmazottak hozzávetőlegesen 1%-a volt csak nő.³² Ez az arányszám az egész udvartartásra és a nagyszámú nem nemesi funkcionáriusokra vonatkozik, a főrangú nők udvari jelenlétének aránya sokkal magasabb volt. A 36 magyarból (a testőröket itt nem vesszük számításba, mert ők csak férfiak lehettek) 18 volt nő, aminek jelentősége a 16. századi nagyobb magyar létszámmal összevetve is kiemelkedő, mert az utóbbiak között nem vagy csak elenyésző számban voltak nők.

Röviden még szót kell ejteni néhány – magyarokhoz kötődő vagy névlegesen magyar – személyről és pozícióról, akik és amelyek a csatolt névsorba nem kerültek be. Ilyen például a magyar heroldi tisztség, amelyről nem sikerült túl sok információt gyűjtenem. A 18. században a birodalmi, az osztrák vagy a cseh heroldokhoz hasonlóan a magyar herold feladata is sokkal egyszerűbb lehetett, mint a tisztség középkori viselőié. Konkrét feladata a koronázások vagy nagyobb ceremóniák alkalmával a Magyar Királyságot jelképező inszignia, tehát a címer (vagy zászló) hordozása lehetett. A többi heroldi tisztséghez hasonlóan a magyar heroldi pozíciót sem folyamatosan töltötték be. VI. Károly alatt egyedül Bernhard Gögger von Löwenegg volt 1715 és 1729 között magyar herold. Mária Terézia trónra lépésekor sem vettek fel újat, úgy határoztak, hogy a koronázáskor valamelyik másik örökös tartománybeli herold töltsen be a Löwenegg után szabadon maradt tisztséget, de később pótolni kell az üresedést.³³ 1745-ben Johann Georg Pakay és Franz Josef Gössinger is pályáztak a magyar heroldi pozícióra, de a tisztséget egyikük sem nyerte el, hanem Franz Reisch 1754-ben történt kinevezé-

³¹ Cerman 2010, 127.

³² Scheutz 2011, 41.

³³ ÖStA HHStA OMeA SR, Kt. 45, Nr. 2.

séig betöltetlenül hagyták.³⁴ Utána 1760-ban a már egyértelműen magyar és udvari karriert befutó (inas, magyar herold, majd budai várnagy) Gyárfás Mátyást nevezték ki heroldnak, aki 1766-ig töltötte be a tisztséget.

Erzsébet Krisztina özvegy császárné udvartartásában 1747-ben (csak egyetlen alkalommal) találunk egy bizonyos *Hung. Liverey* pozíciót, amelyet Maria Kußmanin töltött be. Erről a feladatköréről semmilyen információt nem sikerült gyűjtenem, feltételezésem szerint a császárné kíséretének magyar ruhás (*livrée*) tagjáról lehet szó.

Végül azonosíthatunk az udvartartásban olyan magyarokat is, akik a kalendáriumokba nem kerültek be, így az állandó udvartartásnak nem képezték a részét, hanem csak aktuális feladatokkal voltak megbízva. A Főudvarmesteri Hivatal protokollumai szerint ilyen ideiglenes megbízást kapott Bajtay Antal és Izdenczy József is. (Minden bizonnyal többen is kaptak ideiglenes udvari feladatokat – például más udvari főhivatalok alkalmazásában –, de ezek vizsgálatát nem célozza a dolgozat.) Izdenczy József, a későbbi államtanácsos, az 1758. december 24-i protokollum bejegyzés alapján József főherceg magyar nyelv tanára volt, illetve az 1761. március 27-i bejegyzés szerint korábban Károly főherceg tanári karának is a tagja volt.³⁵ Bajtay Antal piarista szerzetes (korábbi tartományfőnök) – a kevés közvetlen udvari alkalmazásban álló pap egyike³⁶ – a trónörökös magyar történelem tanára volt.³⁷ Bajtay feladata – a monarchia más területeinek szakértőjéhez hasonlóan³⁸ – a magyar történelem államkormányzati tanácsokkal ellátott közvetítése volt. A tanár tudatában volt felelőssége súlyának: „Mert nem akármilyen történelmet kell írnom, hanem olyant mely a legbölcsebb tanácsokkal és intelmekkel lássa el a fejedelmet az állam és a nép kormányzásában. Ez pedig a legnehezebb feladat.”³⁹ 1754-től kezdte írni a Józsefnek szánt átfogó tankönyvet, amelyet 1759-ben pár hónap alatt tanított meg neki.⁴⁰ Azonban a császárvárosi élet nem volt neki való, Károlyi Antal grófnak a következőket írta: „Higgye el nekem, hogy ézerszer szívesebben lennék ott [Nagykárolyban], mint itt, mert végtelenül egyszerű jellemem nincs semmi viszonyban az udvari emberek mozaikjaival.”⁴¹ A többéves udvari szolgálat ellenére Bajtay neve nemcsak a kalendáriumokba

³⁴ ÖStA HHStA OMeA ÄZA, Kt. 45, Nr. 1.

³⁵ ÖStA HHStA OMeA Hofparteienprotokolle Bd. 24 (1757–1758) 587., Bd. 26 (1761) 115. A pozíció elnyerését valószínűleg Barkóczy Ferenc egri püspöknek köszönhette, akinél korábban titkári szolgálatot teljesített. STRADA 1940, 13.

³⁶ BEALES 2007.

³⁷ ÖStA HHStA OMeA Hofparteienprotokolle Bd. 22 (1753–1754) 748., Bd. 23 (1755–1756) 469., 471., Bd. 24 (1757–1758) 563.

³⁸ A cseh történelem kidolgozásával Theodor Anton Taulow von Rosenthal, az osztrák történelem megírásával Ferdinand von Freyleben, a nyugat- és észak-európai történelem feldolgozásával Johann Franz Bourguignon Freiherr von Baumberg volt megbízva (a különböző területek jogi és alkotmányos helyzetének a bemutatásához pedig különböző államtanácsosokat kért fel Bartenstein és Batthyány). L. BENNA 1967, 124.

³⁹ MISKOLCZY 1914, 17.

⁴⁰ Kosáry szerint mellette tanított a Theresianumban is, de valójában pár évvel korábban a Savoyai Akadémián oktatott. KOSÁRY 1983, 110., MISKOLCZY 1914, 14.

⁴¹ MISKOLCZY 1914, 20.

és sematizmusokba nem került be, hanem legtöbb esetben a témával foglalkozó szakirodalomba sem.⁴²

Családi és személyes stratégiák, lehetőségek

Először vegyük közelebbről szemügyre, hogy milyen életkorban és milyen posztpon szolgált az udvarban a legtöbb magyar! A magyarok többsége, 22 fő – még a testőrtisztek számát (20 fő) is meghaladva – udvarhölgyként (*Hofdame*) és nemesi apródként (*Edelknebe*) vett részt a Habsburg udvartartásban. Ez a két pozíció igen hasonló feladatkört jelentett. Mindkét pozícióra csak fiatal nemesi lányok és fiúk jelentkezhetek, és ha elnyerték, udvari környezetben szocializálódhattak, reprezentatív szolgálatot végeztek és mellette az udvari keretek között tanulmányaikat is folytathatták.⁴³ Petr Mat'a szerint a nemesi apródi szolgálat a *Kavalierstour* egyfajta olcsóbb változata volt, amelyet azok a nemesi családok vettek igénybe, akik nem tudták fiaikat költséges európai tanulmányútra küldeni.⁴⁴ Ez a megállapítás a 17. századi gyakorlatra vagy a cseh nemesek bizonyos részére helytálló lehet, de a 18. század első felére, különös tekintettel a magyar arisztokratákra nem az. Vizsgált korszakunkban a magyarok közül nemesi apródi pozícióban a kormányzati elit családok (Batthyány, Csáky, Nádasdy) fiait találjuk. A néhány éves nemesi apródi szolgálatot nemcsak a császár udvartartásában (a főistálló-mester stábjában) végezheték, hanem az özvegy császárnék udvarában is, amely 10-12 fő tizenéves nemesből állt. Nemesi apródok kerültek ki a monarchia olyan befolyásos családi köréből is, mint a Herbersteinek, Dietrichsteinek, Althannok, Auerspergek vagy Colloredók.⁴⁵ Hasonló jellemző az udvarhölgyként szolgálatot teljesítők körére is. (Jelen tanulmány ezzel nem foglalkozik, de érdekes lenne megvizsgálni, hogy a több évig azonos napirendben szolgáló fiatal arisztokraták között kialakultak-e olyan kapcsolatok, amelyek életük későbbi szakaszaiban is megmaradtak.)

Ugyan a magyarok többsége (beleértve a testőröket is) fiatal korában állt az udvartartás alkalmazásában, de mellettük voltak idősebbek is, akik udvari csúcspozíciókat töltöttek be. Öt főudvarmesteri pozícióban négy magyart találunk, valamint a többi testőrség vezető tisztségéhez hasonlóan igen komoly presztízzsel bírt a magyar nemesi testőrség kapitányának is lenni, amely tisztséget korszakunkban két Esterházy

⁴² József főherceg oktatásáról, neveléséről l. ARNETH 1870, 154–180., BEALES 1987, 29–68., BENNA 1967, BINDER 1976, 95–124., HRÁZKY 1958. A művek többsége elvételét tesz arról, hogy a trónörökösnek magyar történelmet is oktattak, de Bajtay neve egyedül Arneth monográfiájában szerepel.

⁴³ Az udvarhölgyi és a nemesi apródi szolgálat mellett az udvari szocializáció és integráció fontos helyszínei voltak az udvar pártfogásában működő iskolák, lovagi akadémiák is, amelyek általában szoros kapcsolatban álltak a dinasztiaiával, a diákok a különböző ceremóniakon reprezentatív szerepet is kaphattak. Bővebben l. KELLER 2005, 105–115., KÖKÉNYESI 2012, 292., HÜBL 1912, SCHEUTZ-WÜHRER 2007, 78–81., MOSER 1761, 190–196.

⁴⁴ MAT'A 2003, 215.

⁴⁵ TOPKA 1954, 91–93., KUBISKA 2009, 70–171. A nyomtatott kontrollforrások mellett l. az 1711 és 1765 közötti kalendáriumokban és sematizmusokban.

és egy Pálffy mondhatott magáénak. A kora újkori (fő)nemesi életpályák többségénél nem homogén, egy „szakmán” belüli karrierutakat figyelhetünk meg, hanem sokszor katonai, diplomáciai, hivatali és udvari karriereket vegyesen. Vizsgált időszakunkban kevés olyan magyart találunk, aki csak udvari karriert futott volna be, vagy akár több évtizedig az udvartartás szolgálatában állt volna. A csatolt listában tíz olyan magyar nevét olvashatjuk, aki egynél több pozíciót is betöltött (később még két példára visszatérünk).

Figyelemre méltó, hogy a császári és a regnáló császárnéi udvartartások mellett I. József özvegyének, Vilma Amáliának, valamint később József trónörökösnek és feleségeinek a környezetében is mennyi magyart lehetett találni. Az özvegy császárnéknak sokszor nagyobb függetlenségük és udvaruk volt, mint regnáló társaiknak.⁴⁶ Vilma Amália udvartartása valószínűleg férje halála után, Károly regnálása alatt kezdett el (elképzelhető, hogy akár koncepciózusan) magyarokat alkalmazni, mert például az 1705-ben kiadott sematizmus szerint az udvarában még egy magyar sem dolgozott.⁴⁷ Érdekes, hogy pont Vilma Amália fogadott az udvarába több magyart is, aki pedig Pálffy Marianna grófnő (férje egyik korábbi szeretője) miatt táplálhatott volna ellenszenvet is a magyar főrendekkel szemben. Sőt, ő férjétől (aki nyilván pedig valamelyik szeretőjétől) még nemi betegséget is elkapott, ennek ellenére ugyan Pálffyakat nem, de magyarokat annál inkább udvarába fogadott.⁴⁸ Mária Terézia uralkodása idejéből a trónörökös udvara mellett érdemes a figyelmet felhívni a császárné-királynő kedvenc fiának udvartartására, az ígéretes tehetségű, másodszülött Károly főherceg udvarára, amelyben a négy inasból kettő magyar volt (Gyárfás Mátyás, Nagy Mihály). Károly 1761-ben, tizenhat évesen himlőben elhunyt, így nem tudjuk meg, hogy későbbi, nagyobb létszámú udvarában a magyarok milyen szerepet játszottak volna. Pedig a főherceg magyar neveltetéséről elvétele Bajtay Antal is tudósít minket: „*Báró Van Swieten... előrehaladott kora [55 éves] dacára Cato példájára [aki idős korában tanult meg görögül], neki feküdt a magyar nyelvnek, hogy Károly főherceggel beszélgethessen és rövid idő alatt annyira előrehaladt, hogy könnyen tud beszélni és könyveket értelmezni, miként a minap magam meggyőződtem...*”⁴⁹

Milyen anyagi előnyökkel járt az udvari szolgálat? A fizetés mellett az udvari funkcionáriusok – a hivatalnokokhoz hasonlóan – udvari szállásban (*Hofquartier*), koszt és gyertyapénzben, valamint több évtizedes szolgálat után nyugdíjban (esetleg más „szociális” juttatásban) részesülhettek. Az udvarban dolgozó vagy más okból jelenlévő magyarok lakhatási körülményeinek és lehetőségeinek a részletezésére itt nincs lehetőség, ezt egy másik írásban kívánom pótolni. A magyarok többsége fiatalon és főnemsként dolgozott az udvarban, így sem jogosult, sem rászorulva nem volt a nyugdíjra, ezért a nyugdíjügyekbe sem kapunk betekintést. De az udvar (az újabb kutató-

⁴⁶ LEITGEB 1985, PÖLZL 2013.

⁴⁷ HOFKALENDER 1705.

⁴⁸ LEITGEB 1985, 69–70.

⁴⁹ MISKOLCZY 1914, 21.

sokból is látható módon)⁵⁰ tényleg igyekezett a rászoruló alkalmazottairól vagy azok családjáról gondoskodni, például a nem magyarnak ítélt, az udvarban 26 évet dolgozó Michael Unger (vagy Ungar) halála után két gyerekkel, betegen, özvegyen maradt felesége is éves ellátásban részesült.⁵¹

A fizetéseket röviden a főudvarmesteri protokollumok alapján mutatom be, így csak ezen udvari főhivatalban dolgozók pénzügyeibe nyerünk betekintést. A kora újkori udvartartásban nem létezett (még a 18. században sem) pontos bértábla, amely pozíciók és munkaévek alapján tartalmazta volna a fizetési kategóriákat, mert azokat személyre szabottan állapították meg, de törekedtek a következetességre. A javadalmazás értékét növelhette, ha az alkalmazott udvari szállásban részesült és nem kellett neki a drága bécsi körülmények között lakást bérelnie, illetve alkalomadtán ajándékokat vagy tárgyi ellenszolgáltatásokat (például ételt) is kaphatott. A 16–17. század fordulóján egy udvarhölgy vagy kamarás kisasszony évente általában 100 forintot keresett, de a bérek növekedésével vizsgált korszakunkban már 432 rajnai forint fizetést kapott, később volt, aki 450 majd 500 forintot is.⁵² Ezt az összeget (főleg korszakunk vége felé) kiegészíthette 90 forint gyertya- és mosáspénz is. Tekintélyesebb, egyszeri anyagi támogatást házasságkötésük alkalmából kaptak, amikor a legtöbb fiatal nemes lány udvari karrierje véget ért. Ekkor a többség 900–1000 forintot kapott, de volt, aki ennél többet is, mint Esterházy Terézia grófnő, akinek 1900 forintot ítélték meg.⁵³ A legmagasabb női udvari tisztséget viselő főudvarmesternők magasabb fizetést kaptak. Míg a 16. században 200 forintot, a 17. században pedig már több mint 800-at, addig korszakunkban Erdődy Antónia grófnő 3000 forintot kapott (amely részben tükrözi a pozíció presztízsének emelkedését, és a pénz értékének a változását is), valamint ezen összeg mellé kérdéses volt, hogy megítélnek-e neki még évi 120 forintos kiegészítést.⁵⁴ Serényi Antal gróf két évtizeddel korábban Mária Magdolna főhercegnő főudvarmestereként ennél kisebb összeget, 2600 forintot keresett.⁵⁵ Kollár Ádám az udvari könyvtár őreként kezdetben 1000 forint, majd 1758-tól 1200 forint fizetésben részesült (1773-tól volt a könyvtár igazgatója, ebben a pozícióban nyilván nagyobb fizetést kapott, de ez már kívül esik a vizsgálati időkereten).⁵⁶ Bajtay Antal piarista szerzetes József főherceg tanáraként 434 forintot kapott, valamint Mária Terézia jóvoltából kollégiumi szállását megtérítették,

⁵⁰ KUBISKA-SCHARL 2013.

⁵¹ ÖStA HHStA OMeA Hofparteienprotokolle, Bd. 14 (1733–1734) 223.

⁵² KELLER 2005, 158. Serényi Jozefa keresete (432 ft) ÖStA HHStA OMeA Hofparteienprotokolle, Bd. 8 (1713–1717) 683., Esterházy grófnő (Terézia vagy Franciska) keresete (432 ft), Bd. 9 (1718–1722) 342., Esterházy Jozefa keresete (432 ft), Bd. 13 (1731–1732) 383., uő. öt évvel később (432 ft), Bd. 15 (1735–1738) 310., Esterházy Mária Anna keresete (450 ft), Bd. 17 (1741–1744) 51, Nádasdy Terézia keresete (450 ft), Bd. 22 (1753–1754) 764., Erdődy Terézia keresete (500 ft), Bd. 27 (1762) 1029.

⁵³ Esterházy Teréziára vonatkozó bejegyzés: ÖStA HHStA OMeA Hofparteienprotokolle, Bd. 12 (1728–1730) 487., Esterházy Jozefára vonatkozó bejegyzés: ÖStA HHStA OMeA Hofparteienprotokolle, Bd. 14 (1733–1734) 234., Esterházy Antóniára vonatkozó bejegyzés ÖStA HHStA OMeA Hofparteienprotokolle, Bd. 17 (1741–1744) 369.

⁵⁴ Keller 2005, 157–158., ÖStA HHStA OMeA Hofparteienprotokolle 25. Bd. (1759–1760) 191.

⁵⁵ ÖStA HHStA OMeA, Hofparteienprotokolle, Bd. 13 (1731–1732) 347.

⁵⁶ ÖStA HHStA OMeA, Hofparteienprotokolle, Bd. 20 (1749–1750) 468–469., Bd. 24 (1757–1758) 428.

illetve még egy kocsit is a rendelkezésére bocsátottak.⁵⁷ Izdenczy József mint főhercegi magyar nyelvtanár 638 forintot keresett, de 1761-ben emellett ő már a Magyar Udvari Kancellárián fogalmazóként is dolgozott.⁵⁸ Gyárfás Mátyás 1756-ban, főhercegi inas-ként keresett 1000 forintot.⁵⁹

A fizetési tételeket összehasonlítva arra a következtetésre juthatunk, hogy a bérezés sok esetben nem állt átfedésben a ranggal vagy a betöltött pozícióval. Például Gyárfás inas-ként többet keresett, mint az udvarhölgyek vagy József két magyar származású tanára, sőt egy ideig ugyanannyi fizetést kapott, mint Kollár Ádám. Ennek az lehetett az oka, hogy figyelembe vették azt is, hogy míg a főrangúak bére többnyire az összebevételüknek csak a kis százalékát tette ki, és a császárvárosi életmódjuk kiadásainak fedezésére egyéb bevételeikből is bőven tudtak költeni, addig az alacsonyabb rangúak ebből a fizetésből tartották fenn a családjukat is. Ez természetesen közel sem jelentette azt, hogy minden alacsonyabb rangú alkalmazott magasabb fizetést kapott volna, például a császári hajdúk (*kaiserliche Heiducken*) 186 forintot és kosztpénzt kaptak, vagy Mozart 1772-ben a salzburgi hercegek zenekarában koncertmesterként 150 forintot keresett, az apja ugyanott mint helyettes karnagy 350 forintot.⁶⁰ Másfelől a már befutott zenészek (vagy más művészek is), ha sikerült jól elhelyezkedniük, akkor igen komoly fizetésekre tehettek szert. Metestasio – alkalmi tiszteletdíjain felül – udvari komponistaként évi 3000 forintot keresett, vagy a sokszor nem elég megbecsültnek gondolt (de annál nagyobb lábon élő) Mozart 1782 és 1791 között átlagban évi 3000-4000 forintot kapott, Johann Bernhard Fischer von Erlach udvari építész fizetése pedig több mint 4200 forintot tett ki.⁶¹

Udvari arisztokrataként a császárvárosi élet igen költségesnek számított, mert a ranghoz sok reprezentatív kiadás társult: méltó udvartartást kellett fenntartani, a szórakozási lehetőségek (köztük a kártyázás), a divat szerinti ruhák, a rendszeres utazások, a könyvgyűjtés vagy a fogadások is vagyonokat emésztettek fel. A főrendűek gyermekei rangjukhoz méltó taníttatása már önmagában akkora összegeket igényelt, mint egy jól fizetett hivatalnok éves bére.⁶² Sőt, az arisztokraták kaphattak időnként olyan reprezentatív, de hatalmas költségekkel járó megbízásokat, mint a diplomáciai küldetések, amelyeket vagy egyáltalán nem vagy csak szűkmarkúan finanszírozott a kormányzat. De az elit tagjainak volt miből fedezniük az előkelő életvitelt (bár akadtak, akik komoly adósságokba verték magukat), mert a Habsburg Monarchia főnemesi nagybirtokainak a jövedelme legalább évi 50 000 forintot termelt. Az Auersperg, Batthyány, Kinsky, Schwarzenberg, Liechtenstein birtokok bevételei több százezer forintba rúgtak,

⁵⁷ Miskolczy 1914, 19., ÖStA HHStA OMeA, Hofparteiprotokolle, Bd. 23 (1755–1756) 471.

⁵⁸ A fizetési adat Károly főherceg udvarában betöltött szolgálatra vonatkozik.

⁵⁹ ÖStA HHStA OMeA, Hofparteiprotokolle, Bd. 23 (1755–1756) 302.

⁶⁰ ÖStA HHStA OMeA, Hofparteiprotokolle, Bd. 8 (1713–1717) 438., BRAUNBEHRENS 2006, 171.

⁶¹ DUINDAM 2003, 113., BAGOSI 2001, 165., BRAUNBEHRENS 2006, 183–187., vagy a fizetési tételekről l. még MIKOLETZKY 1956, 674–678.

⁶² Egy rangos nemesi akadémia éves díja meghaladta a 400 forintot, de akár az 1000 forintot is elérhette. KÖKÉNYESI 2013, 138–140.

Esterházy „Fényes” Miklós herceg bevételei például elérték a 700 000 forintot.⁶³ De az arisztokraták fizetését vizsgálva olykor találkozhatunk kiugróan magas bérekkel is, mint például 1662-ben Johann Ferdinand von Portia herceg főudvarmesterként 50 ezer forintot, Johann Adolph von Schwarzenberg herceg 1675-ben a Birodalmi Udvari Tanács elnökeként 20 000 forint éves fizetést kapott, vagy a 18. század közepén Kaunitz államkancellárként 30 000 forintot keresett.⁶⁴

A főnemesi szint alatt is észrevehetünk figyelemre méltó udvari pályafutásokat, még a kis számú magyarok körében is. Az egyik kapcsolódó példa a már korábban említett Gyárfás Mátyás pályája, aki inasból lett magyar herold, majd budai várnagy. A másik hasonló példa Nagy Mihály esete, aki ugyan nem felívelő udvari karriert futott be, de érdekes, hogy egy magyar (valószínűleg) köznemes miként integrálódott az udvarba és dolgozott másfél évtizeden keresztül a Habsburg udvartartásban. Nagy 1749. október 7-én tette le hivatali esküjét, majd 1750 és 1765 között (és még később is) inasként tevékenykedett Mária Terézia, Károly főherceg, majd József főherceg feleségeinek udvartartásaiban.⁶⁵ Fizetése már hivatalba lépésekor 1000 forint volt, amely később sem változott (még Jozefa császárné udvarában sem, ahol csak 800 forintot kapott volna, de 200 forint nyugdíj járt még kiegészítésként).⁶⁶ Feltételezhetően az udvarban, vagy a császárvárosban ismerkedett meg feleségével Maria Anna von Germainnal, akit 1753 tavaszán vettek fel Mária Terézia udvartartásába cselédként (*Kammerdienerin*), de a kalendáriumban csak 1754-től szerepel.⁶⁷ Fizetése kezdetben 300 forint volt, valamint mellé kapott még napi 1 forint 30 krajcár kosztpénzt. 1757-ben a fizetése 400 forintra emelkedett, amely mellé továbbra is megkapta a koszt-, valamint a gyertyapénzt (de az utóbbi összegét nem adták meg).⁶⁸ A Nagy család jó körülmények között élhetett (udvari szállásban is részesültek), nemcsak a családfő, hanem a feleség is rendelkezett fizetéssel: ezek összege éves szinten több mint 1500 forint volt, amelyből még Bécsben is meg lehetett élni. De az udvarban a fizetéseken felül is lehetett még bevételre szert tenni ajándékok révén, és gyakran előfordult, hogy az elhunyt fejedelmek, főhercek a végrendeleteikben pénzt vagy értéktárgyat hagytak az udvarukban szolgálókra.⁶⁹ A Nagy család is részesült udvari szolgálatuk alatt különböző ajándékokban, például az Esterházy hercegektől kapott, több darab 1000 forintos ajándéktárgyban, amelyről az szülők halála utáni hagyatékból tudunk. Az 5916 forintot kitevő hagyaték örököse lányuk, Maria Anna von Scotti volt, akinek az örökösödési adó mérséklése iránti kérel-

⁶³ DICKSON 1987 I, 92–105.

⁶⁴ DUINDAM 2003, 117., EHALT 1980, 61.

⁶⁵ ÖStA HHStA OMeA, Hofparteienprotokolle, Bd. 20 (1749–1750) 761–762.

⁶⁶ ÖStA HHStA OMeA, Hofparteienprotokolle, Bd. 20 (1749–1750) 761–762., Bd. 30 (1765) 128., 144.

⁶⁷ ÖStA HHStA OMeA, Hofparteienprotokolle, Bd. 22 (1753–1754) 123–124.

⁶⁸ ÖStA HHStA OMeA, Hofparteienprotokolle, Bd. 24 (1757–1758) 13.

⁶⁹ Az 1743-ban elhunyt Mária Magdolna főhercegnő (I. Lipót lánya) 1741-ben kelt végrendeletében 100 000 forint szétosztását rendelte el udvartartása részére. Serényi Károly Antal gróf 1738-ig volt főudvarmestere, rá nem hagyott semmit (az is elképzelhető, hogy Serényi addigra már elhunyt), de a főudvarmesternő 24 000 forintot, kamarás hölgyei 8000 forintot, az első ajtónyitó 3000, míg a teremfűtő fiú 200 forintot kapott. ÖStA HHStA OMeA ÁZA, Kt. 39, 16. Nr.

meiből értesülhetünk a Nagy család mindössze néhány, de annál értékesebb tételt tartalmazó hagyatékáról.⁷⁰

A Habsburg udvartartásban tevékenykedő magyarok nagy része a főnemeselek köréből került ki, közülük is kiemelkedő a Bécsben palotákat építtető családok (Batthyány, Erdődy, Esterházy és Pálffy) aránya (22 fő). Az Esterházyak (a hercegi és a grófi ágakat együtt kezelve) 8 fővel reprezentálták magukat 1711 és 1765 között a császári-királyi udvartartásban, amely igen figyelemreméltó szám, vetekedhet a monarchia bármely másik arisztokrata famíliájának udvari jelenlétével. Például az 1711 és 1740 közötti Habsburg udvartartásban négy Sinzendorfot, hat Herbersteint, nyolc Althant, hat Dietrichsteint, hét Lamberget, három Trautsont, négy Colloredót, négy Liechtensteint vagy két Khevenhüllert találhatunk.⁷¹ A többségük a magyar főnemeselekhez hasonlóan inkább fiatal korukban (nemesi apródként vagy udvarhölgyként) szolgált az udvarban, illetve általában azok, akik később magasabb udvari pozícióba kerültek, sem kizárólagos udvari karriert futottak be. A legbefolyásosabb négy magyar família mögött a Csáky, Keglevich, Kollonich, Nádasdy és Serényi család is két-három fővel képviseltette magát korszakunkban a birodalmi udvartartásban. A morva indigenátussal bíró Serényiek különösen aktív udvari szerepvállalást mutatnak, hiszen amellett, hogy három családtagjuk is dolgozott az udvarban, Károly Antal gróf még főudvarmester is lett.

Az 1711 és 1765 közötti császári-királyi udvartartásban a magyarok közül egyértelműen inkább a kora újkorban már meghatározó szerepet játszó és nem a 18. században felemelkedő famíliák (mint Apponyiak, Brunswickok, Festeticsek vagy Grassalkovichok) vannak jelen domináns módon, bár a csatolt névsorban egy Nicky (testőrtiszt) és egy Viczay nevét is olvashatjuk (valamint 1766-ban Sztáray Mária Anna grófnőét is).⁷² Már a vizsgálat előtt is feltételezhető módon a Magyar Királyság nyugati területein, valamint a Felvidéken birtokos családok sokkal dominánsabb udvari jelenlétet mutatnak, mint az ország keleti részein vagy Erdélyben birtokos nemesek. Ezen logika alapján furcsa, hogy például egy Zichyt sem találunk a császári-királyi udvartartásokban. Korszakunkban a nagy erdélyi famíliák közül, mint a Bánffy vagy a Teleki, egy családtagot sem találunk a bécsi udvartartásban, de a testőrség tisztikájában egy-egy Bethlen és Rhédey gróf nevét olvashatjuk. Az erdélyi arisztokraták udvari szolgálatának a hiánya nemcsak a nagy távolsággal és az évszázadok alatt kialakult különállásukkal magyarázható, hanem a vallási különbségekkel is. A (hithű) protestáns családok számára nem lehetett vonzó alternatíva az udvari karrier, ahol vallásukat el kellett hagyni, hitükkel ellentétes esküt kellett letenni, és ahol az egész év, sőt a hétköznapiak szerkezetét is a katolikus liturgia ünnepei és szokásai határozták meg. Természetesen az udvarban találunk Európa különböző részeiről érkezett konvertitákat (mint Bartenstein, Sonnenfels vagy van Swieten), akik a személyes vagy a családi felemelkedés reményében katolizáltak, de az erdélyi arisztokraták erre nem voltak rászorulva. Sőt, a neves konvertiták sorában még császárnét (Erzsébet Krisztina

⁷⁰ ÖStA HHStA OMAA, 790. Abhandlungen N. 26.

⁷¹ KUBISKA 2009, 70–171. (Névjegyzék)

⁷² Hofkalender 1767.

braunschweig-wolfenbütteli hercegnő) is találunk, akinek fejedelmi származása ellenére is katolizálnia kellett, mert az egység reprezentálásához a korabeli mentalitás ezt megkövetelte.⁷³ A magyarok szempontjából ezen a helyzeten változtatott sokat a testőrség intézménye, amely a protestánsokat és távoli köznemesi családok fiait is soraiba fogadta.

Visszatérve az arisztokratákhoz, nekik a fizetésen vagy fiatal korban a művelődésen, szocializáción túl az udvari szolgálat jó integrációs és kapcsolatépítési lehetőséget is jelentett, amelynek egyik legfontosabb eszköze a házasságkötés volt. Friedrich Karl von Moser, a 18. századi jogász és publicista szerint a nemesi kisasszonyok kiházásításában ez különösen fontos szerepet játszott.⁷⁴ A császárvárosban élő főnemesek gyakran választottak maguknak (szülői döntés nyomán) udvari körökből, osztrák vagy cseh arisztokrata családokból feleséget. Erről tanúskodnak az udvarhölgyek házasságkötésének feltételeit dokumentáló ún. házassági szerződések, amelyek lajstromát a Főudvarmesteri Hivatal vezette.⁷⁵ Ezen dokumentumokban a házasulandó pár és szüleik több 10 000 forintnyi hozományról döntöttek, kölcsönösen bebiztosítva magukat, a megállapodást pedig az udvari arisztokrácia több tíz neves tagja ellenjegyezte. Az 1711 és 1765 között az udvarban szolgálatot teljesítő 20 magyar nő közül 16 házasságáról készült házassági szerződés, legtöbbjük udvari alkalmazásának a végét jelentette a házasságkötés. A férjek között neves arisztokrata családok fiait találjuk, úgy mint Lamberg, Paar vagy Windischgrätz, de több esetben magyar famíliák közti frigyel is találkozhatunk. Vagy például Czobor Antónia grófnő (Czobor Márk Ádám gróf, tábornok, főajtónállómester és Liechtenstein Mária Antónia hercegnő lánya) Francisco Manuel Folch de Cardona herceg felesége lett.

Az udvari szolgálat és a későbbi házassági kapcsolatok nagyban függtek attól, hogy ki milyen arisztokrata családba született: a szülők vagy a rokonság milyen udvari kapcsolatokkal bírtak, esetleg korábban ők is szolgáltak-e az udvarban, vagy különböző nemzetiségűek voltak-e a házastársak. Ugyan az udvartartásban az egyes pozíciók nem voltak átruházhatók vagy örökökíthetők, de a szülők, rokonok gyermekeik, unokaöccseik/-húgaik alkalmazása érdekében latba vetették befolyásukat (ez különösen igaz volt az alacsonyabb rangúakra, akiknek a megélhetésük függött az állástól).⁷⁶ A magyar főrendűek udvari hálózatára jó példa a következő: Batthyány Antónia (1720–1797) főudvarmesternő és Erdődy Miklós (1719–1757) lánya Erdődy Mária Terézia (1745–1782) udvarhölgy, akinek a férje (Esterházy „Fényes” Miklós [1714–1790] testőrkapitány fia) Esterházy Antal (1738–1794) volt, aki később a nemesi testőrség kapitánya lett, majd fiuk, Esterházy Miklós (1765–1833) néhány évtizeddel később ugyancsak a bécsi magyar testőrgárda parancsnoki tisztét töltötte be. A felvázolt példa csak egyszerűen, lineáris sorba illesztve vázolta fel az összefonódó magyar elit famíliák egyik

⁷³ PEPER 2010, 113–150.

⁷⁴ MOSER 1761, 166.

⁷⁵ ÖStA HHStA OMeA SR Kt. 10–18. A udvarhölgyek házassági szerződéseiről bővebben l. PERES 2013. A 18. századi főúri házasságkötési tendenciákról l. HORVÁTH 2010.

⁷⁶ KUBISKA-SCHARL-PÖLZL 2013, 194–199.

ágának udvari tisztségviselőit, nem szólva arról például, hogy a „Fényes” Miklós előtti testőrkapitány a tatai ágból származó Esterházy Miklós (1711–1765) volt, vagy arról sem, hogy Batthyány Antónia nagybátyja, sőt későbbi férje, Batthyány Károly József (1698–1772) főudvarmester volt. Az Esterházyak között egyenes ágon örökldő testőrkapitányi pozíció a magas pozíciók sorában mindenképpen párját ritkítja a Habsburg udvar történetében.

A fejezet zárásaként vonjunk még egy konkrét főúri karriert is górcső alá! Érdekes a korszakunkban a magyarok közül a legmagasabb udvari pozícióit elérő Batthyány Károly József példáját közelebről szemügyre venni, akinek az élettörténete viszonylag jól ismert, de a személye történészi köztudatban talán mégsem foglal el méltó helyet.⁷⁷ Batthyány Károly József gróf (később herceg) bátyjával, Lajossal, a későbbi nádorral együtt Batthyány Ádám országbíró és Strattmann Eleonóra grófnő (Maria Anna von Althann grófnő mellett a korabeli Bécs egyik legbefolyásosabb asszonya)⁷⁸ gyermekeként látta meg a napvilágot. Károly és Lajos iskoláikat elvégezve mindketten katonai pályán kezdték el karrierjüket, részt vettek Károly császár török háborúiban, de míg Lajos később áttért a hivatalnoki pályára, Károly katona maradt, és az osztrák örökösödési háborúban elérte a tábornagyi rangot. Katonai előmenetele mellett Somogy vármegye főispánja, Osztrák-Németalföld megbízott minisztere (1748–1749), horvát-szlavón bán (1742–1756), József trónörökös főudvarmestere és nevelője is volt. Minden bizonnyal az utóbbinak köszönhetően később hercegi rangot kapott, felvették a legszűkebb elitet képező aranygyapjas lovagok körébe, illetve az újonnan alapított Szent István Rend nagykeresztjét is megkapta. Feleségei rangos arisztokrata családok lányai voltak, mint Waldstein Borbála, Strattmann Franciska és Batthyány Antónia grófnő, akiktől több gyermeke is született, azonban apjukat egyikük sem élte túl.

Batthyány Károly József 1749 és 1763 között volt József főherceg főudvarmestere és nevelője, valamint – amit kevésbé szoktak hangsúlyozni – 1752 és 1760 között a két fiatalabb főherceg (Károly, illetve Lipót) nevelői tisztségét is betöltötte, bár az utóbbi feladatért ténylegesen helyettese (Philipp von Kunigl gróf rövid szolgálata után) Franz von Thurn gróf felelt.⁷⁹ Batthyány feladata a főhercegi udvar vezetése volt, neki kellett az alkalmazottakat irányítani, feladataikat összehangolni, ő felelt József udvarának reprezentálásáért, és nevelői szerepkörrel is bírt. A trónörökös nevelőjének lenni igen komoly megtiszteltetés és felelősség volt Batthyány (és az alá tartozó, a főherceg tanulmányi ügyeivel megbízott Bartenstein) számára. A császári–királyi pár odaadó figyelemmel követte az elsőszülött főherceg tanulmányait, alaposan fel akarták készíteni az uralkodásra, nem úgy, mint annak idején Mária Teréziát, hanem inkább I. Józsefhez hasonlóan. A főhercegek neveléséért felelős arisztokraták – mind Batthyány, mind Thurn – nem véletlenül kerültek ki a katonaság tisztikarából, hanem szigorú szülői irányelvek hatására. Batthyány Károly József főudvarmesteri és nevelői felkéréséhez kimondottan Mária Terézia ragaszkodott, az ismert naplóíró (ekkor még) főkamrás Khevenhüller

⁷⁷ BINDER 1976.

⁷⁸ LEITGEB 1985, 71.

⁷⁹ WANDRUSZKA 1963–1965 I, 45.

Ferdinand von Harrach grófot alsó-ausztriai tartományi marsallt javasolta a posztra.⁸⁰ Batthyány anyagilag is igen megbecsült tagja volt az udvartartásnak, a fizetése 6000 forintot, valamint további 2000 forint étkezési pénzt tett ki évente.⁸¹

József főherceg udvarában szép számmal reprezentálhatták magukat a magyarok (a Batthyányak különösképpen), amiben főudvarmesterként Batthyány Károly Józsefnek is nyilván nagy szerepe volt. Nagy Mihály és Gyárfás Mátyás pár éves inasi szolgálata mellett a kamarások (*Kammerherr*) között is több magyart találunk. A kamarások ifjú arisztokraták közül kerültek ki, a trónörökös udvarában általában tizennégyen (köztük Starhemberg, Saurau, Harrach vagy Schönborn családok fiai) szolgáltak. Itt fontos tisztázni, hogy a korabeli német terminológiában (amely nemcsak a magyar szóhasználatban, hanem a német szakirodalomban is összekeveredik) két hasonló kifejezés van a kamarásra: *Kammerherr* és *Kämmerer*.⁸² Az utóbbi az aranykulcsos kamarásokra utal, amely tisztség a 18. században a titkos tanácsosokkal együtt egy tiszteletbeli pozíció volt, ceremóniális megkülönböztetéssel járt, „udvarképességet” biztosított, 1754-től pedig 20 éves kor volt a cím elnyerésének alsó korhatára.⁸³ A valódi és címzetes kamarás titulusok korszakunkban több száz nemest megillettek, amelyek közül az előbbi sokáig évi 4 heti valódi udvari szolgálattal párosult. Velük ellentétben a *Kammerherrek* vagy más néven udvari gavallérok (*Hofkavalier*) tényleges udvari szolgálatban álltak az özvegy császárnéi és a főhercegi udvartartásokban. A József főherceg udvarában szolgáló kamarások ceremóniális és gyakorlati feladatokkal is bírtak, például ha szükség volt, az arra rászoruló trónörökössel is tanultak (bár az 1751-ben kiadott főudvarmesteri rendelkezés szerint csak földrajzból segíthettek).⁸⁴ József udvarában kamarásként teljesített szolgálatot Balassa József és Pálffy Károly gróf, valamint Batthyány Lajos fiai (Károly József unokaöccsei) közül Ádám és Tódor is. Ők a harmincas éveik elején jártak, és már rendelkeztek a kamarási (*Kämmerer*) titulussal.⁸⁵ A főhercegi nevelő unokahúgának, Batthyány Antóniának a nevét is olvashatjuk a Habsburg udvartartás névsorában, ő ugyanis 1760-ban Mária Erzsébet főhercegnő, majd 1761 és 1763 között Izabella hercegnő főudvarmestere volt.

⁸⁰ BINDER 1976, 98.

⁸¹ ÖStA HHStA OMeA, Hofparteienprotokolle, Bd. 19 (1747–1748) 424–425.

⁸² A korabeli német nyelvben sem használták mindig szisztematikusan a *Kammerherr* és a *Kämmerer* kifejezéseket – Friedrich Karl Moser szerint a „*Kämmerer*” egyszerűen csak régebbi kifejezés (l. MOSER 1761, 177) – de funkcionálisan elkülönült a két féle kamarási (vagy kamarási és udvari gavalléri) szolgálat.

⁸³ EHALT 1980, 39–40., ŽOLGER 1917, 139–144., CERMAN 2010, 126–132., PEČAR 2003, 25–31.; DUINDAM 2003, 74–75., REINALTER 1991, 79–80.

⁸⁴ BINDER 1976, 115.

⁸⁵ Pálffy Károly 1758-tól volt kamarás, Balassa József 1752-től, Batthyány Tódor 1752-től és Batthyány Ádám 1741-től. ÖStA HHStA OKäA, Sr. F 4. Kämmererindex.

Összegzés

„Felséged [Mária Terézia] már eddig is sokat tett a hazáért, a magyart minden hivatalban egyenlővé tette többi alattvalójával. Különösen fontos a katonaság emelése. De mindennél előbbre való a bizalom megszerzése és megtartása”⁸⁶ – olvashatjuk Pálffy Miklós gróf, kancellár emlékiratában. Mária Terézia uralkodása alatt a magyar főnemesek valóban elérhették a legmagasabb udvari-kormányzati pozíciókat és megbízásokat. Esterházy Pál Antal herceg-nápolyi, Esterházy Miklós gróf pétervári követ, Esterházy Miklós herceg a cseh választófejedelmi követ lehetett József római királlyá koronázásán, Hadik András gróf az Udvari Haditanács elnöki tisztségét tudhatta magáénak.⁸⁷ Az udvartartásban is hasonló előrelépést figyelhetünk meg a magyarok karrierjében: ugyan a birodalmi udvar négy legfontosabb hivatalában nem találunk magyart,⁸⁸ de a trónörökös és főhercegi udvarokban főudvarmesterként több magyart alkalmaztak, nem szólva a számos udvarhölgyi és nemesi apródi pozícióról. A bécsi magyar nemesi testőrség megalapításával pedig a magyarok száma és karrierlehetőségei sokszorosára nőttek. Láthattuk, hogy az udvartartásban szolgálatot teljesítő magyarok számának pontos meghatározása igen problematikus, a testőrökkel együtt 1711 és 1765 között körülbelül 180 főt azonosíthatunk (a kalendáriumokban név szerint 56 személy szerepelt). A magyar karrier-

⁸⁶ Idézi: MARCZALI 1884, 10.

⁸⁷ Tehát a kormányzati-udvari vezetőfunkciók körét nem olyan szűk értelemben használom, mint Karl Gutkas, aki a tanulmányában (GUTKAS 1985) a négy fő udvari hivatal vezetője mellett a Habsburg Monarchia döntéshozó funkcionáriusai közé csak a birodalmi alkancellárt, a Birodalmi Udvari Tanács elnökét, az udvari kamaraelnökét, valamint az osztrák és a cseh kancellárt sorolta. Úgy vélem, hogy rajtuk kívül az Udvari Haditanács elnöke, a Magyar Királyság főméltóságai is fontos hatalmi pozíciót töltöttek be, valamint a 18. században hivatali rang nem kizárólagos mutatója volt a kormányzati befolyásnak, például az Aranygyapjas Rendbe való felvétel is a szűk elithez való tartozást juttatta kifejezésre.

⁸⁸ Elvileg az uralkodók nem is engedhették volna meg azt, hogy a legfontosabb udvari hivatalokat ne németek, legalábbis ne a birodalommal hűbéri kapcsolatban álló területek szülöttei töltsék be. Ezt a Német-római Birodalomban az uralkodó által esküvel elfogadott, többek között a birodalmi rendek jogainak, kiváltságainak védelmét célzó ún. választási kapituláció garantálta, amely hasonló szerepet játszott, mint a Magyar Királyságban a koronázási hitlevél. (L. MOSER 1761, 95., NEUHAUS 1997, 12–14.) VI. Károly választási kapitulációjának a kapcsolódó része a következőképp hangzik: „[...] kell és kívánjuk is, hogy jövőbeni császári uralkodásunk megkezdésekor, a mi császári és birodalmi udvari hivatalainkban, amelyeket Germánia védelmében Németországban vagy azonkívül ajándékozunk és betöltetünk, mint a követeké, az udvarmesteré, a főkamaráse, a főudvari marsallé, a hacsér- és testőrség parancsnoké és az ezekhez hasonlóké, semmilyen más nemzetiségűnek, csak született németnek vagy legalább a birodalommal hűbéri kötelezettségben állónak, a birodalmi ügyekhez értőnek, és általunk a Birodalom számára hasznosnak ítélt, nem alacsony rendű vagy állapotú, hanem nagy, neves személyiségeknek és leginkább birodalmi hercegeknek, grófoknak, uraknak és nemeseknek, vagy máskülönben jó derek származásúaknak ítéljük csak oda. Valamint a fent megnevezett hivatalok dicsőségükben, méltóságukban, tetszésükben, jogukban és becsületességükben maradnak és ezektől meg nem fosztatnak.” (Wahlkapitulation 1711, 45–46.) A hivatalok kiosztásának a kora újkori gyakorlata ezt az elvet igazolta, bár ez nem jelenti azt, hogy azok szükség esetén ne lettek volna megkerülhetőek. A fenti elvekkel ellenkező esetet is találhatunk: Pálffy Miklós gróf 1699–1701 között a darabont gárdának, majd 1701 és 1705 között a hartsír gárdának volt a parancsnoka. (URRISK-OBERTYNSKI 2004, 51.) De a magyar főurak a 18. században egyre nagyobb számban nyerték el a birodalmi hercegi és grófi címetet, amelyek révén a velük szembeni hivatali korlátozás elvileg érvénytelenné kellett, hogy váljon.

pályákat sorra véve alapvetően három típust különböztethetünk meg: a főnemesek (azon belül fiataalkori, vagy későbbi), értelmiségiek (pontosabban értelmiségi pozíciót betöltők: Kollár, Bajtay és Izdenczy megbízásai), illetve alacsonyabb rangú nemesek (Nagy és Gyárfás) karrierjeit. A főnemesek pozícióival kicsit alaposabban foglalkozva azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyarok, kiváltképp a bécsi palotákkal bíró elit (Batthyány, Erdődy, Esterházy és Pálffy család) semmivel sem maradtak le a soknemzetiségű monarchia más területeken élő arisztokráciájától, közülük is a női családtagok játszottak figyelemreméltó szerepet.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a jelen vizsgálat a bécsi magyar jelenlétnek csak egy szeletét érintette, mellette a kancelláriai alkalmazottak, a császárvárosban (különböző okokból) rendszeresen időt töltők vagy tanulók problémáját nem tárgyalhatta. Az udvartartás alkalmazottainak a körét pedig a bécsi udvar levéltári forrásaiból igyekezett (tehát egyfajta felülnézetből) körvonalazni, így az udvarba kerülés személyes oldalával nem foglalkozott (de van, akiről tudjuk, például Kollár Ádámról, hogy Gerard van Swieten meghívására érkezett az udvarba)⁸⁹. Továbbá az is egy másik kutatás problémája lehet, hogy az udvari alkalmazás és kapcsolatok a későbbi pályafutásban milyen szerepet játszottak, például Viczay Jób esetében valószínű, hogy grófi rangemelését nemesi apródi szolgálata alapozta meg.⁹⁰ A 18. században a konkrét udvari szolgálat nem volt (a szűk számarányok miatt nem is lehetett) előfeltétele a későbbi magyar főméltósági pozíciók betöltésének, gondoljunk csak Fekete György vagy Grassalkovich Antal karrierútjára, nekik esélyük sem lett volna fiatalon az udvari szolgálatra. Az is egy másik kérdés, hogy a közvetlen kormányzati kapcsolatok és a bécsi integráció más helyszínei milyen szerepet játszottak a főméltóságok eléréséhez vezető úton. Azt is fontos megjegyezni, hogy a konkrét udvari szolgálat a magyarok közül viszonylag kevesek kiváltsága volt, de a vezető pozíciók betöltői (az egyházfőktől a katonatisztekig) mind kamarások és titkos tanácsosok voltak, amely tisztségek által szimbolikusan mégiscsak kötődtek az udvarhoz és az udvartartáshoz.

Zárásként pedig le kell szögeznünk, hogy az udvari szolgálat és integráció nem volt megfeleltethető az eliasi domesztikáció elmélettel, miszerint a nemeseket az udvar „vákuumként szippantotta volna magába”, ezáltal teljesen feladva önállóságukat.⁹¹ A főnemesek aktívabb császárvárosi jelenléte nem jelentette azt, hogy birtokaiktól teljesen elszakadtak volna, a Habsburg Monarchia különböző részein épült barokk és rokokó kastélyok is ezt bizonyítják. Vagy a magyarok közül – szoros bécsi kapcsolatai ellenére – nem mindenki vélekedett úgy a magyar rendek és a Habsburg uralkodók kapcsolatáról, mint Kollár Ádám vagy Izdenczy József (akik a Habsburg centralizáció elkötelezett hívei voltak), gondoljunk csak az 1764–1765. évi országgyűlésre, illetve annak főnemesi ellenzékére, amelynek meghatározó tagjai (számos udvari címük és hivataluk ellenére) a Batthyány-fivérek (Károly és Lajos) voltak.

⁸⁹ KOSÁRY 1983, 286.

⁹⁰ Erről tanúskodik Viczay halotti beszéde is: STEHENICS 1735, 25.

⁹¹ ELIAS 2005, DUINDAM 1995.

Függelék

Az udvarban szolgálatot teljesítő személyek listája az udvari kalendáriumok és sematizmusok adatain alapul.⁹² A neveket magyarul írtam át. Az 1765. év a vizsgálati záródátum, amely nem feltétlenül azonos a szolgálat tényleges befejeztével (egyedül a testőrknél szerepelnek 1765 utáni adatok).

Név	Beosztás	Hivatali hely	Szolgálati idő
Abaffy Amadé	második őrmester	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1760–1763
Bagossy Péter	második őrmester	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1760–1768
Balassa József gr.	kamarás	József főherceg udvarában	1754–1755
Balogh István	második őrmester	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1763–1771
Batthyány Ádám Kajetán gr.	nemesi apród	császári Főistállómesteri Hiv.	1725–1727
Batthány Ádám gr.	kamarás	József főherceg udvarában	1751–1753
Batthány Károly gr. (majd hg.)	főudvarmester	József főherceg udvarában	1749–1763
	nevelő	Károly és Lipót főhercegek udvarában	1752–1760
Batthyány Tódor gr.	kamarás	József főherceg udvarában	1754–1757
Bethlen Sándor gr.	második őrmester	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1764–1770
Czobor Mária Antónia gr.	udvarhölgy	Erzsébet Krisztina udvarában	1728–1731
	kamarás kisasszony	Erzsébet Krisztina udvarában	1731
Csáky Anna Franciska gr.	udvarhölgy	Erzsébet Krisztina udvarában	1721–1723
Csáky Ferenc gr.	nemesi apród	császári Főistállómesteri Hiv.	1718–1723

⁹² Hofkalender 1714–1725., 1745–1765., Staatskalender 1720., 1730–1741.

Név	Beosztás	Hivatali hely	Szolgálati idő
Erdődy Jozefa gr.	udvarhölgy	Vilma Amália udvarában	1723–1726
	kamarás kisasszony	Vilma Amália udvarában	1727–1740
Erdődy János gr.	testőr alhadnagy	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1760–1763
Erdődy Jozefa gr.	udvarhölgy	Mária Terézia udvarában	1764–1765
Erdődy Terézia gr.	kamarás kisasszony	Izabella udvarában	1762
	kamarás kisasszony	Mária Terézia udvarában	1762–1763
	udvarhölgy	Mária Terézia udvarában	1762
	udvarhölgy	Jozefa udvarában	1765
Erdődyné (sz. Batthány) Antónia gr.	főudvarmesternő	Mária Erzsébet udvarában	1760
	főudvarmesternő	Izabella udvarában	1761–1763
Esterházy né (szül. Marchesin von Desana und Rodi) Anna Margit hg.	főudvarmesternő	Vilma Amália udvarában	1727–1740
Esterházy Eleonóra gr.	udvarhölgy	Vilma Amália udvarában	1715
Esterházy Franciska gr.	udvarhölgy	Vilma Amália udvarában	1721
Esterházy Jozefa gr.	udvarhölgy	Erzsébet Krisztina udvarában	1733
Esterházy Mária Antónia gr.	udvarhölgy	Mária Terézia udvarában	1741–1743
Esterházy Miklós gr.	testőr kapitány	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1762–1764
Esterházy Miklós hg.	testőr kapitány	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1764–1787
Esterházy Terézia gr.	udvarhölgy	Erzsébet Krisztina udvarában	1721–1725
	kamarás kisasszony	Erzsébet Krisztina udvarában	1726–1730

Név	Beosztás	Hivatali hely	Szolgálati idő
Farkas László	második őrmester	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1760–1766
Finta József	első testőrőrmester	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1760–1768
Gombos Imre	első testőrőrmester	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1760–1767
Gyárfás Mátyás	inas	főhercegi udvarokban	1753–1765
	magyar herold	császári Főudvarmesteri Hiv.	1760–1766
Huszty Sándor	második őrmester	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1760–1761
Járny Pál	második őrmester	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1761–1763
Keglevich József Lipót gr.	nemesi apród	császári Főistállómesteri Hiv.	1720–1728
Keglevich Terézia gr.	udvarhölgy	Vilma Amália udvarában	1722
Képiró-Csengeri Sámuel	második őrmester	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1763–1768
Kéry Ádám gr.	nemesi apród	császári Főistállómesteri Hiv.	1715–1720
Kollár Ádám	könyvtári írnok	császári Főudvarmesteri Hiv.	1745
	könyvtárőr	császári Főudvarmesteri Hiv.	1750–1765
Kollonich Károly gr.	testőralhadnagy	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1763–1767
Kollonich Katalin gr.	udvarhölgy	Erzsébet Krisztina udvarában	1721–1722
Mikes Ferenc gr.	nemesi apród	császári Főistállómesteri Hiv.	1716–1720
Nádasdy Terézia gr.	udvarhölgy	Mária Terézia udvarában	1755–1756
Nádasdy Pál gr.	kamarás és udvari gavallér	Vilma Amália udvarában	1715–1721

Név	Beosztás	Hivatali hely	Szolgálati idő
Nagy Mihály	inas	Mária Terézia udvarában	1750–1751; 1760–1765
	inas	Károly főherceg udvarában	1752–1759
	inas	Izabella udvarában	1761–1763
	inas	Jozefa udvarában	1765
Nagyné (sz. Germain) Mária Anna	cseléd	Mária Terézia udvarában	1754–1757
	komorna	Mária Terézia udvarában	1757–1760
	komorna	Izabella udvarában	1761–1763
	komorna	Jozefa udvarában	1765
Niczky Ignác	első testőrőrmester	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1760–1765
Pálffy János gr.	testőr alkapitány	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1760–1784
Pálffy Károly gr.	kamarás	József főherceg udvarában	1764–1765
Pálffy Lipót gr.	kapitány	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1760–1762
Pálffy Mária Anna gr.	udvarhölgy	Eleonóra császárné udvarában	1716–1717
Rhédey János gr.	testőr hadnagy	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1760–1767
Pálffy Miklós gr.	főistállómester	Eleonóra császárné udvarában	1715
Schuszták János-Mihály	második őrmester	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1760–1786
Serényi Amandus gr.	nemesi apród	császári Főistállómesteri Hiv.	1734–1737
Serényi Károly Antal gr.	főudvarmester	Mária Magdolna fhg. udvarában	1731–1738
Serényi Jozefa gr.	udvarhölgy	császárné udvarában	1718–1720
Strózsay Mátyás	második őrmester	magyar testőrgárda (Főudvm. Hiv.)	1760–1767
Viczay Jób Keresztély br.	nemesi apród	Eleonóra udvarában	1716–1719

Bibliográfia

Levéltári források

- ÖStA HHStA OMeA Hofparteienprotokolle, Bd. 7–30.
Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt,
Protokoll in Hofparteiensachen, Band 7–30. (1711–1765)
- ÖStA HHStA OMeA ÄZA 39. Kt. 16. Nr.
Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt,
Ältere Zeremonialakten 39. Karton (1739–1741) 16. Nr.: Testament und Kodizil
der Erzherzogin Maria Magdalena
- ÖStA HHStA OMeA ÄZA 70. Kt. 1. Nr.
Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt,
Ältere Zeremonialakten 70. Karton (1765) 1. Nr.: Einrichtung eines gemeinsamen
Hofstaats
- ÖStA HHStA OMeA ÄZA 45. Kt. 1. Nr.
Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt,
Ältere Zeremonialakten 45. Karton (1745–1747) 1. Nr.: Diverse Gesuche von
Johann Georg Pakay und von Franz Josef Gössinger um die Verleihung der
ungarischen Heroldstelle
- ÖStA HHStA OMeA SR 10–18. Kt.
Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt,
Sonderreihe 10–18. Karton: Ehepakten des Hofstaates 1532–1779. (Segédlet is
készült hozzá, amely a levéltárban következő jelzeten található meg: Register,
AB XII/3, alt 305)
- ÖStA HHStA OMeA SR 45. Kt. 2. Nr.
Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt,
Sonderreihe 45. Karton 2. Nr.: Referat die königlich Ungarische Heroldstelle
betreffend, 1741.04.19.
- ÖStA HHStA OKäA Sr. F 4. Kämmererindex
Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Oberstkämmereramt, Serie
F, 4. Kämmererindex (1723–1785)
- ÖStA HHStA OMaA 790. Abhandlungen N. 26.
Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmarschallamt
790. Abhandlungen (M 275. bis 296. und N 1. bis 29., 1763–1783.) N. 26.
- ÖStA HHStA OStA SR 15.
Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Oberststallmeisteramt,
Sonderreihe 15.: K. K. Edelknaben, 1704–1883.

Nyomtatott források és irodalom

ARNETH 1870

ARNETH, Alfred Ritter von: *Geschichte Maria Theresia's*. 4. 1748–1756. Wien, 1870.

BAGOSI 2001

BAGOSI Edit: A császár költője. Metastasio VI. Károly bécsi udvarában. *Italianistica Debreceniensis* 8(2001), 162–194.

BALLAGI 1872

BALLAGI Aladár: *A magyar királyi testőrség története, különös tekintettel irodalmi működésére*. Pest, 1872.

BEALES 1987

BEALES, Derek: *Joseph II. Vol. 1. In the Shadow of Maria Theresa 1741–1780*. Cambridge, 1987.

BEALES 2007

BEALES, Derek: Clergy at the Austrian Court in Eighteenth Century. In: *Monarchy and Religion. The Transformation of Royal Culture in Eighteenth-Century Europe*. Ed. SCHAICH, Michael. Oxford, 2007, 367–394.

BENNA 1967

BENNA, Hedwig Anna: Der Kronprinzenunterricht Josef's II. in der inneren Verfassung der Erbländer und die Wiener Zentralstellen. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 20(1967), 115–179.

BINDER 1976

BINDER, Sidonia: *Carl Graf Batthyány, nachmals Fürst, Feldmarschall, Minister der Niederlande und Erzieher Joseph II.* Dissertation. Wien, 1976.

BODNÁR 2008

BODNÁR Mónika: A gróf Serényi család magyar ág történetének rövid áttekintése. *A Tiszántúli Történész Társaság Közleményei* 3(2008), 131–156.

BRAUNBEHRENS 2006

BRAUNBEHRENS, Volkmar: *Mozart – A bécsi évek*. Budapest, 2006.

CERMAN 2010

CERMAN, IVO: *Habsburgischer Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert*. Stuttgart, 2010. (Contubernium. Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte 72.)

DICKSON 1987

DICKSON, P. G. M.: *Finance and Government under Maria Theresia 1740–1780*. 1–2. Oxford, 1987.

DUINDAM 1995

DUINDAM, Jeroen: *Myths of Power. Norbert Elias and the Early Modern European Court*. Amsterdam, 1995.

DUINDAM 2003

DUINDAM, Jeroen: *Vienna and Versailles. The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550–1780*. Cambridge, 2003.

EHALT 1980

EHALT, Hubert Christian: *Ausdrucksformen absolutistischer Herrschaft. Der Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert*. München, 1980. (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien 14.)

ELIAS 2005

ELIAS, Norbert: *Az udvari társadalom. A királyság és az udvari arisztokrácia szociológiai jellemzőinek vizsgálata*. Budapest, 2005.

ERNYEY 1925

ERNYEY József: Morvaország magyar urai. *Turul* 39(1925), 6–15.

GESTRICH 1994

GESTRICH, Andreas: *Absolutismus und Öffentlichkeit. Politische Kommunikation in Deutschland zu Beginn des 18. Jahrhunderts*. Göttingen, 1994. (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft 103.)

GUTKAS 1985

GUTKAS, Karl: Die führenden Persönlichkeiten der habsburgischen Monarchie von 1683 bis 1740. In: *Prinz Eugen und das barocke Österreich*. Hrsg. GUTKAS, Karl. Salzburg–Wien, 1985, 73–86.

HELLENBRONTH 1940

A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918. Összeáll. TISZA-Beőí HELLENBRONTH Kálmán. Budapest, [1940.]

HENGERER 2000

HENGERER, Mark: Adelsintegration und Bestattungen. Adelsintegration am Kaiserhof 1620 bis 1665. *Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen* 10(2000), 1. Nr., 15–35.

HENGERER 2004

HENGERER, Mark: Die Abrechnungsbücher des Hofzahlmeisters (1542–1714) und die Zahlamtsbücher (1542–1825) im Wiener Hofkammerarchiv. In: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*. Hrsg. PAUSER, Josef–SCHEUTZ, Martin–WINKELBAUER, Thomas. Wien–München, 2004, 128–143. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 44.)

Hofkalender 1714–1725, 1745–1765

Kayser-königlicher Hof- und Ehren-Calender... auf das Jahr: 1714–1725; 1745–1765.

HORVÁTH 2010

HORVÁTH Gyula Csaba: A 18. századi magyar főméltóságok családi kapcsolati hálózata. *Kút* 9(2010) 1. sz., 44–62.

HRAZKY 1958

HRAZKY, J.: J. Ch. Bartenstein, der Staatsmann und Erzieher. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 11(1958), 221–251.

HÜBL 1912

HÜBL, Albert: *Die k. u. k. Edelknaben am Wiener Hof*. Wien–Leipzig, 1912.

ILLÉSSY 1895

ILLÉSSY János: A magyar királyi nemes testőrség felállítása 1760-ban. *Hadtörténelmi Közlemények* 8(1895), 3. sz., 367–439., 4. sz., 522–554.

KELLER 2005

KELLER, Katrin: *Hofdamen – Amtsträgerinnen im Wiener Hofstaat des 17. Jahrhunderts*. Wien, 2005.

KOSÁRY 1983

KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. 2. kiadás. Budapest, 1983.

KÖKÉNYESI 2012

KÖKÉNYESI Zsolt: „A nemesi ifjak minden szükséges tudományra és exercitiumra neveltesse” – Mária Terézia uralkodói imázsa a bécsi nemesi iskolák tükrében. In: *Helytállás. Tanulmányok az Eötvös Konferencia XII. történeti üléséről*. Szerk. LÁSZLÓ Gábor – TORONYI Alexandra. Budapest, 2012, 291–320. (Acta Historica Collegii de Iosepho Eötvös Nominati – Series 1, 3.)

KÖKÉNYESI 2013

KÖKÉNYESI Zsolt: „A nemesi erények műhelye”. A Collegium Theresianum, mint lovagi akadémia. *Hadtörténelmi Közlemények* 126(2013), 1. sz., 134–148.

KUBISKA 2009

KUBISKA, Irene: *Der kaiserliche Hof- und Ehrenkalender zu Wien als Quelle für die Hofforschung. Eine Analyse des Hofpersonals in der Epoche Kaiser Karls VI. (1711–1740)*. Magisterarbeit. Wien, 2009.

KUBISKA 2013

KUBISKA, Irene: „Zwischen Anspruch und Gnade” – Die Altersversorgung Wiener Hofbediensteter und ihrer Witwen und Waisen im 18. Jahrhundert. In: *Frühneuzeitforschung in der Habsburgermonarchie. Adel und Wiener Hof – Konfessionalisierung – Siebenbürgen*. Hrsg. FAZEKAS István – SCHEUTZ, Martin – SZABÓ Csaba – WINKELBAUER, Thomas. Wien, 2013, 33–49. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien VII.)

KUBISKA-SCHARL-PÖLZL 2012

KUBISKA-SCHARL, Irene– PÖLZL, Michael: Aus allerhöchster Gnade – Das Wiener Hofpersonal in den Hofkalendern und den Hofparteiprotokollen des 18. Jahrhunderts. Skizze eines Forschungsprojekts. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 120(2012), 406–418.

KUBISKA-SCHARL-PÖLZL 2013

KUBISKA-SCHARL, Irene– PÖLZL, Michael: *Die Karrieren des Wiener Hofpersonals 1711–1765. Eine Darstellung anhand der Hofkalender und Hofparteiprotokolle*. Wien, 2013.

LEITGEB 1985

LEITGEB, Hildegard: Frauen am Kaiserhof zur Zeit des Prinzen Eugen. In: *Prinz Eugen und das barocke Österreich*. Hrsg. GUTKAS, Karl. Salzburg–Wien, 1985. 65–72.

LHOTSKY 1958

LHOTSKY, Alphons: Kaiser Karl VI. und sein Hof im Jahr 1712/13. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 66(1958), 52–80.

MARZALI 1884

Gróf Pálffy Miklós főkanclár emlékirata Magyarország kormányzásáról. Adalék Mária-Terézia korának történetéhez. Kiad. MARZALI Henrik. Budapest, 1884.

MAT'A 2003

MAT'A, Petr: Der Adel aus den böhmischen Ländern am Kaiserhof 1620-1740. Versuch, eine falsche Frage richtig zu lösen. In: *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*. Hrsg. BŮŽEK, Václav–KRÁL, Pavel. České Budějovice, 2003, 191–203. (Opera historica 10.)

MIKOLETZKY 1956

MIKOLETZKY, Hanns Leo: Der Haushalt des kaiserlichen Hofes zu Wien (vornehmlich im 18. Jahrhundert). *Carinthia* I 146(1956), 658–683.

MISKOLCZY 1914

MISKOLCZY István: *Bajtay J. Antal*. H. n., 1914.

MOSE 1761

MOSE, Friedrich Karl von: *Teutsches Hof-Recht...* 2. Frankfurt–Leipzig, 1761.

NAGY IV, VI, XI

NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. 4., 6., 11. Pest, 1853–1865.

NEUHAUS 1997

NEUHAUS, Helmut: *Das Reich in der frühen Neuzeit*. München, 1997. (Enyklopädie deutscher Geschichte 42.)

NOFLATSCHER 2004

NOFLATSCHER, Heinz: „Ordonnances de l'hôtel”, Hofstaatsverzeichnisse, Hof- und Staatskalender. In: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch. Hrsg. PAUSER, Josef–SCHEUTZ, Martin–WINKELBAUER, Thomas. Wien–München, 2004, 59–75. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 44.)

PÁLFFY 2002

PÁLFFY Géza: A magyar nemesség bécsi integrációjának színterei a 16–17. században. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. FODOR Pál – PÁLFFY Géza – TÓTH István György. Budapest, 2002, 307–331.

PÁLFFY 2003

PÁLFFY Géza: Der ungarische Adel und der Kaiserhof in der frühen Neuzeit. (Eine Skizze) In: *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*. Hg. BŮŽEK, Václav–KRÁL, Pavel. České Budějovice, 2003, 133–152. (Opera historica 10.)

PÁLFFY 2008

PÁLFFY Géza: *Szent István birodalma a Habsburgok közép-európai államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2008.

Pečar 2003

PEČAR, Andreas: *Die Ökonomie der Ehre. Der höfische Adel am Kaiserhof Karls VI.* Darmstadt, 2003. (Symbolische Kommunikation in der Vormoderne 5.)

PEPER 2010

PEPER, Ines: *Konversionen im Umkreis des Wiener Hofes um 1700*. Wien–München, 2010. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 55.)

PERES 2013

PERES Zsuzsanna: Az osztrák császári udvarban szolgáló magyar udvarhölgyek házassági szerződései. In: *Jogtörténeti Szemle* 15(2013) 3-4. sz., 42-48.

PÖLZL 2013

PÖLZL, Michael: Der Witwenstand von fünf Kaiserinnen am Wiener Hof (1637–1750). In: *Frühneuzeitforschung in der Habsburgermonarchie. Adel und Wiener Hof – Konfessionalisierung – Siebenbürgen*. Hrsg. FAZEKAS István–SCHEUTZ, Martin–SZABÓ Csaba–WINKELBAUER Thomas. Wien, 2013, 51–70. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien VII.)

REINALTER 1991

REINALTER, Helmut: *Am Hofe Josephs II.* Leipzig, 1991.

SCHEUTZ 2011

SCHEUTZ, Martin: *Der Wiener Hof und die Stadt Wien im 20. Jahrhundert. Die Internalisierung eines Fremdkörpers*. Weitra, 2011. (Enzyklopädie des Wiener Wissens X.)

SCHEUTZ–WÜHRER 2007

SCHEUTZ, Martin–WÜHRER, Jakob: Dienst, Pflicht, Ordnung und „gute policey“. Instruktionsbücher am Wiener Hof im 17. und im 18. Jahrhundert. In: *Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800). Eine Annäherung*. Hrsg. PANGERL, Irmgard–SCHEUTZ, Martin–WINKELBAUER, Thomas. Wien, 2007, 15–228. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 47.; Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich 31.)

SCHEUTZ–WÜHRER 2011

SCHEUTZ, Martin–WÜHRER, Jakob: *Zu Diensten Ihrer Majestät: Hofordnungen und Instruktionsbücher am frühneuzeitlichen Wiener Hof*. Wien, 2011. (Quelleneditionen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 6.)

Staatskalender 1720, 1730–1741

Kayserlicher, Königlicher und Erzherzoglicher Staats- und Standeskalender... auf das Jahr: 1720; 1730–1741. [1737. év kivételével]

STEHENICS 1735

STEHENICS János, Jerebiczi: *Lessus Hedervarianus. Az-az: Hedervari siralom mellyet a méltóságos losi és hedervari Gróff Viczay Jobnak...* Győr, 1735.

STRADA 1940

STRADA Ferenc: Izdenczy József, az Államtanács első magyar tagja. In: *A Gróf Klebelsberg Kúnó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. Budapest, 1940, 54–149.

TOPKA 1954

TOPKA, Rosina: *Der Hofstaat Kaiser Karl VI.* Dissertation. Wien, 1954.

URRISK-OBERTYŃSKI 2004

URRISK-OBERTYŃSKI, Ralf M.: *Die k. u. k. Leibgarden am österreichisch-ungarischen Hof 1518–1918*. H. n., 2004.

Wahlkapitulation 1711

Ihrer Römischen Kayserl. Mayestät Caroli Sexti Wahl-Capitulation/ Cum Reversalibus: et Privilegio Electorali Moguntino, nach dem Original collationirt. Mayntz–Franckfurt, 1711.

WANDRUSZKA 1963–1965

WANDRUSZKA Adam: *Leopold II.: Erzherzog von Österreich, Großherzog von Toskana, König von Ungarn und Böhmen, Römischer Kaiser 1747–1792.* I–II. Wien–München, 1963–1965.

WÜHRER 2009

WÜHRER, Jakob: Ein teilausgebautes Haus ohne Fundament? Zum Forschungsstand des frühneuzeitlichen Wiener Hofes am Beispiel der Organisationsgeschichte. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 117(2009), 23–50.

ŽOLGER 1917

ŽOLGER, Ivan Ritter von: *Der Hofstaat des Hauses Österreich.* Wien, 1917. (Wiener Staatswissenschaftliche Studien 14.)

Hungarians in the Service of the Viennese Court between 1711 and 1765

Since the formation of the Habsburg Monarchy – essentially since 1526 – Hungarians were present in different number and different ranks in the Imperial-Royal centre and court. The research of the Hungarian presence at the court is a complex task: people in the service of and paid by the court have to be distinguished those from who were staying in Vienna for other (e. g. for educational, political) purposes. The aim of my paper is to introduce the first group between 1711 and 1765, the members of which stood in the service of the quite similar courts of Emperor Charles VI, Maria Theresa, and Francis of Lorraine.

A most important source basis of the research, beside the financial protocols of the High Steward's Office), consists of the so called court calendars (*Kayser-königlicher Hof- und Ehren-Calender*), which – due to the progress of periodical press – were published yearly from the beginning of eighteenth century, and which contain the whole accounts of the Imperial-Royal court (including the households of the archdukes and archduchesses). The purpose of this paper is not only to list the Hungarian court servants by name and function, but to place the offices filled by Hungarians within the court structure, to clear the specific function of the offices, and to show the role of court service in the carrier and family strategies of Hungarian nobles by highlighting a few examples from the examined period.

KOVÁCS-VERES TAMÁS GERGELY

AZ 1754–1755-ÖS NEMESSÉGVIZSGÁLAT VÉGREHAJTÁSA BORSOD VÁRMEGYÉBEN

A hazai történetírás a korábbiakban kevés figyelmet szentelt a nemességvizsgálat-nemességigazolás kérdéskörének részletes ismertetésére. A vizsgálatot egy hivatalos személy vagy intézmény, később az állam rendelte el. Az egyes személyek pedig a kor kívánalmainak megfelelően igazoltak. Kempelen Béla meghatározása szerint: „A nemesség igazolása tulajdonképpen a nemességadományozási diplomának vagy olyan más okiratnak, melyből a nemesség adományozása és az adományozott egyén neve minden kétséget kizáró módon kiténik, eredetben vagy hiteles másolatban való felmutatásából és a nemességszerzéstől való leszármazásnak igazolásából áll.”¹ A gyakorlat azonban mást mutat, hiszen sem a kétségtelen nemeseket, sem a birtokokkal rendelkezőket nem kérték külön oklevél felmutatására.

Dolgozatomban az 1754–1755. évi, Borsod vármegyére vonatkozó vizsgálat bemutatására vállalkozom. Mielőtt rátérnék e konkrét *investigatio* elemzésére, fontosnak tartom a téma előzményeit és annak néhány elemét részletesebben is megvizsgálni. Werbőczy István Hármaskönyve szerint: „Nemes ember az, a kit saját erénye megnemesít [...] A valóságos nemesség tehát katonai szolgálattal és hadi tudománynyal s a lélek és test egyéb adományai és tulajdonai által szerzettetik. Mert midőn fejedelmünk bármely sorsban élő embert jeles tettei és szolgálatai fejében [...] megajándékoz: az a fejedelemnek adománya által [...] azonnal valóságos nemessé tételik, és a paraszti állapot ígája alól egészen mentesítettik.”² A nemesi rend soraiba eredeti vagy származékos³ módon lehetett bekerülni, az előbbi esetben a nemesi jogállás közvetlenül a királytól származott.⁴ Ennek fajtái a következők voltak: királyi birtokadományozás (*donatio regia*), címereslevél kiállítása (*litterae armiales*), fiúsítás (*praeffectio*), fiúvá fogadás (*adoptatio*), törvényesítés (*legitimatio*), valamint az ünnepélyes honfiúsítás (*indigenatus*). A birtokadományozási rendszer kezdete i. (Szent) István uralkodásának idejére nyúlik vissza, amikor a király a neki tett szol-

¹ KEMPELEN 1907, 51.

² Tripartitum P. I. tit. 3. és 4. = WERBŐCZY 1990, 64., 67.

³ Ebben az esetben az uralkodó nem avatkozott be közvetlenül a nemesség megszerzésébe, hanem azt születéssel vagy házasságkötéssel tette lehetővé a rendi jog. L. MEZEY 2007, 91–92.

⁴ MEZEY 2007, 88.

galatok jutalmaként földbirtoko(ka)t adományozott (*bona donationalia*).⁵ Ez tekinthető a legősibb nemesítési módnak, mely hazánkban kizárólagos uralkodói jognak számított. Az adományozás megtörténte után, a korai időkben a poroszló, majd a 13. századtól kezdve a szóbeli ügyintézés hitelességének csökkenésével a királyi ember (*homo regius*) és a hiteleshely megbízottja (*homo capitularis*) hivatalos eljárásban, a donációt írásban rögzítő oklevél (*litterae donationales*) meglétével egyetemben az adományost beiktatták (*statutio*) birtokába. Így az adományos birtokot, vagyis gazdasági-vagyoni alapot, és kiváltságot is szerzett. Werbőczy István azonban kitért a birtokadomány nélküli nemesítés és a nemességigazolás eseteire is: „Tudni kell továbbá, hogy valóságos nemesek más módon is, jószágadomány nélkül lesznek és tétetnek; midőn ugyanis fejedelmünk közrendű embereket a paraszti és nemtelen állapot szolgaságából elkülönítvén és kivevén, az ország valóságos nemesének gyülekezetébe, társaságába és sorába igtatja és veszi föl őket. Az ilyenek birtokadomány nélkül is valóságos nemesekül tekintetnek. [...] a fejedelemtől valakinek adományozott címer nem szükséges kelléke, hanem csak javára szolgál a nemességnek. Magában véve ugyanis a címer adományozása nem nemesít valakit [...] 2.§. Ugyanezért nemesség igazolására a törvény előtt nem kívántatik nemesi címernek vagy jelvényeknek előmutatása, hanem csak az adományi vagy az adományozás kijelentését tartalmazó igtató leveleket kell előmutatni. Sőt, ha ilyenek nem volnának az illetőnek birtokában, a leánynegyed fizetéséről kiállított nyugtatóvány is [...] bőven elégséges a nemesség bizonyítására. 3.§. Mert leánynegyed csak az adomány útján szerzett nemesi jószágokból fizettetik.”⁶ Werbőczy István minden egyes nemzedékben indokoltnak tartotta a leánynegyed kifizetését, ez azonban a 18–19. századra jelentősen módosult.⁷ A korabeli eljárások során az eredeti okiratokat kellett felmutatni, ezek nemlétében meghatározott másolatokat is elfogadtak: „Továbbá [...] vannak más levelek is, melyek, ámbár nincsenek hamisan koholva, még sem érvényesek és nem fogadtatnak el a törvényszékeken. Ilyenek mindazon másolatok, melyek egyszerűen és általánosan a káptalanban, vagy konventben, vagy az ország nagy-birái előtt iratnak vagy irattak át. [...] ha csak az eredeti oklevelet, melyekről tudniillik a másolatok keltek, a maguk valóságában föl nem tudják mutatni. Mert ez esetben, ha az eredeti kiváltságok kellőleg s jó rendben és módon készülteknek bizonyulnak, a másolatokat is el kell fogadni. 1.§. A másolás pedig valamely kiváltságnak nem értelme szerint, hanem szóról szóra való átvétele egy másik kiváltságlevélbe. 3.§. Másképpen áll azonban a dolog a káptalanokban és konventekben kerestető parancscsal megtalált vagy megtalálendő levelekre és kiváltságokra nézve; mivel az ilyenek mindig érvényesek lesznek.”⁸ A nemességet egyéb esetekben is bizonyítani kellett, például ha valaki mások perébe utólagosan kapcsolódott be, akkor „a pörbe avatkozó tartozik a maga nemzetségi leszármazását (ha az alperes tagadná) legottan igazolni.”⁹ Majd a vértagadás eseteit boncolgatva kifejti, hogy „Azonkívül, ha a fi- vagy nőtestvérek közül egyik makacsul tagadja, hogy nemzetségének egy másik tagja az ő atyafiságához tartoznék, s a megtagadott azután írásos bizonyítékkal, vagy

⁵ MEZEY 2007, 81–82.

⁶ Tripartitum P. I. tit. 6. = WERBŐCZY 1990, 69–70.

⁷ SZIJÁRTÓ 2006, 54.

⁸ Tripartitum P. II. tit. 15. = WERBŐCZY 1990, 335–337.

⁹ Tripartitum P. II. tit. 84. = WERBŐCZY 1990, 469.

levelek hiányában hatvan évnél régebb időre vissza nem menő emberi tanúságtétellel igazolja abból a nemzetségből való származását: akkor ily esetekből is a vértagadás büntetésének kell következnie [...]”¹⁰ A nemzetségen belüli örökösödés kapcsán ugyanez az elv került elő: „Oklevél hiányában, hatvan évnél nem régebb időkről szóló emberi tanúságtétellel is igazolhatják származásukat, nemzetségek törzsét és ágazatát.”¹¹

Az egyre csökkenő királyi birtokállomány következtében véges volt az eladományozható területek nagysága. Mindez gátat szabott annak, hogy a nemesi rend a magyar társadalmon belül felduzzadjon, másrészt csak az arra érdemesek részesültek az adományokból. Ebből adódóan az uralkodóknak másfajta alapra kellett helyezni a nemességadományozásokat. Mivel a jövedelem a korszakban döntően a földből és annak haszonvételeiből származott, így az ennek hiányában kiadott nemeslevelek nem tudták megvetni az új nemesi réteg gazdasági-vagyoni alapját. Nem csoda tehát, hogy az egyre terebélyesedő armalista kategória kevés kivételtől eltekintve csak a nemesi társadalom alsó szegmensét alkothatta. Előbbi esetben a megadományozott birtokot nem kapott, csak a nemesi kiváltságok birtokosa, csupán személyében lett nemes. Ezzel párhuzamosan még egy korlátozó tényezőt meg kell említenem. Az armalisták többsége a jobbágyság soraiból emelkedett ki. A jobbágy a kialkudott összeg lefizetésével földesurától felszabadító (manumittáló) levelet kapott, mely garantálta személyes szabadságát. Jobbágytelke azonban, – amin rendszerint nemessé válását követően is élt – továbbra is adókkal és szolgáltatásokkal terhelt maradt. Ha módja nyílt rá, portáját is mentesíthette urától (*exemptio*). Utóbbival a birtokos a telket személyes vagy anyagi szolgáltatásért a jobbágy fiú- vagy mindkét ági leszármazottai részére felszabadította az adóterhek alól.¹²

Az 1526. évi mohácsi csatavesztés új korszak nyitányát jelentette a magyar nemesség életében is. A Magyar Királyság megosztottá vált, az ország középső része Buda központtal az Oszmán Birodalom részét képezte, ahonnan több hullámban észak felé vándorolt a népesség, és a királyi Magyarországra települt át. Ennek következtében az itt található vármegyékben a népesség 10–15%-át is a nemesi réteg tehetta ki.¹³

A 16–17. században a jobbágyok, polgárok, kereskedők, katonák stb. egyre nagyobb számban folyamodtak, és kaptak nemeslevelet a Habsburg uralkodóktól, és az erdélyi fejedelmektől. Az egyes országrészek határvidékein kialakult, és rendszeressé vált a kettős adóztatás, amely rendkívül nehezen érintette a lakosságot. Főként a jobbágyok, kiutat, jó befektetést láttak a címereslevélben. A polgárok az adott város biztosította jogok mellett nemesként egyéb kedvezményeket is igénybe vehettek. Mindenekelőtt a személyes adómentesség csábította őket, hiszen az egy és ugyanazon nemesi szabadság elve többek között ezt is tartalmazta.¹⁴

¹⁰ Tripartitum P. I. tit. 39. = WERBŐCZY 1990, 131.

¹¹ Tripartitum P. I. tit. 47. = WERBŐCZY 1990, 143.

¹² SZABÓ 1941, 11–21.

¹³ BARTA 2000, 50.

¹⁴ Tripartitum P. I. tit. 9. = WERBŐCZY 1990, 72.

A földbirtokosok a megváltás során egyszerre jutottak nagyobb összeghez, ami ugyancsak jól jött a bizonytalan időkben. Az uralkodókat is inspirálhatta, hogy minél több hozzájuk hű alattvalóval vegyék körül magukat, felhasználva katonai erejüket. A nagyarányú oklevéladás a Magyar Kancellária – 1690 után a Magyar Udvari Kancellária – számára komoly bevételt jelentett, mellyel jórészt saját működését finanszírozta.¹⁵ Az 1609. évi LXXIII. törvénycikk tételesen felsorolta, hogy a különféle okmányokért mennyit kellett fizetnie az igénylőnek.¹⁶

Az armalista réteg formálódása, egységesülése a korabeli törvényekben is jelentkezett. Az 1588. évi XIX. törvénycikk 1. paragrafusában megjegyezték, hogy: „És azok a nemesek is, a kik a címereket és a nemességet a kancelláriában nyerték, az egytelkes nemesek módjára fölkelni tartozzanak.”¹⁷ A birtokos nemesség idegenkedve tekintett rájuk, és mintha nem ismerték volna el nemesi kiváltságaikat, adóterhet róttak rájuk. Az 1595. évi VI. törvénycikk szerint: „Hasonlóképen, személyükre nézve a címeres nemeseket: mert ezek telkökre nézve úgy, mint mindazok a többi nemesek is, a kik idegen, meg polgári telkeken laknak (ha a telek kivéve nincsen), a többi jobbágyok és polgárok módjára adózni és dézsmát fizetni kötelesek lesznek”¹⁸ Mindezt megismételte az 1613. évi IV. törvénycikk 1. paragrafusa is.¹⁹

A kortársak látva a 16. századi nagyszámú nemesítést, és annak következményeit, már a 17. század elejétől kezdve igyekeztek a címereslevél-nyerés feltételeit szigorítani, és útját állni az e századra is jellemző folyamatnak.²⁰ Az 1609. évi XXXIII. törvénycikk kimondta, hogy: „A címeres levelek adományozása körül Ő felsége tekintettel legyen azokra, a kiket a jól érdemesültek közül ajánlani fognak és méltóknak ítélnék.”²¹ Az 1622. évi XVII. törvénycikk erős korlátozást, és a kivételeknek szóló ajánlást tett: „1.§. Címeres nemesleveleket pedig jövőre a jobbágyházakban lakó parasztoknak, az ő földesuraik ajánlata és beleegyezése nélkül, ne adjanak. 2.§. De a katonákra, meg a férfias jelességekben és a tudományokban ékeskedőkre, kellő ajánlat mellett, méltó tekintettel kell lenni. 3.§. Elavult kiváltságmegerősítéseket, a földesurak jogsérelmére, ki ne adjanak és a kiadottak erőtlének és érvénytelenek legyenek.”²²

Az 1630. évi XXX. törvénycikkben „a nemesítésnek, meg a címeres levelek fölkérésének és adományozásának a módját előírják. Nyilván áll, hogy némelyek a címeres levelek szorgalmazásában mily nagy toladással járnak el, hogy a midőn semmi érdemekkel és erényekkel sem ékeskednek, mégis azt képzelik, hogy azokra számot tarthatnak. 1.§. Ennek okáért a karok és rendek komolyan elrendelni kívánják, hogy jövőre csakis belföldieket és ezeket is nem másképen, hanem legalább három tanácsosnak avagy valamelyik vármegyének az ajánlatára nemesítsenek meg. 2.§. Az idegeneket pedig, a kiket a nemesítés előtt meg nem honosítottak, az ország nemesinek semmiképen ne tekintsék. 3.§. És habár tetteleg az országban laknak is, mindazonáltal,

¹⁵ KÓTA 1997, 149.

¹⁶ MÁRKUS 1900a, 83–85.

¹⁷ MÁRKUS 1899, 715.

¹⁸ MÁRKUS 1899, 749.

¹⁹ MÁRKUS 1900a, 97.

²⁰ A témában l. még: BALLABÁS 2013.

²¹ MÁRKUS 1900a, 63.

²² MÁRKUS 1900a, 193.

mivel csupán a címeres levelek útján magyarokká nem váltak; a honfiaknak jogsérelmére fekvőjóságokat ne vásárolhassanak és ne birtokolhassanak: hanem a honfiak az ilyen fekvőjóságokat, ezek igaz értékének letétele mellett magukhoz válthassák. 4.§. A jobbágyság állapotában levő személyeket pedig, a földes uraktól meg a vármegyétől nyert különös beleegyezés és ajánlás nélkül, semmiképen meg ne nemesítsék; máskülönben a címeres levelek, azoknak, a kik azokat kinyerték, hasznukra nem lehetnek és az illetők a többi jobbágyok módjára a földesurak alatt maradni tartozzanak. 5.§. A címeres levelek adományozásánál pedig jövőre azt a módot kell megtartani, a melyet az 1622-ik évi 17-ik törvénycikkely tartalmaz; annak a hozzáadásával, hogy az ármális leveleket abban a vármegyében kell kihirdetni, a melyekben tudniillik azoknak a megnyerője, köztudomás szerint lakik. 6.§. És az ilyen címeres nemesek, lakjanak akár a szabad királyi városokban, akár a véghelyeken akár pedig egyebütt, a vármegye kebelében adózni tartozzanak; az adózni vonakodókat az alispánok kellő büntetéssel büntessék.”²³

Arról is rendelkeztek, hogy a nemesi levelet a kiállítástól számított egy éven belül ki kellett hirdetni az adott vármegye közgyűlésén, különben az érvényét veszítette.²⁴ Ugyanebben az évben Borsod vármegye arról határozott, hogy az armálisokat csak annak törvényszékén, nem pedig a köz-, vagy részgyűléseken szabad kihirdetni.²⁵

Az 1655. évi XXXVI. törvénycikk szerint: „A nemesítés módjára nézve megtartandók az ez iránt hozott korábbi határozatok és a kik magukat más vármegyékben tétetik közzé (nem azokban, a melyekben laknak), azoknak a megnyert címerlevelek mit se használjanak.”²⁶

Idővel a nemesség négy sarkalatos kiváltsága is fogyatkozni kezdett. Az ellenállás jogáról az 1687. évi IV. törvénycikkkel önként lemondtak. A megszorodó, de vagyonát tekintve elszegényedő széles kisnemesi réteg pedig a katonáskodás kötelezettségeinek sem tudott maradéktalanul eleget tenni.²⁷

I. Lipót király 1688. december 9-én felállította az Udvari Kamarán belül az Újszerzeményi Bizottságot (*Neoacquistica Commissio*), melynek feladata a töröktől felszabadított hódoltsági területek birtokviszonyainak rendezése volt.²⁸ A korábban ott jósággal rendelkező nemeseknek írásos dokumentumokkal kellett igazolniuk igényüket, emellett pedig a birtok értékének 10 %-át be kellett fizetni az állam számára. A bizonyító erejű dokumentumok bemutatásával a birtokhoz való jogukat, de ezen keresztül nemességüket is igazolták.

Az 1715. évi VIII. törvénycikk a továbbiakban is fenntartotta a nemesi felkelést, azonban emellett rendelkezett az állandó hadsereg felállításáról is: „Minthogy a nemesek, és mindazok, kiket a törvény Magyarországon ez elnevezés alatt összefoglal [...] az ország védelmére katonáskodni, tehát személyesen felkelni s illetőleg saját bandériumaikat előállítani és kiindítani tartoznak. [...] 2. §. Minthogy azonban csupán ezzel emez országot elegendőképen megvédelmezni nem lehetne, sőt inkább minden eshetőségre erősebb és úgy bennszülöttekből, mint külföl-

²³ MÁRKUS 1900a, 297.

²⁴ MEZEY 2007, 89.

²⁵ SZÁLKAI 2010a, 27.

²⁶ MÁRKUS 1900a, 607.

²⁷ ILLÉSSY 1902, 1.

²⁸ VICZIÁN É.N.

diekből álló rendes katonaságot kell tartani, mely kétségtelen, hogy zsold nélkül fenn nem állhat, ezt pedig adózás nélkül beszerezni nem lehet: ezért az erre szükséges segélyek és adók dolgában a karokkal országgyűlésileg [...] kell határozni.”²⁹ A nemesség elsődleges honvédelmi kötelezettsége, és ezáltal kitüntetett szerepe is háttérbe szorult, és alsóbb rétegei a teljes adómentességet sem vallhatták már teljesen a magukénak.³⁰ A főnemesség elkülönülten élte mindennapjait, és elsősorban aulikus politikát folytatott. A birtokos nemések döntően a vármegyei rendi politikában érvényesítették befolyásukat. A köznemesség ezen a szintén sem tudott meghatározó erővé válni. A 17. században megfigyelhető egy rekatolizációs folyamat, mely elsősorban a főurakra és a köznemességre gyakorolt hatást.³¹ A Habsburg uralkodók által fenntartott, kiterjedt hivatalnokszerkezet és nagy létszámú hadsereg rendkívül költséges volt, így elsődleges céljuk az adóbevételek növelése volt. Az 1715. évi LVII. törvénycikkkel vette kezdetét az egész országra kiterjedő összeírások sora. Ennek keretein belül a városok és települések mellett az adózók és a porták számának megállapítása volt a cél. Az elvégzett munkával szemben való elégedetlenség miatt 1720-ban ismét meg kellett ismételni azt a hiányok pótlása végett. A török korban és a Rákóczi-szabadságharc alatt lecsökkent népességet tudták felmérni, és az ország újraneépítése hosszú időt vett igénybe. A betelepülőket sokszor adómentességgel csábították. Az uralkodó az előbbieket és a városok hozzájárulásából sem tudta bevételeit jelentősen növelni. Bár a Lajtán túli tartományokban már sikerült a nemességet adófizetésre szorítani, ám a magyar rendek az uralkodó erre irányuló törekvését folyamatosan kivédték. Más eszközöz kellett tehát folyamodni, és ez nem volt más, mint a nemességvizsgálat. Hiszen, ha valaki nem tudta bizonyítani nemesi jogait, automatikusan adó alá vették. Ennek során a fő-, és birtokos nemeseket is összeírták, de az ő nemességük köztudomású és gyökeres (*radicalis*) volt, így őket nem is vizsgálták, már csak azért sem, mert számarányukat tekintve kisebb részét adták a nemesi rendnek, másrészt az uralkodó nem is szívesen bolygatta volna a hatalma és támogatottsága alapját jelentő tekintélyesebb személyeket. A Magyar Királyság területéről mintegy százezer címeradományról van tudomásunk,³² melynek nagysága jól szemlélteti az armalista és az emellett létező köznemesi réteget. E vagyoni és politikai szempontból is kevésbé fajsúlyos közösséget sokkal könnyebben vizsgálat alá lehetett vonni, kevésbé tartva a társadalmi elégedetlenségtől.

III. Károly király 1715. szeptember 10-én kelt rendeletében meghagyta Vas vármegye közönségének, hogy a kétségtelen (*indubitatus*) nemeseket a nem nemesektől válassza el.³³ De még 1723 előtt Veszprém vármegye is kapott ilyen jellegű felszólítást.³⁴ 1723. április 23-án rendelte el az általános nemességvizsgálatot (*generalis nobilium investigatio*).³⁵ A

²⁹ MÁRKUS 1900b, 441.

³⁰ MARCZALI 1997, 40.

³¹ GRÜNWARD 2001, 65.

³² NYULÁSZINÉ 1987, 14.

³³ SCHNEIDER 1939, 3.

³⁴ SCHNEIDER 1939, 3.

³⁵ SZÁLKAI 2010a, 162.

kétségtelen nemesség elismertetésének leggyakoribb alapja a köztudomás, a család régisége, valamint, hogy nemességüket korábban sosem vonták kétségbe.³⁶ A törvényhatóságok elsőként azoknak a családoknak a névsorát állították össze, melyekről köztudomású volt, hogy az adott vármegye területén királyi adománybirtok(ok)kal rendelkeznek.³⁷ Ezeket a nemességvizsgálat alól felmentették. A munkát a vármegye által felállított nemességvizsgáló bizottság (*deputatio investigationis*) végezte el. Az igazolás során fel lehetett használni birtokadományozó oklevelet, armálist, a vármegye által kiállított nemesi bizonyítványt, vagy bizonyosságleveleket (*testimoniales*).³⁸ A vizsgálati eljárás nem történt meg minden vármegyében egyidejűleg, mert a rendelet végrehajtását a helyi viszonyok befolyásolták, és az utasítások más és más értelmezést is nyelhetek.³⁹

Az 1723-as, és az azt követő rendszeres igazolások alapján állt össze az 1754–55-ös nemesi tabella. Vas vármegyében a Magyar Királyi Helytartótanács 1725. szeptember 1-jén kelt leiratában és az ahhoz mellékelt nemességvizsgálati utasításnak megfelelően kezdték meg a feladat elvégzését. Az utasítás lényege a kétségtelen és kétséges nemesek elválasztása volt. Ebben a következő elveket határozták meg:⁴⁰

1. Ha a vármegye kebelében lévő nemesek közül bármelyiket úgy ismerték, hogy régi megyebeli családból származik, atyai, vagy ősi birtokkal bír és ilyenek alapján, vagy címeres nemeslevél alapján éltek nemesi szabadságban elődei és ő maga, vagy ha ez a jegyzőkönyvekből is kitűnik, az ilyet kétségtelen nemesnek kell tekinteni és nem kell *investigatio* alá venni.

2. A más vármegyéből beköltözötteket, vagy bármely más oknál fogva gyanúsakat és kétségeseket az adománylevélre, vagy nemeslevélre visszamenőleg, vagy családjuk kétségtelen nemes tagjához való kapcsolatukra nézve, vagy pedig 60 évre visszamenőleg tanúvallatással kell megvizsgálni nemességüket illetően, fenntartva mindenkor az 1630. évi XXX. törvénycikk értelmében a földesurak jogát.

A kétségtelen nemesség bizonyítása a következő módszerekkel lehetséges:

1. Az elődöknek a király által adott birtokadomány, vagy birtokátadás.
2. Címeres nemeslevéllel vagy tanúvallomással való bizonyítás.
3. Királyi hatáskörrel kiadott praefectionalis (fiúsító) levelek.
4. Királyi jóváhagyás alapján kiadott adoptionalis (örökbefogadó) levelek.
5. Külföldiek részére az indigenatusról (honfiúsításról) kiadott oklevelek.⁴¹
6. Az elődöknek az alispán által, vagy előtte készített osztálylevelei.
7. Az elődök által saját nevükben vitt perek iratai.
8. A leánynegyed kihasítására, vagy az elődök hozományára vonatkozó iratok.
9. Hiteles bizonyosságlevelek.

³⁶ SCHNEIDER 1940b, 3.

³⁷ BODNÁR 2012, 142.

³⁸ SZÁLKAI 2010b, 6.

³⁹ SCHNEIDER 1937, 3.

⁴⁰ SCHNEIDER 1940a, 3–5.

⁴¹ A témában l. BALLABÁS 2012.

10. Tanúk meghitelesített vallomása a nemességről, vagy az egykor létezett, de elvesztett címeres nemeslevélről, vagy más alkalmas okmányokról.

Ezekkel szemben nem fogadhatók el elegendő bizonyítékul:

1. Egyházi és világi személyek esküvel meg nem erősített vallomásai.
2. Az erdélyi fejedelmek adománylevelei, vagy címeres nemeslevelei.
3. Náadori, vagy helytartói adományok, vagy birtokátadások, ha nem tartalmaznak *statutoriát* (beiktatást) vagy *restatutoriát* (újraiktatást).

4. Újabb címeres nemeslevelek, amelyek vármegyei hozzájárulás nélküliek vagy földesurak ellentmondása alatt állók.

5. Az 1630. évi XXX. törvénycikkell ellentétesen egy vármegyében sem kihirdetett, vagy egy éven belül kihirdetni elmulasztott címeres nemeslevelek.

6. Egy tanúnak eskü alatti vallomása, vagy kettős családi név, vagy a vármegyei jegyzőkönyvekben megnevezettekre való hivatkozás, ha a család kétségtelen tagjaihoz való kapcsolatot nem tudja igazolni, vagy tanúkat nem tud állítani.

7. Anyáról örökölt birtok bírása, ha az anya nemtelen származású.

8. Gyanús címeres nemeslevelek, különösen, ha a nevek vakartaknak látszanak.

9. A hajdúvárosok által kiadott nemesi bizonyosságlevelekkel bírók, ha a nemességükről a vármegyétől nem hoztak bizonyosságlevelet, hasonlóképpen a székelyek sem engedhetők nemességvizsgálatra.

Borsod vármegyében az 1723-ban elrendelt nemességvizsgálatot 1724-ben hajtották végre. Erről külön jegyzőkönyvet vezettek, melyben az egyes járásokon belül, a települések rendjében igazoltatták a családokat.⁴² E vizsgálat még nem került teljeskörű feldolgozásra, csak a miskolci járásé.⁴³ Ekkor még nem voltak pontosan körülhatárolva ennek szabályai, így az egyes vármegyék nem is törekedtek tökéletes alaposágra. A munka lezárása után az uralkodó látva az eredménytelenséget, már konkrétabb szabályozással 1732-ben újabb vizsgálatot rendelt el.⁴⁴ De az újabb próbálkozás sem hozott komoly fordulatot.⁴⁵ Mária Terézia királynő az 1754. év során ismét elővette a kérdést, és gyors, átfogó eredményeket várt el.

Az 1752 és 1756 közötti időszakból nyolc, Borsod vármegye közösségéhez címzett helytartótanácsi rendelet maradt fenn. Az 1752. augusztus 3-i levélben meghagyták, hogy a megvizsgáltak állapotát fenn kell tartani, a kiadott bizonyosságlevelek megerősítését el kell fogadni, amellyel pedig a kétségtelen nemesi családok, még ha a régi örökség el is lett volna idegenítve, a munkában megjelöltessenek.⁴⁶ Lássuk az 1754. február 5-i leiratot teljes terjedelmében:

⁴² MNL BAZML IV. 516. no. 1281.

⁴³ BODNÁR 2012, 141–151.

⁴⁴ ILLÉSSY 1902, 3.

⁴⁵ BARTA 2000, 49.

⁴⁶ MNL BAZML IV. 501/b. XXVII. fasc. I. frust. 33.

<p>Illustrissimi, reverendissimi, spectabiles, ac magnifici, perillustres item, ac generosi domini nobis observandissimi!</p>	<p>Méltóságos, főtisztelendő, tekintetes és nagyságos, továbbá nemzeti és nagyra becsült vitézlő uraink!</p>
<p>Quandoquidem sacra sua majestas eo indesinenter benignam intentionem suam directam haberet, ut veri, et indubitati patriae hujus nobiles ab aliis praerogativa nobilitari legibus regni definita minus gaudentibus, pro justo et debito distinguantur, illi nempe justis suis juribus, sibi que competenti legali praerogativa fruuntur, hi autem videlicet ignobiles ad contribuendum legetenus obligati fundo contributionali effective adjiciantur;</p>	<p>Minthogy ő szent felségének szüntelenül az a világos kegyes szándéka, hogy e haza valódi és kétségtelen nemeseit másoktól, akik kevésbé örvendeznek az ország törvényei által megszabott nemesi előjognak, jogosan és kötelezően különböztessék meg, hogy tudniillik azok igazi jogaikat és a számukra megfelelő, törvényes előjogukat élvezhessék, emezek pedig, tudniillik mint nem nemesek, adózásra vannak törvény szerint kötelezve, az adóalap alá vétessenek;</p>
<p>Hinc prioribus, quae in ordine ad peragendam nobilium in regno hoc existentium investigationem, distinctis, et iteratis vicibus, praeprimis tamen de dato 1^a Februarii 1735. circa formam, et ideam in puncto instituendae memoratae investigationis disposita extiterant, insistendo ex summefatae maiestatis suae ita clementer praecipientis mandato sub dato 3^{ae} Augusti anno 1752.</p>	<p>A fentiekből következően a korábbi [rendelkezőknek] megfelelően, amelyek rendszerint az ezen országban élő nemesek vizsgálatának elvégzésére különböző és ismételt alkalommal lettek elhatározva, mindenekelőtt az 1735. február 1-ji keltű, az említett vizsgálat formájával és elvi szabályozásával kapcsolatos, pontokba szedett [rendelkezésben], követve Ő felségének az 1752. augusztus 3-i kegyesen elrendelt leiratát;</p>
<p>Praetitulatis dominationibus vestris novius medio consilii hujus regii locumtenentialis intimatum extiterat, quo non modo omnium et singulorum in gremio sui degentium nobilium investigationem indilate assumere, et ad exigentiam praescripta ideae in opere ejusdem investigationis exacta cum solertia procedere, ast investigatis in statu, quo sub tempus indagationis comperti fuerunt, relictis, seriem rei una cum probis, et documentis universis isthuc modalitate praescripta repraesentare noverint praetitulatae donationes vestrae.</p>	<p>Fent említett uraságaitokkal a Magyar Királyi Helytartótanács újabban ezúton közli, hogy nemcsak minden egyes, kebelükben élő nemes vizsgálatát haladéktalanul kezdjék meg, és a fenti elvi szabályozás végrehajtására a vizsgálat munkájában szorgalmatos ügyességgel járjanak el, hanem a vizsgált személyekről is, abban az állapotukban, amelyben a kikérdezés ideje tájt köztudomásúlag voltak, a többi [tényekkel] együtt, a dolog sorát bizonyítékokkal és mindenféle dokumentumokkal alátámasztva ide [ti. a Helytartótanácshoz] a fentebb megírt módon tegyenek felterjesztést fent említett uraságaitok.</p>

<p>Nihilominus in comperto est, quod tametsi antea medio praetitulatarum dominationum vestrarum hoc in merito repraesentata connotatio admodum defectuosa fuerit, ut in revisionem sumi nequiverunt, idem tamen defectus alteratus, et correctus minus habeatur.</p> <p>Idcirco praetitulatis dominationibus vestris harum serie intimari, quatenus laborem dictae investigationis praevia modalitate quantocyus, et indilate assumete, et in eo velut publicum concernente, solerter, congruoque zelo procedere ac super operatione sua de tempore in tempus eo modo effectum producere noverint, ut non expectata universorum in gremio sui existentium nobilium investigationis finali conclusione per partes etiam toties quoties aliquid operi ideali conformiter paratum fuerit, isthuc submittere debeant.</p> <p>Datum ex Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico Posonii, die quinta mensis Februarii, anno millesimo septingentesimo quinquagesimo quarto celebrato.</p> <p>Praetitulatarum dominationum vestrarum ad officia paratissimi comes Georgius Erdodi manu propria Ladislau Barinay manu propria Franciscus Győry manu propria</p>	<p>Mindazonáltal tapasztaltuk, hogy a fent említett uraságaitok útján ide méltányoltan beterjesztett jelentés olyannyira hiányos volt, hogy nem tudták revízió alá venni; a hiány pótlandó és kisebb módosítás kell.</p> <p>Ezért a fent említett uraságaitoknak e levél rendjében tudomására hozzuk, hogy a mondott vizsgálat munkáját a taglalt módon mihamarább és haladéktalanul kezdjék meg, és az abban, minthogy a nyilvánosságra tartozik, serényen, illendően és buzgalommal járjanak el, a végrehajtásról időről-időre tudósítsanak, azaz, hogy a kebelükben lakozó összes nemes vizsgálatának nem kívánt berekesztése, illetve valahányszor részenként bármi az elvi szabályozással egyezően el fog készülni, ide jelenteni kötelesek.</p> <p>Kelt Pozsonyban, a Magyar Királyi Helytartótanácsból, 1754. február 5-én</p> <p>Fent említett uraságaitoknak legkészségesebben állva szolgálatára: gróf Erdődy György s.k.⁴⁷ Barinay László s.k.⁴⁸ Győry Ferenc s.k.⁴⁹</p>
---	--

⁴⁷ Főúri tanácsos⁴⁸ Irodaigazgató⁴⁹ Titkár

<p>Az irat külzetén:</p> <p>Illustrissimis, reverendissimis, spectabilibus, ac magnificis, perillustribus item, ac generosis dominis N. N. supremo, et vicecomitibus, iudicibus nobilium, et juratis assessoribus, toti denique universitati dominorum praelatorum, baronum, magnatum, et nobilium comitatus Borsodiensis, dominis nobis observandissimis!</p> <p>Buda Agria Miskolcz</p> <p>Ex officio</p>	<p>Méltóságos, főtisztelendő, tekintetes és nagyságos, nemzetes és vitézlő uraknak, x. y. fő-, és alispánoknak, szolgabíráknak és esküdteknek, végezetül Borsod vármegye főpapjainak, báróinak, mágnásainak és nemeseinek, számunkra nagyra becsült uraknak!</p> <p>Buda Eger Miskolc</p> <p>Hivatalból</p>
<p>Ex Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico</p>	<p>A Magyar Királyi Helytartótanácsból.</p>
<p>Anno 1754. die 22. Aprilis sub generali congregatione incltyi comitatus Borsodiensis in oppido Miskolcz celebrata publicatus est.</p>	<p>1754. április 22-én a tekintetes Borsod vármegye Miskolc mezővárosában megtartott általános közgyűlésen kihirdetve.</p>
<p>1754. 5^a Februarii emanatus est.</p>	<p>Kiadva 1754. február 5-én.</p>
<p>Normali 1^{ae} Februarii 1735.</p>	<p>1735. február 1-ji rendelkezés.</p>

A vármegye vizsgáló munkája ezek alapján kellett, hogy meginduljon. Már 1754. június 6-án újabb rendelet érkezett, miszerint a nemességvizsgálatok ügyében a minták alapján sürgősen el kell járni. Elsőként a birtokos és az armalista nemesek jegyzékét kell összeállítania, és fel kell küldeni, mindezt szigorúan megparancsolták.⁵⁰ Június 14-én ezt kiegészítették azzal, hogy a vizsgált személy maradjon meg korábbi állapotában, az általa bemutatott bizonyítékokat és az ehhez kapcsolódó ügyészi véleményt pedig küldjék fel a Helytartótanácsnak. A bizonyoságlevél leküldését megelőzően semmit se adjanak ki, és a más vármegyék által kiadottak – de csak ha a mintákkal egyezők – részükre elégségesek legyenek.⁵¹ December 5-én egy sürgető felszólítás érkezett. A nemességvizsgálatot a minta pontjaival egyezőleg, minél előbb el kell készíteni, és be kell fejezni, majd fel kell terjeszteni a Helytartótanácsnak.⁵² Az 1755. július 21-i utasítás szerint, hogyha az idők folyamán az igazolók a vizsgálatban semmilyen okiratot sem tudnak bemutatni, nyomban adó alá vétessenek a király által elfogadott szabályozásból adódóan. Ha az igazoló nemességét a két hónapban megállapított határidő alatt nem tudja elégségen tanúsítani, és határidőre bebizonyítani, akkor arra

⁵⁰ MNL BAZML IV. 501/b. XXVII. fasc. I. frust. 38.

⁵¹ MNL BAZML IV. 501/b. XXVII. fasc. I. frust. 40.

⁵² MNL BAZML IV. 501/b. XXVII. fasc. I. frust. 65.

rögvest terhet rójanak, és meglévő bizonyítást küldjék fel.⁵³ Augusztus 4-én a korábbi rendelkezéseket kiegészítve hozzáfűzték, hogy a felterjesztendő nemességvizsgálati munkát, a korábban közölt, július 21-i minta pontjainak megfelelően kell elkészíteni.⁵⁴

Nyilvánvaló, hogy az igazolási eljárás során akadtak olyan személyek, akik a háborús és egyéb viszontagságok közepette elvesztették bizonyító erejű dokumentumaikat. Ha ezeken kívül nem volt egyéb kapcsolatuk – levelezés, perek – a vármegyével, szinte lehetetlenné vált a kiváltságok hiteles bizonyítása. Számos család az egymást váltó generációk során terebélyessé vált, de a fontos családi iratok csak a família egyik ágán öröklődhettek tovább, a többi ág pedig eredeti igazoló dokumentumok nélkül maradt. A 18–19. században az állam részéről megjelent az igény, hogy egy-egy család és annak tagjai családnevük alapján egyértelműen azonosítható legyen.⁵⁵ Így, amikor a címerszerző ős leszármazottai az idők folyamán különbözően használták vezetéknévüket, esetleg kétféleképpen hívták („alias”-os nevek) őket, vagy egyszerűen más családnevet vettek fel, akkor kérdésessé vált a nemességszerzőtől való leszármazás.

A Magyar Királyi Helytartótanácshoz beérkező igazolási anyagok felülvizsgálata során érzékelhették, hogy milyen nagy számban vannak az erdélyi fejedelmek által nemesített személyek.⁵⁶ 1756. szeptember 9-én feltették a kérdést a vármegyének, hogy vajon a Báthory Kristóf által kiadott nemeslevelek legitimek voltak-e?⁵⁷ Ezt a kérdést félre kellett tenni, – írták – egészen a következő rendeletig, de a vizsgálati munkát azonnal el kell készíteni és fel kell küldeni.⁵⁸

A nemesi összeírások elégedetlenséget váltottak ki a kiváltságosok körében, melyre válaszul Mária Terézia királynő 1750. október 1-jén kiadott leiratában meghagyta, hogy az adófizetés alóli mentességet követelők igazoló dokumentumaikat a Magyar Királyi Helytartótanácsnak nyújtsák be. Majd október 8-án a nemes és birtokos ösöktől való származást bizonyító dokumentumokat is csatolni kérte. 1753. február 15-i rendeletében különbséget tett a korábban, és a jövőben nemességet szerzők között. Ugyanis azok, akik ez előtt nemesítették meg, és legalább két jobbággyal bírtak, mentesültek az adózás alól, míg az azt követően kiváltságot szerzett társaik már legalább tíz jobbággyal kellett, hogy rendelkezzenek.⁵⁹

A királyi rendelet kihirdetése után a vármegyei közgyűlés felállította nemességvizsgáló bizottságát, mely a kiadott elvek alapján lefolytatta a procedúrát. Ennek tagjai voltak: alispán, fő-, és aljegyző, szolgabírák (4 fő), táblabírák (3-5 fő), esküdtek (3 fő), valamint a tiszti ügyész. A nemesi vármegye törvényhozással, végrehajtással és igazságszolgálat-

⁵³ MNL BAZML IV. 501/b. XXVII. fasc. I. frust. 22.

⁵⁴ MNL BAZML IV. 501/b. XXVII. fasc. I. frust. 73.

⁵⁵ MEGYERI-PÁLFFI 2013, 63–64.

⁵⁶ MNL OL C 30 AE, fasc. 1–7.

⁵⁷ Báthory István 1571–1586 között erdélyi fejedelem volt, majd 1576–1586 között lengyel király lett. Lengyelországba távozása után bátyja, Báthory Kristóf irányította Erdélyt vajdai címmel.

⁵⁸ MNL BAZML IV. 501/b. XXVII. fasc. I. frust. 74.

⁵⁹ MEGYERI-PÁLFFI 2013, 65.

tással kapcsolatos politikai funkciókat is magában hordozott.⁶⁰ E tisztségviselőknek sok más feladatot is el kellett látniuk, így a nemességvizsgálatok végrehajtása csak újabb nehéz terhet rótt rájuk, melynek során a vármegye több száz családjának igazoltatását kellett rövid idő alatt lebonyolítani. Nagy mennyiségű irat másolása, kiállítása vált szükségessé. A teljes vármegye területéről készült nemesi lajstrom Borsod vármegye levéltárában egy piszkozati példányban maradt fenn.⁶¹ Ezt az 1755. augusztus 17-i Miskolc mezővárosban megtartott folytatólagos *generalis congregatió*n fogadták el. Az összeírásban szereplők, minden bizonynyal az 1723-tól eltelt időszak során igazolták nemességüket, amelyet településenként, járasonként tartottak nyilván. A tabellában ezt a rendező elvet figyelmen kívül hagyták, ebben a nemesi renden belül betöltött szerep – birtokos vagy armalista – dominált. Elsőként „Tekintetes Borsod vármegye nemesi családfeinek ábécérendben elkészült jegyzéke és pedig a tisztán földesurak” felsorolása olvasható.⁶² E csoportba 614 nemes, – melyek közül kettőt utólag kihúztak⁶³ – és 9 jogi személy⁶⁴, összesen 623-an tartoztak. Néhány esetben a nemesi előneveket is megörökítették, és az egyes személyeknél feltüntették, hogy abban az évben milyen vármegyei tisztséget töltöttek be. Utánuk következett „Tekintetes Borsod vármegye armalista nemes családfeinek ábécérendbeni jegyzéke”.⁶⁵ Ez 1605 személyt foglalt magába.⁶⁶ A birtokosok és az armalisták összesen 2228 főt adtak. A papírfüzetben összeállított piszkozat tele van a keresztnevek rövidítésével. Ennek felhasználásával készítették el a tisztázott változatot, melyet zsinórral fűztek össze, majd ezt lepecsételték és felterjesztették a Magyar Királyi Helytartótanácsnak.⁶⁷ A piszkozat és a tisztázott változat nem mutat lényeges különbséget. Utóbbiban a keresztneveket már nem rövidítették, és mindkét összeírásrész után hitelesítést kapott: „Felolvastattak, kihirdetettek és kiadattak általam, tekintetes Borsod vármegye főjegyzője által, Bodó György s.k.”⁶⁸ Az ABC betűinek sorrendjét követő listában az egyes betűkön belül már nincs szoros betűrend. A felsorolt személyek neveit számozással sem látták el, tehát nem a mennyiségi igazolás volt az elsődleges szempont. A birtokos nemesek közé bekerültek a főurak is, akik előneveikkel különültek el a többi uraságtól. A nevek felsorolása mellett nincs további rendező elv. Az összeírtak lakóhelye, családi kapcsolatai ismeretlenek. Főként az azonos nevűek esetében jelent nehézséget, hogy a helységnevek hiánya miatt lehetetlen egyes családok elkülönítése, beazonosítása. Néhál előfordult, hogy

⁶⁰ PAPP 2012a, 1. és PAPP 2012b, 62–65.

⁶¹ MNL BAZML IV. 501/b. XXVII. fasc. XXXI. frust. 1019.

⁶² „Regestrum nobilium patrum familias [n]clytus] comit[us] Borsodiensis ordine alphabetico confectum et quidem pure dol[mi]norum ter[re]strium”. L. MNL BAZML IV. 501/b. XXVII. fasc. XXXI. frust. 1019.

⁶³ Ifjabb Pásztor Jánost és Szalmássy Györgyöt.

⁶⁴ A jogi személyek az irat felsorolásának rendjében a következők: tapolcai Szent Péter és Pál apátság apátja, egri káptalan, nagyvárad káptalan, egri kollégium, a Boldogságos Szűz Mária szolgáinak egri káptalanja, az egri püspök, pálos szerzetesek, a Boldogságos Szűz Mária egri prépostja, egri szeminárium.

⁶⁵ „Regestrum patrum familias nobiliu[m] armalarum [n]clytus] co[m]it[us] Borsodien[sis] ord[in]e alfab[etico]”. L. MNL BAZML IV. 501/b. XXVII. fasc. XXXI. frust. 1019.

⁶⁶ Két Kiss vezetéknévűt utólag kihúztak.

⁶⁷ MNL OL C 30 CN. fasc. 1., B 1094. tek.

⁶⁸ „Lect[a], publicat[a] et extradat[a] per me ordinar[ium] in[clyti] co[m]it[us] Borsodien[sis] jurat[um] notar[ium] Georgius] Bodó m.p.” L. MNL OL C 30 CN. fasc. 1., B 1094. tek.

az egy helyről származókat összekapcsolták, és odaírták, hogy „*ugyanonnan*” (*de eadem*). A vármegye igyekezett alapos lenni, pedig a főnemesek és birtokosok amúgy sem estek vizsgálat alá, hiszen nemességük gyökeres és köztudomású volt. A vizsgálat sokkal inkább a köznemesek körére fókuszált. Az armalisták esetében nem találunk vármegyei tisztségviselőket, és az egy helyről való származásra való utalás is eltűnt. A felsorolt címeres leveles családok bizonyosan nem adták ki a teljes vármegyei réteget, ezt egy példával illusztrálnám. A Bolyokon lakó Kutacs família armálisával elégségesen igazolt 1728-ban, mégis kimarad az 1755. évi összeírásból.⁶⁹ Ettől függetlenül bizonyosan számos példát lehetne még erre hozni. A katalógusból ezek mellett hiányoznak a taksás és egyéb nemesek is. Az mindenképpen elmondható, hogy Borsod vármegye lehetőségeihez képest elvégezte a vizsgálati munkát, de ebben egy közelítően pontos eredményt produkált. Semmilyen plusz információt nem kívánt kiadni a vármegye kebelében élő nemesi közösségről, csak annyit, amennyi szükséges volt.

Szálkai Tamás nemrégiben dolgozta fel a Bihar vármegyében 1754–55-ben elkészült összeírást, mellyel összevethetőek az imént látott borsodi adatok. Ebben 479 birtokost és jogi személyt, 236 más telkén lakó armalistát, és további 746 főt tüntettek fel, akik 1725 előtt adófizetők voltak, majd a nemességvizsgálatok lefolyását követően, királyi parancsra visszahelyezték őket korábbi állapotukba.⁷⁰

A II. József király kezdeményezésére 1784–1787 között keletkezett első magyarországi népszámlálás adatai szerint Borsod vármegyében 134223 fő volt a tényleges népesség, melyben 10207 nemesi származású férfit regisztráltak.⁷¹

Illéssy János 1887 és 1905 között az Országos Levéltár munkatársa volt, ennek során készítette el az 1754–55. évi országos nemesi összeírás feldolgozását. Ehhez az Országos Levéltár anyagát használta, de nem közölte az általa feldolgozott iratok pontos lelőhelyét. Minden bizonnyal a Magyar Királyi Helytartótanács által összeállított Nemesi katalógust (*Catalogus Nobilium*) vette alapul.⁷² A vármegye által felküldött lista alapján az igazolt személyek neveit átvezették a katalógusba, de nincs benne birtokos-armalista bontás. A családnemek rétegtől függetlenül ABC sorrendben haladnak. A kettő közötti lényeges különbség az, hogy nem egyszerűen a személyeket, hanem azokat családi kapcsolatok szerint, familiánként sorolták fel. Ugyanígy közölte az összeírást Illéssy is, annyi különbséggel, hogy ő kiküszöbölte az esetleges ABC-rendbeli hibákat.⁷³ A mai olvasókat ez a feldolgozás viszont megzavarhatja, hiszen a vármegye eredetileg nem ilyen formában készítette el az összeírást. Illéssy munkája zárásaként egy összefoglaló táblázatot közölt, melyben Borsod vármegye birtokos nemesseit 613 főben, az armalistákat pedig 1597 főben (összesen 2210) összegezte. Nem tüntette fel a jogi személyeket, és az egyes nemesek megyei tisztségeit sem közölte. Mindebből látható, hogy a nemesi katalógus adatait nem vetette össze a vármegyék által felküldött hitelesített tabellákkal.

⁶⁹ MNL BAZML IV. 516. no. 1281. „*In possessione Bolyk*” alatt.

⁷⁰ SZÁLKAI 2010c, 8–26.

⁷¹ DÁNYI-DÁVID 1960. Borsod megyére vonatkozó adatok: 46–47.

⁷² MNL OL C 30 CN. B 1120. tek. 21–29.

⁷³ ILLÉSSY 1902, 24–32.

Források és irodalom

Levéltári források

MNL BAZML IV. 501/b.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára, Közgyűlési iratok
– Acta Politica (1600–1791).

MNL BAZML IV. 516. no. 1281.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára, Az 1723–1724.
évi nemességvizsgálat jegyzőkönyve.

MNL OL C 30

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Helytartótanács Levéltár, Acta
Nobilium. Comitatus Borsodiensis, Catalogus Nobilium.

MNL OL C 30 AE

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Helytartótanács Levéltár, Acta
Nobilium. Acta Extraserialia.

MNL OL C 30 CN

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Helytartótanács Levéltár, Acta
Nobilium. Cathalogus Nobilium.

Felhasznált irodalom

BALLABÁS 2012

BALLABÁS Dániel: Indigena főnemesi nemzetségek a 19. század közepének
Magyarországn. In: *Acta Academiae Agriensis, Nova Series* Tom. XXXIX. Sectio
Historiae. Szerk. MAKAI János. Eger, 2012. 7–19.

BALLABÁS 2013

BALLABÁS Dániel: A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16–20. század). In:
Genealógia 2. Szerk. KOLLEGA TARSOLY István. Budapest, 2013. 7–58.

BARTA 2000

ifj. BARTA János: *A tizennyolcadik század története.* Budapest, 2000.

BODNÁR 2012

BODNÁR Tamás: Borsod vármegye Miskolci járásának nemességvizsgálata (1724–1730).
In: *A Herman Ottó Múzeum évkönyve.* Szerk. TÓTH Arnold. 51(2012), 141–152.

DÁNYI–DÁVID 1960

DÁNYI Dezső – DÁVID Zoltán: *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787).* Budapest,
1960.

GRÜNWARD 2001

GRÜNWARD Béla: *A régi Magyarország. 1711–1825.* Repr. kiad. Budapest, 2001.

ILLÉSSY 1902

ILLÉSSY János: *Az 1754-55. évi országos nemesi összeírás*. Budapest, 1902.

KEMPELEN 1907

KEMPELEN Béla: *A nemesség. Útmutató az összes nemességi ügyekben. Genealogiai és heraldikai kézikönyv*. Budapest, 1907.

KÓTA 1997

KÓTA Péter: A címereslevél ára. In: *Mágnások, birtokosok, címerlevelek : konferencia. Pécsvárad, 1995. szept. 12-13.* Szerk. ÓDOR Imre – PÁLMÁNY Béla – TAKÁCS Péter. Debrecen, 1997. 149-157.

MARCZALI 1997

MARCZALI Henrik: *Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig, 1711-1815.* Repr. kiad. Budapest, 1997.

MÁRKUS 1899

MÁRKUS Dezső: *Corpus juris Hungarici = Magyar törvénytár : 1000-1895 : 1526-1608. évi törvényczikkek*. Budapest, 1900.

MÁRKUS 1900a

MÁRKUS Dezső: *Corpus juris Hungarici = Magyar törvénytár : 1000-1895 : 1608-1657. évi törvényczikkek*. Budapest, 1900.

MÁRKUS 1900b

MÁRKUS Dezső: *Corpus juris Hungarici = Magyar törvénytár : 1000-1895 : 1657-1740. évi törvényczikkek*. Budapest, 1900.

MEGYERI-PÁLFFI 2013

MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Név és jog. A névviseelés jogi szabályozásának fejlődése Magyarországon*. Budapest, 2013.

MEZEY 2007

MEZEY Barna: *Magyar jogtörténet. 4., átdolg. kiad.* Budapest, 2007.

NYULÁSZINÉ 1987

NYULÁSZINÉ STRAUB Éva: *Öt évszázad címerei, a Magyar Országos Levéltár címereslevelein*. Budapest, 1987.

PAPP 2012a

PAPP László: Az önkormányzatiság vázlatos áttekintése, különös tekintettel a hosszú 19. század alkotmányos megoldásaira. *De iurisprudentia et iure publico: jog- és politikatudományi folyóirat* 6(2012), 1-2. sz., 1-11.

PAPP 2012b

PAPP László: The concept of autonomous local governments and their different forms of appearances in the traditions of our national public law. *Journal on European History of Law* Vol. 3(2012), No. 1., 62-65.

SCHNEIDER 1937

SCHNEIDER Miklós: *Fejérmegyei nemességvizsgálatok*. Székesfehérvár, 1937.

SCHNEIDER 1939

SCHNEIDER Miklós: *Vas vármegye 1717. évi nemességvizsgálata*. Szombathely, 1939.

SCHNEIDER 1940a

SCHNEIDER Miklós: *Vas vármegye 1726/27. évi nemességvizsgálata*. Szombathely, 1940.

SCHNEIDER 1940b

SCHNEIDER Miklós: *Vas vármegye kétségtelen nemesei 1733-ban*. Szombathely, 1940.

SZABÓ 1941

SZABÓ István: A jobbágy megnemesítése. *Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság közlönye* 55(1941), 1–2. f., 11–21.

SZÁLKAI 2009

SZÁLKAI Tamás: *Armales Transylvanorum : válogatás az erdélyi fejedelmek címeradományaiból*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2009.

SZÁLKAI 2010a

SZÁLKAI Tamás: *Armálisok és armalisták a kora újkori Biharban : a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár egyéni címeres nemeslevelei (1535–1811) és nemesi iratai alapján*. Egyetemi doktori (PhD) értekezés. Debrecen, 2010.

SZÁLKAI 2010b

SZÁLKAI Tamás: *Iratok és armalisták: műveltség és mentalitás a bihari nemességigazolások dokumentumaiban*. Debrecen, 2010.

SZÁLKAI 2010c

SZÁLKAI Tamás: *Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás bihari tabellái*. Debrecen, 2010.

SZIJÁRTÓ 2006

SZIJÁRTÓ M. István: Nemes nők és a földtulajdon a 18–19. század fordulóján. In: SZIJÁRTÓ M. István: *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*. Budapest, 2006, 38–57.

VICZIÁN é.n.

VICZIÁN János: Neoacquistica Commissio. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. Főszerk. Diós István. Szerk. VICZIÁN János. [Internetes változat, közreműk. Pásztor Miklós – Rácz András.] (2014. március 25.)

WERBŐCZY 1990

WERBŐCZY István: *Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának Hármaskönyve*. Fordította: CSIKY Kálmán. Budapest, 1990.

The Execution of the Examination of Nobility in 1754–1755 in Borsod County.

The first part of this paper introduces the different ways of nobility acquisition in early modern Hungary and its changes throughout the three centuries. Then it presents the formation and growth the armalist until the eighteenth century. The validity of the ennobling diplomas was occasionally examined as part of legal procedures, but the systematic inquiry of nobility was first ordered by King Charles III in 1723. The inquiry did not achieve the desired result, thus another examination was decreed in 1754/1755: this time the government provided more specified and precise instructions for the investigation. Borsod County had connections with the Hungarian Royal Governor Council, from which eight orders were sent to the county's community between 1752 and 1756. In Borsod the inquiry of the heads of noble families took place in 1755, when 623 land owners and 1605 armalists were taken into census. This register was published by János Illéssy 1902. The paper examines these lists and compares them with the data from the documents preserved in the archives of Borsod county.

III.

ERDÉLY TÁRSADALOMTÖRTÉNETE

ERDELYI TÁRSADALOMTÖRTÉNETE

JUHÁSZ KRISZTINA

PETKI JÁNOS SZEREPE BOCSKAI ISTVÁN POLITIKÁJÁBAN

Petki János alakja Bocskai István erdélyi politikájával kapcsolatos kutatásaim során hívta fel magára a figyelmemet.¹ Életútjának és politikai karrierjének alakulása szempontjából meghatározónak számítottak az 1604 és 1606 közötti események, amikor is a császári politikusokkal való együttműködést megszakítva a Habsburg-ellenes felkelés erdélyi történéseinek egyik főszereplőjévé vált. Jelen írásomban kísérletet teszek arra, hogy Petki János levelezése alapján rekonstruáljam tevékenységét, és ezen keresztül bemutassam Bocskai István erdélyi politikájának és a felkelés erdélyi eseményeinek fontosabb mozzanatait.

Bocskai István és Erdély

A téma szempontjából érdemes először röviden szólni azokról a körülményekről, amelyek szerepet játszottak abban, hogy Petki János meghatározó szerephez jutott Bocskai erdélyi politikájában. Először Bocskai erdélyi helyzetére és megítélésére érdemes kitérni. Ebből a szempontból alapvetően két időszakot különíthetünk el. Az első, amikor a bihari nagybirtokos az 1590-es években Erdély egyik legbefolyásosabb és legmeghatározóbb politikusának számított. Rokoni szálakkal kötődött Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemhez (1588–1597, 1598–1599, 1601–1602), akit kezdetben tanácsadóként segített. 1592-től a váradi főkapitányi tisztség megszerzésével tulajdonképpen a fejedelem után Erdély első számú politikusának tekinthető. Állását bizalmi posztként értékelhetjük, amelyet a fejedelem nagybátyjaként kapott meg.² Az 1591-ben kirobbant tizenöt éves háború³ időszakában jelentős szerepet játszott az 1594–1595. évi eseményekben, így az erdélyi török párt vezetőinek likvidálásában, az erdélyi–Habsburg szövetség megkötésében és az 1595. évi törökellenes havasalföldi hadjáratban. Kulcsszerepe volt a székelek 1596. évi felkelésének leverésében („véres farsang”). Később, 1598 nyarán Báthory Zsigmond visszatérését segítette, majd év végén újbóli lemondása ügyében folyta-

¹ A tanulmány elkészülését a MÖB/50-27/2014. számú Collegium Hungaricum ösztöndíja támogatta.

² Bocskai István életére l. BENDA 1993, NAGY 2000, G. ETÉNYI–HORN–SZABÓ 2006.

³ A tizenöt éves háborúra összefoglalóan l. TÓTH 2000.

tott tárgyalást Prágában.⁴ 1600-ban birtokaitól való megfosztása és száműzetése miatt hosszú időre kiszorult a fejedelemség irányításából.

A második korszakot 1604-től számíthatjuk, amikor Bocskai négyévi mellőzöttség után visszakерült a politikai életbe. Visszatérése összefüggésben volt azzal, hogy Bocskai 1604 tavaszán felvette a kapcsolatot az emigrációba kényszerült törökös párt vezetőjével, Bethlen Gáborral és oszmán főméltóságokkal is. A felkelés kitörése előtt Bocskai elsősorban török katonai erőre támaszkodva kívánta megvalósítani célját és megszerezni az Erdélyi Fejedelemséget, elismerve a szultáni fennhatóságot.⁵ Török kapcsolataira 1604 őszén szentjobbi kapitányának árulása révén fény derült, majd megindult a királyi sereg támadása partiumi birtokai és várai ellen. Bocskai ekkor önvédelemi harcra kényszerült, amely összekapcsolódott a Felső-Magyarországon jellemző általános elégedetlenséggel.⁶

Bocskai minden bizonnyal – ismerve az elmúlt években meggyengült fejedelemség erőviszonyait – arra törekedett, hogy Erdélyt nyugat felé elszigetelje, a lakosságot megnyerje a felkelés ügyének és segítségükkel felszámolja a Habsburg uralmat.⁷ Elképzelésének megvalósítását legalább ugyanannyi körülmény segítette, mint amennyi hátráltatta. Annak köszönhetően, hogy az 1590-es években a politika élvonalába tartozott, jól ismerte a fejedelemség viszonyait és a politikai elitet, tudta, hogy a politikusok jórészt csak kényszerből, Giorgio Basta (1544–1607) nyomására fogadták el a császári fennhatóságot. Rokonsága miatt szintén Erdélyhez kötődött a Báthory, Sulyok, Varkocs és Haller család révén.⁸ Mindezen előnyök ellenére a felkelés kezdetén Bocskai a lakosság körében népszerűtlen volt, ami részben egykori Habsburg-orientációjú politikájával magyarázható.⁹ A három erdélyi nemzet ezért gyanakvással figyelte a felkelés kezdeti eseményeit, és 1604 végéig alig csatlakoztak a mozgalomhoz. Bethlen Gáboron kívül ugyanis csak Rédey Ferenc és Péchi Simon voltak erdélyi illetőségűek.¹⁰

Bocskai 1604. december közepén tette meg az első lépést, hogy szélesebb támogatottságot szerezzen Erdélyben. Késlekedését elsősorban a Magyarországon folyó hadműveletekkel és a fejedelemség kimerült állapotával magyarázta az 1604. december 12-én Mislyéről (Myslina, Szlovákia) kibocsátott levelében. A csatlakozásra felszólító írásában kérte az erdélyi rendeket, *„hogy valahol minket ért lenni, bizonyos fő emberi által mindjárt haladék nélkül megtaláltasson, kik az kegyelmetek akarattjárul és hozzánk való hűségérül tegyenek hihetőképpen bizonyossá.”* Továbbá figyelmezteti őket, hogy ellenséges magatartás esetén *„egyfelől az moldvai vajda minden ereivel, kinek erős parancsolatja vagy on császártul [ti. a szultán] arra, másfelől az tömösvári pasa az Duna melléki törökkel, kit ugyanaz számára hagyunk el mellőlünk mostan, harmadfelől mi magunk minden üdövélogatás nélkül, sem ténnek,*

⁴ TÓTH 2000, 145–147., 165–185.

⁵ PAPP 2004, 1201–1205.

⁶ Az általános elégedetlenség okaira l. JUHÁSZ 2011, 32.

⁷ NAGY 1961, 303–304.

⁸ PÁLFFY 2011, 380–381.

⁹ NAGY 1961, 303–304.

¹⁰ Erdély története I, 535.

*sem tavasznak idejét nem nézvén, mingyárást menten megyünk kegyelmetekre.”*¹¹ Felhívása azonban ekkor egyelőre válasz nélkül maradt.

Bocskai helyzetét Erdélyben tovább bonyolította, hogy egykori társai, az ún. katonapárt 1600 és 1603 között folytatott, Erdély birtoklását célzó küzdelmekben szinte teljesen felmorzsolódott. Ebből adódóan egy vele ellenséges, pártokra szakadt és létszámában megfogyatkozott politikusgárdával találta magát szemben, a császárpárti erdélyi politikusok, Kornis Boldizsár, Sennyey Pongrácz vagy Sarmasághy Zsigmond megnyerésére pedig igen kevés esély mutatkozott. Ugyanakkor jelen volt Erdélyben egy olyan politikusréteg is, amely bár együttműködött a császári biztosokkal, mégsem számított egyértelműen és feltétlenül aulikusnak. Így több reménnyel kecsegtetett Bornemissza Boldizsár, Haller Gábor, Mindszenthí Benedek, Bogáthy Menyhért és a tanulmány egyik címszereplőjének, Petki Jánosnak a megkeresése, akiket maga Bocskai mellé állított, támogatásukat pedig birtokadományokkal és tisztségekkel honorálta.¹²

Bocskai István és Petki János együttműködésének kezdetei

Az erdélyi események kulcsfigurájának számító, 1570 körül született Petki János a Petki család dersi ágának volt a tagja. A család felemelkedésében fontos szerepet játszott Petki Mihály Udvarhelyszék királybírójává történő kinevezése 1571-ben. A tisztség elnyerése – amelyet a rokon Kornis Farkassal együtt töltött be – teremtette meg a lehetőséget, hogy a család súlya a székely primori társadalomban a század közepétől jelentőssé váljon.¹³ Jellemző, hogy a 16. század közepétől az erdélyi fejedelmek tisztség- és birtokadományok révén felemeltek egy-egy hozzájuk hű székely nemesi kört, amely majd maga is kiépítette a saját klientúráját Udvarhelyszéken és azon túl. A Petki család tagja volt az egyik legismertebb nemesi körnek, a Kornis-körnek, amelynek legbefolyásosabb és legtehetségesebb tagja, Kornis Farkas már egész Székelyföldet a kezében tartotta a 16. század végén.¹⁴

Bocskai István és Petki János kapcsolata nem tekinthető új keletűnek. Ismeretségük visszanyúlik az 1590-es évekre, amikor Petki – a sárospataki tanulóéveket követően – a Báthory-család szolgálatában állva az erdélyi politikában vállalt szerepet, hasonlóan Bocskaihoz. Mindketten közreműködtek Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem 1598-as visszahívásában, majd kitartva a Báthory-család mellett, Petki megkapta a kincstartói és az udvarhelyszéki királybírói tisztségeket. Báthory Zsigmond 1602-es, végleges lemondását követően a Habsburg-ház hűségére tért. Ezért 1604 decemberében Giorgio Basta császári generális Udvarhelyszék kapitányának nevezte ki.¹⁵ Kinevezésével Petki

¹¹ A levél először 1604. szeptember 12-i dátummal megjelent: ETA I, 213–215. Javított szöveggel és 1604. december 12-i keltezéssel I. EOE V, 360–362., Bocskai 1992, 94–97. Vö. ÖStA HHStA Hungarica Allgemeine Akten Fasc. 146. f. 22r–v. Vö. még ÖStA KA ZsT HKR, Akten, Exp. 198. f. 5–6., 9–10.

¹² Horn 2005, 125–127.

¹³ Balogh 2011, 203–207.

¹⁴ Balogh 2008, 11.

¹⁵ Horn 2005, 140–142., Kővári 1854, 204–205.

az időközben elhunyt Kornis Farkas helyére került, és átvette a Kornis-kör irányítását.¹⁶ Petki Jánosról az erdélyi politikában jártas, szerteágazó kapcsolatrendszerrel és rokonsággal, befolyásos tisztséggel rendelkező személy képe rajzolódik ki, akit nem utolsósorban a székelyek első számú vezetőjüknek tekintettek. Bocskai számára így ő bizonyult a legalkalmasabb személynek, akinek megnyerése és közreműködése lehetőséget teremtett a székelyeknek a mozgalom oldalára állítására, ami a székely haderő miatt volt kiemelten fontos.

Petki és Bocskai kapcsolatfelvételének időpontját illetően pontos adat nem áll rendelkezésünkre, de a folyamatot nyilván könnyítette, hogy a Kornis-kör egykori tagjai közül többen – Bethlen Gábor, Bethlen Farkas, Mikó Ferenc – is Bocskai oldalára álltak.¹⁷ A szakirodalom és a források alapján, vélhetően Bocskai már 1604 végén megtette a szükséges lépéseket, hogy szövetségi rendszerébe vonja Petkit. Erre 1604. december közepének és 1605. január első napjainak eseményei is utalnak. Időrendben haladva és követve a történéseket, először az 1604. december 18-ára Fejéregyházára (Albești, Románia), majd a 20-ára Szásznádasra (Nadeș, Románia) a székely hadak ügyében hirdetett tanácskozásokat kell kiemelni. Az első gyűlés összehívásával a császári biztosok Bornemissza Boldizsárt és Mindszenthi Bendeket bízták meg, hogy Haller Gáborral és Petkivel a székely hadak felültetéséről és a híresztelések szerint Erdélybe betörő, Bocskai-féle portyázó csapatok megfékezéséről értekezzenek. A tanácskozásra Petki és a székelyek távolmaradása miatt azonban nem került sor. Ugyanazon célból meghirdetett második, szásznádasi gyűlésen szintén nem jelent meg sem Petki, sem pedig a székelyek.¹⁸

Petki vonakodó magatartása a szamosújvári események kapcsán szintén tetten érhető. A felkelés kezdeti erdélyi sikerei után, amikor is több fontos vár – Jenő, Lugos, Karánsebes, Lippa, Kővár – harc nélkül Bocskai kezére került, jelentősebb küzdelemmel Szamosújvár – és Szatmár – kapcsán kellett számolni.¹⁹ Szamosújvár körülgárása már 1604. december első hetében megtörtént, amelynek felmentésével Johann Adam Hoffkirchen bárót, dévai kapitányt bízták meg, és elrendelték Petki János és a székelyek csatlakozását is.²⁰ Petki azonban a sorozatos felszólítások ellenére is megtagadta a hadba vonulást. A biztosok 1605. január 3-i levelükben sürgették a székelyek megindulását, majd január 15-én és 24-én azonnali csatlakozásra szólították fel: „*mindjárt ez mi levelünk látván induljon Szamosújvár felé azféle hatalmasoknak reprimálására és elkergetésére*”.²¹

Bocskai és Petki kapcsolatfelvételét alátámasztja kettejük levelezésének első ismert, 1605. január 6-i keltezésű darabja. A régi baráti viszonyukra is hivatkozó levélben a magyarországi hadi események beszámolója kapcsán – hasonlóan az 1604. decem-

¹⁶ BALOGH 2011, 213.

¹⁷ HORN 2005, 142.

¹⁸ EOE V, 297., 363–365.

¹⁹ Erdély története I, 535.

²⁰ NAGY 1961, 309.

²¹ EOE V, 366–367., 372–373., 375–376.

beri, erdélyi rendekhez intézett levélhez – Bocskai tájékoztatta Petkit, Udvarhely kapitányát, hogy egyelőre nincs szükség az erdélyi haderőre a császáriak ellen, mert a felső-magyarországi csapatok is elégségesnek bizonyulnak. Továbbá értesítette Petkit Erdélybe érkezéséről, és kérte, addig is intézze úgy, hogy „nemzete közt magának jó hírnevet szerezzen”.²² Ezek alapján elmondható, hogy 1605. január elején Petki már biztosan Bocskai táborát erősítette, és a legfontosabb feladatát ekkor a székelyek megnyerése jelentette. A siker jelének tekinthető a Habsburg oldalon való hadba vonulás megtagadása, majd a székely ellenállás megszervezése. Petki János tevékenységét a kortárs Hídvégi Mikó Ferenc következőképp summázta: „ő nyitá fel a székelység szemét, ő vala, aki megmutogató, hogy eddig is Isten ellen hazájoknak romlásával, lelkeknek veszedelmével szolgáltak az németnek”.²³

A székelyek megnyerése nem volt könnyű feladat sem Bocskai, sem erdélyi politikusa számára. Bocskai és a székelyek viszonyára ugyanis rányomta bélyegét az említett, 1596. évi „véres farsang” néven ismertté vált, közszékelyek ellen indított támadás, amelyben a bihari főúrnak meghatározó szerepe volt.²⁴ Petki, akit az 1605. február elejére Keresztúrra (Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, Románia) meghirdetett gyűlésen főgenerálissá választottak, rábírt a megjelent udvarhelyszéki főnemeseket, hogy bizonyos feltételek elfogadásával álljanak Bocskai mellé.²⁵ Mivel Bocskai az együttműködésük egyetlen esélyét a székely szabadság visszaadásában látta, ezért az 1605. február 16-án Sárospatakon kelt okirata lényegében a Keresztúron meghatározott feltételek²⁶ elfogadását jelzi. Ebben a székelyek egykori magyar királyok és erdélyi fejedelmek, nevezetesen Báthory Zsigmond korabeli szabadságának és privilégiumainak visszaadását és adómentességüket deklarálta. Bocskai az elmúlt 12 zűrzavaros évben (1593-tól) elkövetett vétségekért közbocsánatban részesítette a székelyeket.²⁷ Erről a krónikás Gyulafi Lestár a következőképp számolt be: „Bocskai pedig ezen ugyan fogadást tett volna, hogy ha ki mind atyját anyját nékie megölte volna is, csak térjen hozzá, soha semmiről meg nem emlékezik.”²⁸ Bocskai ígéretet tett az oklevélben foglaltak megtartására és mindenkiel szembeni megvédélmezésére is.²⁹

Bocskai február 17-i leveléből értesülünk arról, hogy az egész székelységnek szóló, székely szabadság biztosítására vonatkozó okmány, „*assecutoria* levél” Erdélybe küldésével Balassi Ferenc erdélyi nemest bízták meg. Ugyanakkor az iratot minden székely széknek külön is megküldték, amelyek számára a szabadság megadása csak a hűségeskü letétele után volt megengedett. Bocskai Petkit bízta meg azzal a feladattal is, hogy a megyék kapitányainak megadja az „*assecutoria* levelet”, miután Bocskai

²² Bocskai 1992, 97–98., vö. EOE V, 371–372.

²³ Hídvégi 1863, 171.

²⁴ Az eseményekre bővebben l. DEMÉNY 1979, 93–120.

²⁵ SZÁDECZKY 1993, 77., JAKAB–SZÁDECZKY 1901, 309.

²⁶ A feltételekre részletesen l. SZÁDECZKY 1993, 77., EGYED 2004, 62.

²⁷ JAKAB–SZÁDECZKY 1901, 309.

²⁸ GYULAFI 1993, 46.

²⁹ JAKAB–SZÁDECZKY 1901, 309.

mellett elkötelezik magukat.³⁰ Minderre nem is kellett sokat várni, hiszen néhány nappal később, a február 21-én a Nyárádszeredára (Miercurea Nirajului, Románia) összehívott gyűlésen jelen lévő székely és magyar nemzet képviselői Petki vezetésével Bocskait Erdély fejedelmének és a székelyek ispánjának választották. Bocskai követek³¹ révén értesült Erdély és a székelység ügyét érintő, számára kedvező fejleményekről.³²

A vázolt események Petki és Bocskai kooperációjának sikerességét, a mindkettejük számára kölcsönös előnyöket mutatják, és a későbbi együttműködésüket is előre jelzik. Petki hathatós közreműködése ugyanis megváltoztatta a fejedelemség katonai és politikai helyzetét és az erőviszonyokat a felkelés oldalára mozdította el, ami a Habsburgok hatalmának megrendülését eredményezte. Bocskai viszonzásképpen még februárban megerősítette Petkit a keresztúri gyűlésen megkapott székely főkapitányi tisztségben és fejedelmi tanácsosnak is kinevezte. A fejedelem 1605. március 25-én Jeremia Movilának írt levelében a következőképp számolt be erről: *„Petki Jánost az székelység között magok kívánságok szerint generálissá töttem”*.³³ Az írásban szó esik a székelyek megnyeréséről is, aminek külön érdekessége, hogy Bocskai ennek kapcsán Petkit meg sem említette, mint írta: *„értem [...] mennyit forgolódt és fáradott volna az székelységnek mellém állásában való dolgában, melyet Isten után csak nagyságodnak egyedül tulajdoníthatok”*.³⁴

Kinevezésével Petki meghatározó alakja lett Rákóczi Zsigmond kormányzó és Haller Gábor kincstartó mellett annak a hatalmi bázisnak, amelyre Bocskai erdélyi politikáját építette, és amely távollétében³⁵ a fejedelemség irányításával kapcsolatos ügyeket intézte. A továbbiakban Petki János feladatköreit tematikusan csoportosítva, azon belül az időrendi sorrendben tárgyalom.

Katonai feladatkör

Mivel Bocskai a kezdetektől tisztában volt azzal, hogy a felkelés hadseregének, ezen belül is az erdélyi haderőnek jelentős részét a székelyek alkotják, így mindvégig e katonaelem megtartására, harcértékének és erejének megőrzésére, esetleges növelésére töre-

³⁰ BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Petki Jánosnak, Sárospatak, 1605. február 17.

³¹ Kemény Boldizsár, Angyalos János, Bató Menyhért, Nagy Menyhért, Barlabás Ferenc. EOE V, 299.

³² EOE V, 299.

³³ BOCSKAI 1992, 120–123.

³⁴ BOCSKAI 1992, 120–123.

³⁵ Bocskai István levelezésének vizsgálata alapján hozzátétőlegesen rekonstruálható a fejedelem mozgása, tartózkodásának időtartama és helye. Kizárólag az 1605. január és 1606. december közötti időszakot vizsgálva elmondható, hogy csupán egyszer volt rövidebb ideig – körülbelül két hónapig – Erdélyben. 1605. augusztus 14-én biztosan Kolozsváron volt, ahonnan augusztus 23-án elindult Medgyesre, ahová legkésőbb szeptember 4-én érkezett meg. A medgyesi országgyűlést (szeptember 14–18.) követően ismét Kolozsváron találjuk, legkésőbb szeptember 23-ától. Valószínűleg néhány nap elteltével utazott Csáky István temetésére, amelyre október 5-én Szalárdon került sor. Másnap, október 6-án Szentjobbról újra útnak indult, és október 9-én már Debrecenben tartózkodott. Az említett adatok a Bocskai István levelezésének kritikai vizsgálatainak témájában készülő doktori disszertációhoz kapcsolódó kutatásaim jelenlegi részeredményeit tükrözik.

kedett. A vizsgálatba bevont források azonban nem támasztják alá azt a nézetet, miszerint a székelyek harci tevékenysége csak Erdélyre terjedt volna ki.³⁶ Petki fejedelmi tanácsossá és székely generálissá való kinevezésével Bocskai legfőbb célja minden bizonnyal az volt, hogy rajta keresztül könnyebben és hatékonyabban tudja intézni a székely had mozgósítását és a székely ügyek irányítását. Ebből kifolyólag Petki e téren rendelkezett a legszélesebb feladatkörrel.

A székely had mozgósítására egyrészt a fejedelemségen belül volt szükség, mivel a főhadszíntéren folyó harcok nem tették lehetővé, hogy Bocskai nagy létszámú magyarországi csapatokat küldjön Erdélybe, így a szász ellenállás és császári uralom felszámolása is döntően a belső erőkre hárult.³⁷ „Erdélyben az székelység és nemesség is mienk”³⁸ – írta Bocskai 1605. március 20-án Báthory Istvánnak, ezután pedig a szászok megnyerése jelentette az egyik fő feladatot. Petki 1605 kora tavaszán kapcsolódott be a szász ellenállás megtörését célzó hadműveletekbe és tárgyalásokba. Valószínűleg már az e téren kifejtett ténykedésére utalt Bocskai, amikor a következő szavakat intézte erdélyi politikusához: „ez dolgokban ilyen hűséges szorgalmatossággal valo munkálkodását oly nagy néven vesszük [...] szeretettel kérjük, hogy ez el kezdett jó szándékon igyekezzék úgy elé menni, hogy a miben az közönséges hazánk javának meg maradását és az mi akarattunkatis érti abból se jobbra se balra nem hajolván egyenesen nézzen csak az igaz célra.”³⁹ 1605. március végéről ismerjük az első olyan adatot, amely valóban Petki tényleges közreműködését támasztja alá. Ekkor ugyanis Segesvár hajlandóságot mutatott a kiegyezésre, és március 27-én a város képviselőivel Balassi Ferenc és Bethlen Farkas fejedelmi biztos tárgyalta.⁴⁰ Az, hogy Bocskai egy két héttel későbbi levelében köszönte meg Petkinek, hogy feleskette a segesváriakat a hűségére, amiről – mint Bocskai írta – korábban maga Petki számolt be írásában a fejedelemnek, bizonyítja, hogy Petki az eseményeknél jelen volt.⁴¹ Ezt támasztja alá az is, hogy Krauss György erdélyi történetíró Erdély hadi eseményeiről szóló leírásában nem csak a két fejedelmi biztost említi, akik a városba érkeztek, hanem „néhány emberüket” is.⁴² Név szerint nem utal rá, de valószínű, hogy Petki is a tárgyalóbizottság tagja volt, így látva el diplomáciai feladatot.

Az április 17-én megnyílt, Bocskait Magyarország fejedelmének választó szerencsi országgyűlés április 20-i, erdélyi rendekhez intézett átiratát a májusi kelementeleki gyűlésen részt vevő erdélyi rendeknek mutatták be. Az erdélyi gyűlés összehívását indokolta továbbá az is, hogy Bocskai meg akarta tudni, kik azok, akiknek a segítségére számíthat, valamint, hogy kimondják az azonnali táborba szállást. A kelementeleki (Călimănești, Románia) gyűlésen végzésben rögzítették a Bocskai melletti felkelést.

³⁶ NAGY 1961, 159. Erre a későbbiekben térek ki.

³⁷ A székelyek mellett a Gyulaffy László vezette hajdúkra és szükség esetén az egykori moldvai vajda, Jeremia Movila katonáira hárult a feladat. NAGY 2001, 181.

³⁸ BOCSKAI 1992, 113–116.

³⁹ A levélben Bocskai egyúttal tudatta Petkivel, hogy amint a magyarországi helyzet engedi, elindul Erdélybe. BA RSR FC, CG, Bocskai István levele Petki Jánosnak, Szerencs, 1605. április 5.

⁴⁰ NAGY 1961, 312., KRAUSS 1993, 86.

⁴¹ EOE V, 376–377.

⁴² KRAUSS 1993, 86.

Miután a szászok továbbra sem csatlakoztak a mozgalomhoz, elrendelték a hadműveletek folytatását.⁴³

Petki János az ebesfalvi ütközetben az erdélyi hadak főparancsnokává kinevezett Gyulaffy László helyetteseként vett részt. A szászok katonai vezetője, Rác György a csapatával 1605. május 19-én hajnalban végrehajtott rajtaütésszerű támadásában Gyulaffyék súlyos vereséget szenvedtek, annak ellenére, hogy a fővezér már május 18-án értesült a közelgő veszélyről. Az ütközet kimenetelét nagyban meghatározta Petki viselkedése is, aki gyakorlatilag az első puskalövést meghallva, azonnal futásnak eredt, és *„felszóval kiáltotta, hogy fusson a ki futhat, mert, ugymond, oda vagyunk”*.⁴⁴ Ezzel magával rántott mintegy 300 székely kopjást, megbomlasztva így a sereget, amely vereséget szenvedett.⁴⁵

Petki nem éppen példamutató magatartása ellenére tovább folytatta a szász ellenállás megtörését célzó harcokat, és Gyulaffy László júliusban bekövetkezett halála után Bogáthy Menyhért mellett ő vette át az erdélyi hadak fővezérségét. Ilyen titulusban irányította moldvai⁴⁶ és török–tatar segédcsapatokkal kiegészülve a Segesvár körüli harcokat. Június közepén ugyanis a Rác György vezette császári sereg elfoglalta Segesvárt. Petki vezetése alatt sikerült megfutamítani Rác György seregének egy részét július végén. Ezt követően a fővezérséget Bogáthy Menyhért vette át, és Petki ismét diplomáciai feladatot látott el. Augusztus 13-án Balassi Ferencsel együtt kezdett béketárgyalást a segesvári szászokkal, amely talán sikeres is lett volna, ha a császári katonák meg nem akadályozzák. A Segesváron tartózkodó császári katonaság végül augusztus végén feladta a várat és elvonult.⁴⁷

A szász ellenállás megtörése sikeres volt, hiszen a szászok július 4-i hitlevelükben kimondták a székelyekhez és magyarokhoz való csatlakozásukat, valamint kötelezték magukat arra, hogy két hónapon belül Bocskai hűségére esküsznek.⁴⁸ Erre az 1605. szeptemberi medgyesi gyűlésen került sor, ahol „mindhárom nemzet” képviselői megválasztották Bocskait Erdély fejedelmének és beiktatása is megtörtént. Petki a szászok megnyerésében éppúgy szerepet vállalt, mint a székelyek esetében, tevékenysége azonban nemcsak a tárgyalásokra korlátozódott, hanem katonai megbízatása keretén belül a székely hadak mozgósítása és a sereg irányítása jelentette a fő feladatát.

A medgyesi gyűlés nemcsak a fejedelmválasztás miatt bír jelentőséggel, hanem azért is, mert ekkor nevezték ki Rákóczi Zsigmondot Erdély kormányzójának. A legfontosabb tisztséget így – Bocskai után – Rákóczi töltötte be Erdély irányításában. Különösen nagy szerencse, hogy Rákóczi másfél éves gubernátorsága alatt Petkihez írt leveleinek jelentős része fennmaradt, ezáltal lehetőség nyílik arra, hogy az eddigi-

⁴³ EOE V, 301–302., 380–382. NAGY 1961, 313–315.

⁴⁴ GYULAFI 1993, 54.

⁴⁵ NAGY 1961, 315–320.

⁴⁶ Bocskai 1605. március 25-én Jeremia Movilának írt levelében az erdélyi események beszámolója kapcsán kérte Movila támogatását és együttműködését Gyulaffyval és Petkivel. BOCSKAI 1992, 120–123.

⁴⁷ NAGY 1961, 322–323., 326., 328–329., *Erdély története* I, 536.; NAGY 1961, 329.

⁴⁸ SZO VI, 16–17.

eknél valamivel pontosabb képet alkothassunk Petki pályafutásáról és Bocskai politikájában betöltött szerepéről. A Bocskai–Petki és Rákóczi–Petki levelezés összevetéséből megállapítható az is, hogy melyek voltak azok az ügyek, amelyekben Bocskai Rákóczin keresztül utasította Petkit, illetve azok, amelyekben közvetlenül lépett vele kapcsolatba.

A Petkihez érkező levelekből világosan kitűnik, hogy 1605 őszén Déva helyzetének megoldása volt az egyik fontos teendő. Ekkor ugyanis Váradon kívül már csak Déva várában volt császári őrség a fejedelemség területén. Rákóczi Zsigmond, az újonnan beiktatott gubernátor 1605. szeptember 30-án Gyulafehérvárra érkezve a Bocskai parancsára Dévát ostromló Nagy Albert darabontkapitány leveléből értesült a vár körüli állapotról. Amint Rákóczi írta Petkinek, az egyik elfogott császári vicehadnagy is megerősítette, hogy már csak másfél hónapra elegendő élelem áll rendelkezésükre, és segítség nélkül aligha tudják sokáig tartani állásaikat. A gubernátor ezért utasította Petkit, hogy küldjön Dévára mihamarabb megfelelő számú székely haderőt és élelmet.⁴⁹ Rákóczi néhány nappal később, október 6-án már Haller Gábort is megkérte, hogy amint lehetősége nyílik, ő is sűrgesse Petkit a Dévára küldendő székelyek ügyében, mert Nagy Albert kapitánynak mielőbb Bocskai után kellene mennie. Petkihez október folyamán rendre érkeztek sürgető levelek Dévával kapcsolatban. Október 9-én 400 gyalogos és háromhavi élelem küldésére kapott parancsot.⁵⁰ Az október 13-i levél már a gubernátor felháborodását mutatja, mivel Petki, *nem hogy három, avagy négy száz embert küldött volna, de csak százat sem küldte.*⁵¹ A kirendelt had létszáma is folyamatosan változott, a kezdeti 400 fő helyett október 14-én és 16-án már csak 150 gyalogos küldéséről szólnak a levelek.⁵² Néhány nap múlva, október 21-én Rákóczi Zsigmond Bethlen Gábor és Nagy Albert kérését tolmácsolta, akik 1000 fős csapatot kértek. A gubernátor Petkinek csak 200 válogatott gyalogos azonnali elküldését rendelte el, megfelelő élelemmel kiegészítve. A levélben felróta Petki és a haderő késlekedését, mert emiatt Rákóczi kénytelen volt a saját pénzén 100 fős moldvai segédcsatatot felfogadni és Dévára küldeni.⁵³ A hadak küldésének folytonos sürgetését az magyarázza, hogy idő közben kitudódott, hogy a dévai német őrség a törökök kezébe akarta juttatni a várat. A tervet az idő közben megérkezett székely had segítségével sikerült megakadályozni, és november 11-én a császáriak átadták a várat a magyaroknak, ezzel az erdélyi Habsburg uralom felszámolása is befejeződött.⁵⁴

A szász ellenállás és a császári uralom megtörésének sikerét követően is szükség volt az erdélyi haderőre a fejedelemségen belül és kívül egyaránt. A székelyek mozgósítását Magyarországon folyó hadműveletek is megkívánták. Ezen esetekben már jóval nagyobb, több ezer fős kontingens kiállításáról kellett Petkinek gondoskodnia. Az 1605.

⁴⁹ ÖStA HHStA Hungarica Fasc. 148. Konv. D. fol. 75–76., EMMK-K fol. 40.; Bocskai 17 pontból álló instrukciója Várad átadására kiküldött biztosainak: ÖStA KA ZsT HKRPrag, Akten, Nr. 112.

⁵⁰ EMMK-K fol. 42.; EMMK-K fol. 43.

⁵¹ EMMK-K fol. 45/a.

⁵² EMMK-K fol. 46.; EMMK-K fol. 48.

⁵³ EMMK-K fol. 49.

⁵⁴ EMMK-K fol. 49., NAGY 1961, 332., EOE V, 309.

szeptember végi és október eleji levélváltások alapján Petki valószínűleg 1605. szeptember közepe táján kapott parancsot egy 2000 fős székely had kiállítására. Rákóczi ugyanis szeptember 29-i levelében azt panaszolta, hogy a Bocskai által kívánt létszámú had helyett Petki a csíki székéből csak 700 embert állított ki.⁵⁵ Bocskai október 9-i leveléből kiderül, hogy már korábban kétszer is írt a gubernátornak „*az hadaknak szorgalmaztatása felől*.”⁵⁶ Rákóczi ugyanazon a napon írt leveléből megtudható, hogy az említett két levél közül az egyik október 5-i keltezésű, és Szentjobbról íródott. Ebből kitűnik, hogy Bocskai már csak az erdélyi haderő érkezését várja. Petkit ezért ismételtlen felszólítja, hogy azonnal állítsa ki és küldje a hadat Bogáthyhoz.⁵⁷ A székely generálishoz még október 1-jén, október 13-án, 14-én, 15-én, 16-án is érkeztek ilyen tárgyú levelek Rákóczitól, és október 9-én magától Bocskaitól is.⁵⁸ A székely had némi késéssel, október 28-án már biztosan megindult az alsó-magyarországi hadszíntérre.⁵⁹

Bocskai parancsára Petkinek 1606. januárban 2000 gyalogos kiállítását és készenlétben tartását kellett biztosítani,⁶⁰ majd az 1606. áprilisi kolozsvári országgyűlésen a fejedelmi propozíciónak megfelelően kellett nagyobb számú sereg, 2000 székely gyalogos és 2000 székely lovas kiállításáról gondoskodnia.⁶¹ Bocskai küldött parancsot Petkinek a 4000 fő készenlétben tartásáról április 4-én és május 18-án is.⁶² Majd 1606. június 30-án Rákóczi tolmácsolta Petkinek Bocskai felhívását, amelynek értelmében „*az székelység oly apparátussal s állapattal legyen, hogy valamely órában ő felsége kívánja, ő felsége mellé mindgyárást indulhassanak*.”⁶³ Hasonló tartalmú levél érkezett a székely főkapitányhoz július 26-án is a gubernátortól.⁶⁴ A fejedelem a hadak elindítására két ízben is biztosokat rendelt Erdélybe. Július 26-án Bocskai Miklós, majd július 20-án és augusztus 1-jén Sturcz Ferenc erdélyi nemes és Nagy Albert kapitány érkezéséről kapott tájékoztatást Petki.⁶⁵ A székely had kiállítására és Bocskai mellé rendelésére vonatkozó utolsó utasítás 1606. decemberi keltezésű. Bocskai Udvarhely mezővárosnak és Petkinek írt leveleiből tudjuk, hogy a generális 600 lovas és 400 gyalogos táborba szállítására kapott parancsot. A levélben Bocskai megírta, bízik abban, hogy az eddigieknél valamivel jobb hadat küld a generális.⁶⁶

⁵⁵ EMMK-K fol. 38.

⁵⁶ Bocskai 1992, 174.

⁵⁷ EMMK-K fol. 43.

⁵⁸ EMMK-K fol. 41., EMMK-K fol. 45/a., EMMK-K fol. 46., EMMK-K fol. 47., EMMK-K fol. 48., BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Petki Jánosnak, Debrecen, 1605. október 9.

⁵⁹ EMMK-K fol. 51., Hangay 1987, 169.

⁶⁰ BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Petki Jánosnak, Kassa, 1606. január 7.

⁶¹ A fejedelmi előterjesztésre l. EOE V, 402–408. A kolozsvári gyűlés törvényeire l. EOE V, 409–414.

⁶² BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Petki Jánosnak, Kassa, 1606. április 4. BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Petki Jánosnak, Kassa, 1606. május 18.

⁶³ EMMK-K fol. 107.

⁶⁴ EMMK-K fol. 115.

⁶⁵ EMMK-K fol. 115., ETA IV, 342–343., Bocskai 1992, 232–233., EMMK-K fol. 119.

⁶⁶ BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Udvarhelynek, Kassa, 1606. december 1.

A székely generálisnak azonban nemcsak a hadak kiállításáról kellett gondoskodnia, hanem generális mustrát is kellett tartania, amely alkalmával a hadköteles katonáknak fegyveres szemlén kellett megjelenniük, továbbá a hadra fogható személyekről név szerinti kimutatást, ún. regisztrumot is kellett készíteni. Petki ilyen jellegű megbízást kapott 1605. december 18-án és 1606. január 7-én is.⁶⁷ Az utasításból megismerhető a mustra menete is: „*az lovasa szerszámos és kopjás, az gyalogja veres köntösben öltözzék és úgy álljon elő, mikor hadra kívántatik, erre minden szabados hadnagynak és tizedesnek az őalatta valójára gondja legyen*”.⁶⁸ A lajstromba felvettek számáról egy alkalommal fordul elő adat. Bocskai 1606. április elejére kézhez kapott lajstroma szerint Petki mintegy 8700 székely gyalogost vett fel a regisztrumba.⁶⁹

Bocskai érzekelte, hogy egy ütőképes sereg hosszú távon történő fenntartásához elsősorban a székelyek katonai identitását kell megerősíteni. Ezt a célt szolgálták a gyakori táborba szállások és a generális mustrák.⁷⁰ A fejedelem elképzelése azonban nem valósult meg maradéktalanul. A levelezést vizsgálva szembetűnő, hogy Bocskai rendre szemrehányó leveleket küldött Petkihez, részben közvetlenül, részben Rákóczi kormányzón keresztül. A legtöbb sérelem arra vonatkozott, hogy hadakozásra kevésbé alkalmas, nem megfelelő létszámban, nem a megadott időre kiállított és megindított csapatokat küldött.⁷¹ Rákóczi leveleiből is kitérnek, hogy már-már számára is terhes, hogy Petkit folyamatosan sürgetni kellett a hadak ügyében „*penig az papyros és tinta nem volna felette drága*”⁷² – mint a gubernátor írta. Ugyanakkor Bocskai világosan látta, hogy a felrótt sérelmek mögött a székelyek erőszakos jobbágysítása húzódik meg, annak ellenére, hogy ezt határozottan tiltotta az 1605 februárjában kibocsátott szabadságlevelében. Bocskai korábbi ígéretéhez híven, több ízben is fellépett a székely érdekek védelmében, és 1606 folyamán többször is felkereste erdélyi politikusait, Petkit és Rákóczit, valamint Udvarhelyszéket kifejezve elégedetlenségét a székely közállapotokkal és az erőszakos jobbágysításokkal szemben.

Az első ilyen tárgyú levél 1606. június 22-éről kelteződik, ebben Bocskai megtiltotta az udvarhelyszéki nemeseknek, hogy a közszekelyeket visszakapott régi szabadságuk ellenére is jobbággyá tegyék.⁷³ November 13-án a fejedelem már Petkit felszólította, hogy oltalmazza a székelyeket mind a kapitányok, a királybírák és mások ellen

⁶⁷ EOE V, 400–401., BOCSKAI 1992, 182–184., BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Petki Jánosnak, Kassa, 1606. január 7.

⁶⁸ BOCSKAI 1992, 182–184.

⁶⁹ BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Petki Jánosnak, Kassa, 1606. április 4.

⁷⁰ BALOGH 2008, 11.

⁷¹ „...mi hagyásunk és rendelésünk szerint kevesen érkeznek...” BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Petki Jánosnak, Korpona, 1605. november 24. „...kiváltképp az gyalogság, csak azon elvetett szolgálk és béresek voltak és az szolgálatra teljességgel alkalmatlanok...” BOCSKAI 1992, 182–184. „...nem elégszünk azért meg az gyalognak annyi számán semmiképpen, az mennyit kegyelmed veres ruhában öltöztetni el intézett...” BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Petki Jánosnak, Kassa, 1606. április 4.

⁷² EMMK-K fol. 43.

⁷³ ETA IV 343–344., vö BOCSKAI 1992, 231–232.

is, hogy „adott szabadságokban éppen megmaradhassanak”.⁷⁴ A székely érdekek védelmét mutatja az, hogy amikor a fejedelem a lepusztult Gyulafehérvár számára kért élelmet november 11-én Udvarhelytől, biztosította őket, hogy ezt nem tekinti állandó szolgáltatsnak, csupán egyszeri alkalomnak.⁷⁵ Az élelem begyűjtésének és szállításának megszervezésével Petkit bízta meg.⁷⁶ Bocskai ugyanakkor azt is jól látta, hogy Petki a székely nemesség tagjaként maga is az erőszakos jobbágyosítók közé tartozott, aki ebből kifolyólag nem is lépett fel határozottan a nemesek, tisztek túlkapásai ellen, számos utasítás ellenére sem. A fejedelem a főkapitány vonakodó magatartását szóvá is tette december 8-i levelében.⁷⁷

Petki katonai feladatkörének egy része a határvédelmi kérdéseket érintette, és viszonylag kisebb haderő felvonultatását tette szükségessé. 1605. október elején aggasztó hírek érkeztek a végekből, pontosabban Lugos, Karánsebes és Körösbánya felől, ahol a fosztogató pandúrok végeztek pusztítást. Ennek megfékezésére és a határvidék biztosítására Rákóczi előbb október 1-jén 900, majd két héttel később, 16-án újabb 300 gyalogos küldését parancsolta Petkinek.⁷⁸ A végvidékkel kapcsolatos problémák meglétét jelzi az is, hogy az 1606. áprilisi kolozsvári országgyűlés fejedelmi propozíciójában Bocskai mintegy 500 székely gyalogos és 200 lovas kiállítását indítványozta a határok őrzésének céljából.⁷⁹

A határvédelmi kérdés ügyében 1606 nyarán–őszén Lippa megvédése is nagy feladatot jelentett. Miután 1606 júniusában Lippa visszakerült Erdélyhez, megtartásáról is az erdélyieknek kellett gondoskodni, aminek megoldása részben szintén Petkire hárult. Június 8-i levelében Rákóczi jelentett Lippa állapotáról. Eszerint a belső várban csak 32 magyar gyalog tartózkodott, és féltő volt, hogy a rácok újra elfoglalják. A vár megvédése érdekében Rákóczinak Túri Ferenc 100 gyalogosa mellé 300 gyalogos kellett volna küldenie. Ezért Petkitől 150 vagy legalább 125 gyalogos azonnali elküldését kérte Lippára.⁸⁰ Június utolsó napján kétszer is írt Rákóczi Petkinek. Ezúttal már Bocskai szavait tolmácsolta, amikor a „veres darabontokon” kívül 300 vagy 400 puskás gyalogos küldésére adott parancsot a főkapitánynak, de a késlekedés miatt már 200 fő megindulásával is megelégednének.⁸¹ A Lippára rendelt székely haderő és a lippai őrség zsoldjának küldése ügyében kapott több alkalommal is levelet 1606 második felében.⁸²

1606 közepétől a tatárok is komoly és folyamatos veszélyt jelentettek a fejedelemség számára. Az első jelentés július 17-én érkezett Petkihez, amelyben a gubernátor hírül

⁷⁴ ETA IV 346–347., vö. Bocskai 1992, 241–242.

⁷⁵ ETA IV, 344–345.

⁷⁶ Bocskai 1992, 239–241.

⁷⁷ ETA IV, 349–350., vö. Bocskai 1992, 243–244.

⁷⁸ EOE V, 399., EMMK-K, fol. 48.

⁷⁹ A fejedelmi előterjesztést l. EOE V, 402–408.

⁸⁰ EMMK-K, fol. 89.

⁸¹ EMMK-K, fol. 102., EMMK-K, fol. 107.

⁸² EMMK-K, fol. 103., EMMK-K, fol. 115., EMMK-K, fol. 121., EMMK-K, fol. 133., EMMK-K, fol. 132., EMMK-K, fol. 139.

adta, hogy a temesvári vilajetben tartózkodó tatárok betörték az Alföldre és egészen Illyéig (Bihar vm.; Ciomeghiu, Románia) pusztítottak.⁸³ Az egyre sűrűsödő levelekben a tatár dúlás egyre nagyobb problémaként jelenik meg, amely nemcsak az állatállományra, hanem az emberek életére nézve is komoly veszélyt jelentett. Petkinek Maros- és Udvarhelyszékből 200 lovast és 100 gyalogost kellett küldenie, hogy a nyugalmat biztosítsa.⁸⁴ 1606 őszétől Petkire hárult az Erdélyen átvonuló tatár csapatok miatt a székely haderő készenlétben tartásának és a környék védelmének a feladata. Ez nemcsak hadi készületet jelentett, hanem a vonuló tatár csapatok kikémlelését is, amire néhány emberét kellett Szászsebesre bocsátania.⁸⁵

Diplomáciai feladatkör

A határvédelem kapcsán kell megemlíteni Petki feladatkörének egy olyan részét, amely már a diplomácia tárgykörébe tartozik és részben külpolitikai jellegű. Ez a moldvai és a havasalföldi határvillongások elrendezése, amit a szomszédos tartományokba történő, egyre gyakoribbá váló betörések indokoltak. Az ilyen esetek megoldása vegyes bizottságokra hárult eredetileg, de a korábbi zűrzavaros állapotokban elmaradt a bizottságok kiküldése, ám a probléma megoldása egyre inkább sürgetővé vált.⁸⁶ A jószomszédi viszony helyreállítására Petki kapott megbízást Bocskaitól és a gubernátortól vélhetően valamikor 1606 tavaszán. Erre utalt Rákóczi április 28-i levele, amelyben kérte a főkapitányt Bocskai levelére hivatkozva, hogy minden további halogatás nélkül kezdje meg az *„Olahokkal való el igazítást.”*⁸⁷ Májusban arra intette Petkit, hogy legyen gondja és vigyázása, hogy *„mentől jobb módjának, csendesben és szebben mindenk el igazodjanak.”*⁸⁸ A Petkihez május 31-én érkező levél tanúsága szerint a havasalföldi bizottság sikeresen befejezte ekkorra a munkát. A Moldvával való viszony rendezése céljából összehívott gyűlés többször is meghíúsult.⁸⁹ Rákóczi egyik levelében aggodalmát fejezte ki az ügy alakulásával kapcsolatban. Szerinte *„annélkül is ez országnak ellenségei vannak, s az némettel való békesség is nem kezd végbe menni, jobb száz barátunk volna, hogy nem mint egy ellenségünk.”*⁹⁰ A Moldvával való viszony végső rendezésére, a peres ügyek megtárgyalására október 3-án Brassóban került sor, ahol az erdélyi érdekeket szintén Petki képviselte.⁹¹

Petki további diplomáciai szerepvállalása vélhetően még az erdélyi (medgyesi és a kolozsvári) országgyűléseken nyilvánult meg, viszont a gyűléseken betöltött szerepére

⁸³ EMMK-K, fol. 109.

⁸⁴ EMMK-K, fol. 110., EMMK-K, fol. 116., EMMK-K, fol. 115., EMMK-K, fol. 118.

⁸⁵ EMMK-K, fol. 125., EMMK-K, fol. 128.

⁸⁶ EOE V, 312.

⁸⁷ EMMK-K, fol. 76.

⁸⁸ EMMK-K, fol. 138/a.

⁸⁹ EMMK-K, fol. 78., EMMK-K, fol. 93., EMMK-K, fol. 107., EMMK-K, fol. 124.

⁹⁰ EMMK-K, fol. 99.

⁹¹ EMMK-K, fol. 135., EMMK-K, fol. 136., EMMK-K, fol. 129., EOE V, 427–429.

vonatkozó további információval az általam vizsgált források és szakirodalom alapján nem rendelkezem. Ami biztos, hogy Péchi Simon, Bocskai István titkára 1605. július 25-én kelt levelében arról tájékoztatta Petkit, hogy július 26-án Bocskai a kíséretével megindul Erdélybe. Arra kérte, hogy gondoskodjon a fejedelem ünnepélyes fogadásáról.⁹² Bocskai ugyanazon a napon küldte el Petkinek címzett meghívólevelét az eredetileg Szent Lőrinc napján (augusztus 10.) Kolozsvárott tartandó generális gyűlésre, amelyben kéri, *„hogyan kegyelmed is az profigált napon és helyen maga személye szerént jelen legyen”*.⁹³ Ezek alapján bizonyos, hogy Bocskai számított Petki megjelenésére. Arról viszont, hogy Petki János valóban megjelent-e a medgyesi gyűlésen, és hogy milyen szerepet töltött be, jelenleg semmit sem tudunk.

Valamivel könnyebb helyzetben vagyunk az 1606. áprilisi kolozsvári gyűlés esetében.⁹⁴ Rákóczi március 22-i dátummal küldte el Petkinek a gyűlésre szóló meghívólevelet, amelyet ő is – mint írta – nemrég kapott kézhez Bocskaitól.⁹⁵ A meghívólevél ez esetben is fennmaradt. Petki részvételét Rákóczinak két későbbi, áprilisi levele támaszthatja alá, amelyekben utal kolozsvári tartózkodásukra.⁹⁶ Véleményem szerint valószínűnek tűnik az áprilisi gyűlésen való részvétele, bár megfelelő bizonyítékok hiányában biztosan ez sem jelenthető ki.

Belpolitikai feladatok

Petki János az eddig elmondottakon túl az erdélyi belpolitikát érintő ügyek intézésére is megbízást kapott, aminek egyik szelete a kincstári jövedelem és az adó tárgykörét öleli fel. Az ilyen jellegű feladatok irányítása elsősorban Haller Gábor kincstartóra hárult, de bizonyos esetek megkövetelték a Petkivel való együttműködést, valamint Petki közbenjárását. Bocskai 1606. december 17-én közvetlenül utasította székely generálisát a moldvai határra vivő tiltott utak és ösvények beavatására, valamint a régi, megszokott utakon történő forgalom biztosítására a kincstári jövedelmek, elsősorban a vám biztosítása érdekében.⁹⁷ Az 1604 ősze óta tartó hadakozás óriási pénzüsszegeket emésztett fel. Ezért jövedelemszerzés céljából 1606 februárjában előbb Bocskai, majd utasítására Rákóczi is megbízta Petkit, hogy készítsen jelentést a székelyföldi vashámorokról és kénkőbányákról, különösen az azokból származó jövedelmeket illetően.⁹⁸ Bocskai május 18-i leveléből értesülünk arról, hogy a „bányaügy” miatt felháborodás tört ki a székely tulajdonosok között, ennek lecsendesítése és az innen származó jöve-

⁹² EOE V, 384–386.

⁹³ EOE V, 386–387.

⁹⁴ A kolozsvári gyűlésre l. Juhász 2012, 13–14.

⁹⁵ EMMK-K, fol. 73.

⁹⁶ EMMK-K, fol. 75., EMMK-K, fol. 76.

⁹⁷ BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Petki Jánosnak, Kassa, 1606. december 17.

⁹⁸ EMMK-K, fol. 70.

delem beszédese Petkire és Hallerra hárult.⁹⁹ Petki közreműködését kívánta a lippai katonák zsoldjának, valamint az adó beszédésének és megküldésének feladata is, amit 1605 és 1606 folyamán több ízben is sürgetett mind Bocskai, mind Rákóczi.¹⁰⁰

A fejedelem közvetlenül küldött utasítást Petkinek egy városi kiváltság ügyében is. 1605-ben a sepsiszentgyörgyiek privilégiumaik megerősítését kérték Bocskaitól. A fejedelem Petkit bízta meg annak megvizsgálásával, hogy kéréseik elfogadhatóak-e, illetve nem állnak-e ellentétben a székely szabadsággal. Később már Rákóczi kérte fel Petkit a sepsiszentgyörgyiek hadviselési kötelezettségének kivizsgálására, ugyanis az ottani székelyek nehezményezték a hadba vonulást.¹⁰¹

A belpolitikai ügyek egy másik egységét jelentik a közbiztonsággal kapcsolatos különféle rendészeti intézkedések. A közbiztonsággal kapcsolatos általános problémát jelzi, hogy 1605 novemberében a fosztogatók, latrok elkergetésére december 6-i határnapot tűztek ki, majd 1606. november 1-jén Bocskai Petkit utasította, hogy később megadandó időpontra minden székben a királybírák a latrok kergetését és megbüntetését rendeljék el.¹⁰² Meg kell említeni az 1606. évi, tavasz eleji udvarhelyi zendülést, amelynek kivizsgálása ügyében Bocskai 1606. április 4-én küldött utasítást székely generálisának. Az ügy felgöngyölítésére és a felek meghallgatására Petki kapott felhatalmazást, és a fejedelem vagy a generális méltóságának megsértése esetén hivatott volt peres eljárást is kezdeményezni.¹⁰³

Szintén itt kell megemlíteni a Bocskai-ellenes székely mozgolódást 1606 tavaszától. Petki május közepén értesítette a kormányzót az eseményekről, majd Rákóczi május 24-én kért Petkitől arra vonatkozó információt, pontosan kik és miért „idegenek ő felségéhez”.¹⁰⁴ Az események mögött az Erdély ellen készülő Radul havasalföldi vajda és egyik embere, Rácz György állt, aki többeket is megnyert mozgalmának. Közéjük tartozott Bedő István háromszéki székely főkapitány is, akinek elfogatására és kivallatására Petki kapott megbízást Rákóczitól, míg Rácz elfogatása Rákóczira hárult a fejedelem parancsa szerint.¹⁰⁵

Bocskai és Petki együttműködésének a fejedelem 1606. december 29-én bekövetkezett halála vetett véget. Petki még 1607. január 30-án kapott egy utasítást, amikor a fejedelem koporsójával január 3-án megindult a gyászmenet, és napról napra közeledett

⁹⁹ BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Petki Jánosnak, Kassa, 1606. május 18.

¹⁰⁰ BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Petki Jánosnak, Korpona, 1605. november 24., BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Petki Jánosnak, Kassa, 1606. február 15., BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Petki Jánosnak, Kassa, 1606. március 11., EMMK-K, fol. 41., EMMK-K, fol. 121., EMMK-K, fol. 133., EMMK-K, fol. 123/a., EMMK-K, fol. 128.

¹⁰¹ BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Petki Jánosnak, Kolozsvár, 1605. szeptember 25., EMMK-K, fol. 75., EMMK-K, fol. 116.

¹⁰² EOE V, 309., BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Petki Jánosnak, Kassa, 1606. november 1.

¹⁰³ BA RSR FC, CG. Bocskai István levele Petki Jánosnak, Kassa, 1606. április 4.

¹⁰⁴ EMMK-K, fol. 138/b.

¹⁰⁵ EOE V, 314., EMMK-K, fol. 107., EOE V, 314.

Gyulafehérvárra, hogy ott végső nyugalomra helyezték a koronás fejedelmet. Ez alkalmából kellett Petkinek élelmet szállítani a temetés idejére.¹⁰⁶

Összegzés

Áttekintve Petki János 1604 és 1606 közötti tevékenységét megállapíthatjuk, hogy Bocskai István erdélyi politikájának egyik fontos alappillért jelentette. Petki a fejedelem távollétében Erdély ügyeinek igazgatásában tevékenyen részt vett Rákóczi kormányzó oldalán. Petki János nevéhez a legtöbbször a székelyek megnyerése társul, ami természetesen vitathatatlan érdeme. Tanulmányomban igyekeztem ezen túllépve, a szakirodalom és a kiadott források mellett több tucat kiadatlan levelet vizsgálat alá vonva némiképp árnyalni a kialakult képet, és meghatározni szerteágazó tevékenységének főbb területeit. Elmondható, hogy feladatköre a kizárólagos katonai feladatok ellátásán is túlmutat, hiszen szerepvállalása az erdélyi belpolitika több területén is tetten érhető. Bocskai és Petki kapcsolata a levelezésük alapján kiegyensúlyozottnak tűnik, a fejedelem erélyesebb hangvételű leveleivel a székely had mozgósítása és a székely szabadság védelme kapcsán találkozhatunk. Megállapítható továbbá az is, hogy Petki János kizárólag az Erdélyt érintő ügyek intézésében vett részt, közvetlenül Bocskai utasítására, illetve a fejedelem megbízásából, Rákóczi Zsigmond parancsára. Petki a legtöbb instrukciót a kormányzótól kapta, ugyanakkor a levelek többségéből kitűnik, hogy ő is a fejedelem utasítására járt el. Meglehetősen szűk az a hatáskör, amellyel Rákóczi teljesen önállóan rendelkezett, ugyanis a Dévával kapcsolatos ügyek intézésén túl erre nem találunk példát a levelezés vizsgálatakor. A költőként¹⁰⁷ is számon tartott Petki János karrierje Bocskai uralma alatt felfelé ívelt, majd Rákóczi Zsigmond fejedelemsége alatt teljesedett ki, amikor kancellárként és belső titkos tanácsosként tevékenykedett. Élete utolsó éveiben a Báthory Gábor ellen lázadó szászok között találjuk, mígnem 1612 őszén elhunyt.

¹⁰⁶ EMMK-K, fol. 145.

¹⁰⁷ Költői tevékenységére l. Ács 2009, 165–167.

Bibliográfia

Levéltári források

- ÖStA HHStA
Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv
- ÖStA KA ZsT HKR Akten
Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Zentralstellen, Akten des Wiener Hofkriegsrates
- ÖStA KA ZsT HKR Prag Akten
Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Zentralstellen, Akten des Prager Hofkriegsrates
- BA RSR FC, CG.
Biblioteca Academiei R. S. Romania Filialia Cluj, No. 798. Collecta Generalia (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, X szekció, Mikrofilmek, 1948. sz. tekercs)
- EMMK-K
Erdélyi Múzeum Megyei Könyvtára, Kézirattár. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, X szekció, Mikrofilmek, 11696. sz. tekercs)

Kiadott források és szakirodalom

- Ács 2009
- Ács Pál: Petki János. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor*. 9. Főszerk. KŐSZEGHY Péter. Budapest, 2009, 165–167.
- BALOGH 2008
- BALOGH Judit: A székely társadalom Bocskai István korában. In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. Tomus XIII. Fasciculus 2*. Szerk. HORVÁTH Zita. Miskolc, 2008, 9–20.
- BALOGH 2011
- BALOGH Judit: A dersi Petki család felemelkedése a 16. század második felében. In: *Uő.: Székelyföldi karrierrek. Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16–17. században*. Budapest, 2011, 203–222.
- BENDA 1993
- BENDA Kálmán: *Bocskai István*. Budapest, 1942. (Reprint: Budapest, 1993.)
- BOCSKAI 1992
- BOCSKAI István: *Levelek*. Vál., bev., jegyz. BENDA Kálmán. H.n., 1992.

DEMÉNY 1979

DEMÉNY Lajos: A közszékelyek 1595–1596. évi felkelése. In: *Székely felkelés 1595–1596. Előzményei, lefolyása, következményei*. Szerk. BENKŐ Samu – DEMÉNY Lajos – VEKOV Károly. Bukarest, 1979, 93–120.

EGYED 2004

EGYED Ákos: Bocskai István és a székelykérdés. In: „Nincsen nekünk több hazánk ennél...” *Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez*. Szerk. ifj. BARTA János – PAPP Klára. Budapest, 2004, 58–64.

Erdély története I

Erdély története három kötetben. 1. *A kezdetektől 1606-ig*. Szerk. MAKKAJ László – MÓCSY András. Budapest, 1988.

EOE V

Erdélyi Országgyűlési Emlékek. 5. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Budapest, 1879.

ETA I

Erdélyi Történelmi Adatok. 1. Szerk. MIKÓ Imre. Kolozsvár, 1855.

G. ETÉNYI–HORN–SZABÓ 2006

G. ETÉNYI Nóra – HORN Ildikó – SZABÓ Péter: *Koronás fejedelem. Bocskai István és kora*. Budapest, 2006.

GYULAFI 1993

GYULAFI Lestár: A székségnek Bocskai mellé való állásának bizonyos eredeti. In: *Erdély öröksége. Erdélyi emlékiratok Erdélyről*. 3. *Tűzpróba. 1603–1613*. Szerk. MAKKAJ Sándor, közreműk. Cs. SZABÓ László. Budapest, é.n., 46–64. (Reprint: Budapest, 1993.)

HANGAY 1987

HANGAY Zoltán: *Erdély választott fejedelme. Rákóczi Zsigmond*. H.n., 1987.

HÍDVÉGI 1863

Hídvégi Mikó Ferenc *Históriája. A maga életében történt erdélyi dolgokról. 1594–1613*. Kiad. KAZINCZY Gábor. Pest, 1863.

HORN 2005

HORN Ildikó: Bocskai István fejedelem erdélyi politikusai. In: *Uő.: Tündérország útvesztői*. Budapest, 2005, 125–144.

JAKAB–SZÁDECZKY 1901

JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégibb időktől 1849-ig*. Budapest, 1901.

JUHÁSZ 2011

JUHÁSZ Krisztina: A Bocskai felkelés okai. Bocskai István magyarországi (ország) gyűlései. *Szeged* 23(2011), 8–9. sz., 32–39.

JUHÁSZ 2012

JUHÁSZ Krisztina: Bocskai István erdélyi országgyűlései. *Belvedere Meridionale* 24(2012), 4. sz., 6–16.

KÓVÁRI 1854

KÓVÁRI László: *Erdély nevezetesebb családai*. Kolozsvár, 1854.

KRAUSS 1993

KRAUSS György: Leírása mind a hadi dolgoknak, mind az egyebeknek, amelyek 1599-től 1606-ig Erdélyben történtek. In: *Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. 3. Tűzpróba. 1603–1613.* Szerk. MAKKAJ Sándor, közreműk. Cs. SZABÓ László. Budapest, é.n., 65–95. (Reprint: Budapest, 1993.)

NAGY 1961

NAGY László: *A Bocskai szabadságharc katonai története.* Budapest, 1961.

NAGY 2000

NAGY László: *Egy szablys magyar úr Genfben.* Hajdúböszörmény, 2000.

NAGY 2001

NAGY László: *Székelyek a hadak útján (1541–1711).* Budapest, 2001.

PAPP 2004

PAPP Sándor: Bocskai István török politikája a felkelés előestéjén. *Hadtörténelmi Közlemények* 117(2004), 4. sz., 1198–2011.

PÁLFFY 2011

PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* Budapest, 2011.

SZÁDECZKY 1993

SZÁDECZKY KARDOSS Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya.* Budapest, 1927. (Reprint: Budapest, 1993.)

SzO VI

Székely Oklevéltár 6. Szerk. SZÁDECZKY Lajos. Kolozsvár, 1897.

TÓTH 2000

TÓTH Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború.* Szeged, 2000.

The Role of János Petki in the Politics of István Bocskai

The figure and political activity of János Petki (1572–1612), a Sekler politician of Transylvania during the revolt of István Bocskai (1604–1606), which broke out in the last years of the Fifteen Years War (1593–1606), has been analysed in this study, based on archival documents (correspondence). Transylvania – before the war an Ottoman vassal, then from 1603 a province governed by the Habsburg governor – was occupied by the troops of Bocskai. Bocskai gradually gained the support of the Transylvanian national groups, the „three nations” (Hungarians, Seklers, Saxons), and even some Hungarian aristocrats. János Petki, an old friend of István Bocskai, who was the commissioner of Udvarhelyszék, can be considered the first leader, captain of the Seklers. With the help of Petki, Bocskai was elected Prince of Transylvania by two nations (Seklers, Hungarians) in February 1605 on the diet held at Nyárádszereda. Afterwards Bocskai appointed Petki the general of Seklers and the member of the Transylvanian Council. With this nomination, János Petki became one of the defining political factors, that directed the Transylvanian policy in the absence of Prince Bocskai. By the mobilization of the army of Seklers János Petki played an important role in the struggle against the Habsburg rule in Transylvania and their supporters, the Saxons. By gaining the support of the Saxons as well, Bocskai was inaugurated into his office on the diet of Medgyes in September 1605. The tasks of Petki included the defence of the Transylvanian Principality and its border region, and the management of other issues concerning the Seklers (mobilisation of troops, etc.). Petki did not only have military duties, but he participated in the internal policy of Transylvania (diplomacy, tax collecting, public security) obeying the instructions of Prince Bocskai or the Transylvanian governor, Sigismund Rákóczy. The cooperation between Prince Bocskai and his general of Seklers, János Petki ended with the death of Bocskai at 29 December 1606. .

NAGY DÓRA

BORNEMISSZA ANNA BOJÁRSÁGRA EMELŐ OKLEVELEI

Bevezetés¹

Egy adott téma kutatása kapcsán a primer források feltárása közben egyes részmák is felkelthetik a kutató figyelmét. Hatványozottan igaz ez akkor, ha ez a kisebb téma a magyar történészek munkáiban eddig még kevésbé jelent meg. Így találtam rá az erdélyi fejedelemszonyi jogkör tanulmányozása közben Bornemissza Annának, I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem feleségének bojárságra emelő okleveleire is. Az Apafi-kor Erdély más történeti korszakaihoz, így például a Bethlen-érához képest kevésbé kutatott. Maga a bojárság is egy olyan társadalmi csoport, amellyel Magyarországon eddig még csak elvétve foglalkoztak, így tehát a magyar nyelvű munkákban – néhány kivétellel – a bojárságra emelő oklevelek sem kaptak nyilvánosságot.² A témára vonatkozóan román történészek folytattak kutatásokat, műveik azonban – David Prodan³ sokat idézett, átfogó munkájának kivételével – csupán román nyelven jelentek meg.⁴

A fejedelemszony Fogaras földjére vonatkozó, bojárságra emelő okleveleivel a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltárának iratai között találkoztam.⁵ Az, hogy a magyar nyelvű szakirodalom nem támaszkodik ezen oklevelekre, a korszakkal foglalkozóknak valószínűleg aligha okoz meglepetést, hiszen általánosságban elmondható, hogy a magyar történészek nem, vagy csak érintőlegesen foglalkoztak a kora újkori

¹ A tanulmány a Debreceni Egyetem „Fejedelmi udvar és társadalom a 16–18. századi Erdélyben” belső kutatási pályázata keretében készült (témavezető: Jeney-Tóth Annamária, RH/885/2013.).

² Bornemissza Anna Szevesztreni Jánosnak 1671-ben kiadott bojárságra emelő oklevelének teljes szövegét közli Szálkai Tamás doktori disszertációjában: SZÁLKAI 2010, 24. Bornemissza Annának Lészai Bukur Pallérnak kiadott 1664. évi bojárságra emelő oklevélből közöl: EMSzT I, 965. PETRICHEVICH 1943 pedig egy megerősítést közöl.

³ PRODAN 1967.

⁴ A teljesség igénye nélkül: IOAN CAVELER DE PUȘCARIU: *Date istorice privitoare la familiile nobile române*. I–II. Sibiu, 1892–95., IOAN CAVELER DE PUȘCARIU: *Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului*. I–IV. Sibiu, 1904–1907., METEȘ ȘTEFAN: *Moștile domnilor și boierilor din Țările Române în Ardeal și Ungaria*. Arad, 1925., METEȘ ȘTEFAN: *Domni și boeri din Țările Române în orașul Cluj*. Cluj, 1935., IOAN-AUREL POP: *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) din Transilvania în secolele XIV–XVI*. Cluj-Napoca, 1991., MARIUS DIACONESCU: *Nobilimea românească din Transilvania*. Satu Mare, 1997., IOAN DRĂGAN: *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440–1514*. București, 2000., IONUT COSTEA: *Solam virtutem et nomen bonum. Nobilitate, etnice, regionalism în Transilvania privinciară (sec. XVII.)*. Cluj-Napoca, 2005.

⁵ MNL OL F 2.

Erdélyben élő román lakosság történetével. A témában csupán néhány magyar történész készített tanulmányt, és a román történészek bojársággal foglalkozó munkáit sem fordították magyar nyelvre. Talán ebből is adódik, hogy a bojárságról a magyar történészek írásaiban kevésbé alakult ki egységes, átfogó, általános kép. Éppen ezért fontosnak tartom a téma historiográfiai áttekintését. Az általános művek közül R. Várkonyi Ágnes *Erdélyi változások* című munkáját mint az Apafi-korszakra vonatkozó legátfogóbb monográfiát emelném ki.⁶ A szerző az erdélyi társadalmat is érintette, így néhány mondat erejéig kitért annak egyik kicsiny alkotóelemére, a bojárookra is. A bojárság kérdéseivel a magyar történészek kisebb tanulmányokban foglalkoztak. Bár a 16. századi bojárokról írt, mégis kiemelkedő báró Petrichevich Horváth Emilnek a *Turulban* 1943-ban megjelent tanulmánya,⁷ ugyanis néhány alapvető fogalmat tisztáz, és a bojárság erdélyi történetére vonatkozó adatokat szolgáltat. B. Boér Géza a fogarasföldi Boér-család történetéről szóló tanulmányában a bojárság általános bemutatására is szánt néhány bekezdést.⁸ A legújabb tanulmányok közül nagyon fontos Ioan Drăgan munkájának megemlítése, hiszen a magyar nyelven megjelent írások közül ez mutatja be a legátfogóbban a kora újkori Erdély román társadalmának elemeit, így a bojárságot is.⁹ Nyilvánvaló, hogy az erdélyi bojárság története nem választható el Fogarastól, így tehát Szádeczky Lajosnak az *Erdélyi Múzeumban* megjelent, Fogaras történetét bemutató írásai¹⁰ is fontos adatokkal szolgálnak a kutatás szempontjából. Szoleczky Emese tanulmányában Bornemissza Anna fogarasi vicekapitányának szóló utasítását vizsgálta, amelynek kapcsán a bojárokról is közölt néhány információt.¹¹

A fogarasföldi bojárok

A bojár címszó alatt az Erdélyi Magyar Szótörténeti Társban az alábbi meghatározások szerepelnek: „1. *havaselvi v. moldvai fő- v. köznemes [...]* 2. *fogarasföldi v. kővárvidéki (fejedelmi) kiváltságos szabadosféle [...]* 3. *kb. fej[edelmi] darabont (katona)*”.¹² A bojárok Erdélyben több területen, így Kővár vidékén, Hunyad vármegyében is megtalálhatóak voltak, de legnagyobb számban Fogaras földjén éltek, így vizsgálatuknál Fogaras történetét is ismertetni kell.

Fogarast az oklevelek először 1231-ben említik mint magyar királyi várat.¹³ A magyar uralkodók a 14–15. században Oláhország és Moldova birtokosaiként hűséges hűbére-

⁶ R. VÁRKONYI 1984.

⁷ PETRICHEVICH 1943.

⁸ B. BOÉR 1924–1925.

⁹ DRĂGAN 2011.

¹⁰ SZÁDECZKY 1892.

¹¹ SZOLECZKY 2000.

¹² EMSZT I, 959, 960, 962.

¹³ SZÁDECZKY 1892, 331.

seiknek, az oláh vajdáknak Erdélyben is juttattak területeket.¹⁴ A havasalföldi vajdák így 1369-től 1464-ig hűbértokként birtokolták Fogaras földjét.¹⁵ A királyi várakhoz nagy lakatlan területek tartoztak, így juthattak területekhez például azok a kenézek, vajdák, oláh bojárok, akik vállalták, hogy a nekik adományozott földterületet vagy kiirtandó erdőrészt benépesítik. Ezekért a birtokrészekért a föld tulajdonosának jobbágyi szolgálattal tartoztak. Így jöttek létre a Fogarasban elterjedt kenézségek, bojárságok.¹⁶ Ebben a havasalföldi vajdáknak is szerepük volt, így kaphatták meg Fogarast hűbértokul, amely azonban nem lett Havasalföld része. Ugyanakkor a vajdák számára fontos szerepet töltött be, hiszen kiváló jövedelemforrásnak számított.¹⁷ A vajdákra egyre erősebb oszmán nyomás nehezedett a 15. században, ezért gyakran álltak el a magyar királyok pártjáról, így Hunyadi Mátyás kivette a várat a kezükből, és Geréb Jánosnak, majd fiainak adományozta. A 15. század végén és a 16. század első éveiben Mátyás király fia, Corvin János birtokolta. A herceg 1505-ben bekövetkezett halála után a birtok II. Ulászló kezébe került, aki azt Bornemissza János budai várnagynak ajándékozta. Ő azonban személyesen nem tudott gondoskodni a birtokról, így Tomori Pál várnagy, az erdélyi sókamara ispánja gyakorolta helyette a vár feletti hatalmat. Tomori 1520-ban hagyta el a várat,¹⁸ amelynek fele Mohács után Majláth Istvánhoz, a későbbi erdélyi vajdához került, aki Nádasdy Annával kötött házassága révén a birtok másik felét is megszerezte.¹⁹ A vár Majláth fogsága alatt, majd halála után is családja birtokában maradt,²⁰ míg fia, Gábor el nem adta János Zsigmond fejedelemnek.²¹ 1567-től Fogaras fejedelmi birtok volt, amelyet ekkor Bekes Gáspár zálogbirtokként szerzett meg.²² Báthory István fejedelem végrendeletében Majláth Margit fiára, Báthory Boldizsárra hagyta a várat. Báthory Boldizsárt 1589. február 1-jén iktatták be. Sokáig azonban nem birtokolhatta a várat, hiszen a fejedelem 1594-ben megölette.²³ Fogarasnak ekkor új szerepe lett, hiszen 1595-től fejedelmi birtokként általában a mindenkori fejedelemasszony birtokolta jegyajándékként.²⁴ Így lett Mária Krisztierna – aki haláláig, 1620-ig a birtok haszonélvezője maradt²⁵ –, Brandenburgi Katalin, Lorántffy Zsuzsanna, majd Bornemissza Anna tulajdona. A fejedelemségkori Erdély utolsó fogarasi birtokosa II. Apafi Mihály lett, majd kincstári kezelésbe került.²⁶

¹⁴ SZÁDECZKY 1892, 330.

¹⁵ SZOLECZKY 2000, 190.

¹⁶ SZÁDECZKY 1892, 332.

¹⁷ SZÁDECZKY 1892, 334.

¹⁸ SZÁDECZKY 1892, 340.

¹⁹ SZÁDECZKY 1892, 341.

²⁰ SZÁDECZKY 1892, 345.

²¹ SZÁDECZKY 1892, 430.

²² SZÁDECZKY 1892, 538.

²³ SZÁDECZKY 1892, 545.

²⁴ SZOLECZKY 2000, 190–191.

²⁵ SZÁDECZKY 1892, 609.

²⁶ SZOLECZKY 2000, 190–191.

Fogaras berendezkedése, szokásai teljesen eltértek Erdély más területeitől.²⁷ Fogaras és vidéke Erdélyen belül az egyetlen *liber baronatus* volt. Ez azt is jelentette, hogy a terület nem fizetett országos adót, szolgálattal a várnak tartozott. Fogaras feladata volt ugyanakkor a déli rész védelme is.²⁸ A bojárok telepítőként már a 13. század óta éltek Fogaras vidékén. Bojári címüket, így nemességüket a havasalföldi vajda adományozta. Mind címük, mind birtokuk, a *bojeronatus* örökletes volt. Mentések voltak az országos adó- és dézsmafizetés alól, csak Fogaras várát szolgálták fegyveresen. Különbséget kell tenni azonban az 1588 előtt betelepülők, valamint a levéllel nemesítettek között.²⁹ Prodan szerint a 16. század előtt betelepült bojároknak is volt oklevele, amelyet a havasalföldi vajdától szereztek. Ezekben a bojáradományokban szerepelnek a birtokokra (havasok, legelők, malmok stb.) és személyekre vonatkozó immunitások is (nincs adó-, illetve tizedfizetés).³⁰ A bojárok elérték, a fejedelmek alatt is megtarthassák ezeket az előjogaikat, megerősítéseket szereztek az okleveleikre.³¹ Az 1588 előtt betelepülők teljes nemesi joggal, míg a később érkezők csak feltételes nemességgel rendelkeztek, félnemesek voltak. Ők általában katonai érdemeikért szereztek a diplomát, de vár körüli szolgálatot is elláthattak.³² Drăgan megjegyzi, hogy a fejedelemségkori Erdély nemessége két csoportot alkot: az egyikbe az „igaz és kétségtelen”, örökletes, teljes nemesi joggal rendelkezők (ezeket általában még a királyok adományozták), a másikba a feltételes nemesek tartoznak, akik gyakran egyenlőek voltak a fejedelmek által kreált újnemesekkel, akik a fiskális birtokokhoz köthetőek.³³ A feltételes nemesek közé sorolhatóak a bojárok is.³⁴ R. Várkonyi Ágnes a szabad katonai rétegbe, félnemesi státuszba sorolja be a bojárokat a 17. században. Apafi korára is jellemző ezeknek a fiskális birtokon élőknek a tömeges szabadságolása. Fegyveres szolgálattal tartoztak, amelyhez a felszerelésről nekik kellett gondoskodniuk.³⁵

A bojárok nemességének alapja az általában a havasalföldi vajdától kapott föld volt, amelynek alapján „*Havasalföld igaz, született és kétségtelen bojárjainak*” közé sorolták.³⁶ Őket a vártartomány újabb birtokosai is megtartották és megerősítettek nemességükben.³⁷ A bojárokat nem tekintették igazi nemeseknek, ahhoz armálist kellett szerezniük.³⁸ Erre utal az is, hogy az oklevelekben általában csupán *agilisként* említik őket.³⁹

²⁷ PRODAN 1967, 21.

²⁸ SZÁDECZKY 1892, 410.

²⁹ PETRICHEVICH 1943, 66.

³⁰ PRODAN 1967, 25–27.

³¹ PRODAN 1967, 28.

³² PETRICHEVICH 1943, 66.

³³ DRĂGAN 2011 I, 86.

³⁴ DRĂGAN 2011 I, 87.

³⁵ R. VÁRKONYI 1984, 98.

³⁶ DRĂGAN 2011 II, 82.

³⁷ PRODAN 1967, 47.

³⁸ DRĂGAN 2011 II, 82.

³⁹ DRĂGAN 2011 II, 86.

Fogarason azonban semmiképpen sem érezték magukat csekélyebb értékűnek a bojárok a valódi nemesemberekénél.⁴⁰ Ugyanakkor Prodan szerint Fogaras földjén kétfajta bojár élt, és ez a két csoport már akkor kettévált, amikor Fogaras a havasalföldi vajdák hűbértoka volt. Az első csoportba tartoztak azok, akiket tehermentesített birtokkal tettek szabaddá, immunitással és előjogokkal, tulajdonképpen ők voltak a teljes jogú nemesek. A második csoportba tartozó bojárok feltételes szabadsággal rendelkeztek, amely a katonai szolgálattól függött.⁴¹ A 16. század közepén azonban még csak a teljes jogú bojárok léteztek, akik az összes nemesi előjoggal rendelkeztek.⁴²

A bojárbirtokot a bojár család közösen bírta, de a família ágai között meg volt határozva a birtokarány, így létezett egész, fél- és negyedrészi bojárbirtok is. Idegenek, így pl. a bojár lányok férjei adoptációval juthattak ilyen birtokhoz.⁴³ B. Boér Géza ugyanakkor úgy véli, hogy a bojárság⁴⁴ „dologi jog” volt, tehát azt a vidéken élő nemesség megvásárolhatta. Az ősi bojári birtokot csak fiágon lehetett örökíteni, negyedrésszel azonban a lányok rendelkezhetek. Amennyiben a bojár gyermektelenül halt meg, birtoka az uralkodóra háramlott.⁴⁵ A birtokot hűtlenség esetén is el lehetett veszíteni. David Prodan úgy tudja, hogy a bojárbirtok örökíthető, eladható, cserélhető és újabb birtokrészekkel bővíthető is volt.⁴⁶

A bojároknak fontos szerepük volt a vidék bíraskodásában is, hiszen annak elsőfokú törvényszékét, a bojárbíróságot vagy udvarbíró székét tizenkét bojár ülnök, valamint a jegyző és az udvarbíró alkotta. Bíraskodásuk alá tartoztak az uradalmi jobbágyokat érintő perek.⁴⁷ A felsőfokú törvényszéket vagy más néven kapitányszéket 12 ülnök, két szolgabíró és egy jegyző alkotta. Itt folytak le a bojárok pereit, valamint itt zajlott a privilegiáriumlevelek adminisztrációja, vagyis kiállításuk, érvényesítésük és kihirdetésük.⁴⁸ A bojárok ezen kívül Fogaras vidékén határőrszolgálatot is elláttak, amiért cserébe bojárságot, vagyis bojári birtokot kaphattak.⁴⁹

Bojári címet a vár mindenkori birtokosa adományozhatott vagy erősíthetett meg, és az csak Fogaras földjén volt érvényes.⁵⁰ A későbbi, fejedelemségkori oklevelekben a területiális érvényű nemesség mellett már a bojári kötelezettségek is szerepelnek, mint például a katonáskodás, különböző járandóságok és a vár körüli szolgálat, Drăgan

⁴⁰ PRODAN 1967, 51.

⁴¹ PRODAN 1967, 40.

⁴² PETRICHEVICH 1943, 67.

⁴³ PETRICHEVICH 1943, 67.

⁴⁴ Bojárság a bojárokból álló csoport, valamint a bojári birtok neve is.

⁴⁵ B. BOÉR 1924–1925, 30.

⁴⁶ PRODAN 1967, 47.

⁴⁷ SZÁDECZKY 1892, 615.

⁴⁸ SZÁDECZKY 1892, 614.

⁴⁹ B. BOÉR 1924–1925, 30.

⁵⁰ DRĂGAN 2011 II, 86.

szerint pedig I. Rákóczi György korától kezdve az oklevelek szövegei alapján egyfajta státuszcsökkenésről is beszélhetünk.⁵¹

Az oklevéladás előzményei

A 16–17. századi oklevéladás történetének felelevenítéséhez Bornemissza Annának a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltárának iratai között szereplő megerősítései, az Erdélyi Királyi Könyvekben⁵² található néhány adat, valamint Prodan igen részletes munkája nyújt segítséget. Az oklevéladók között gyakorlatilag az összes olyan személy szerepel, akik valamilyen formában birtokolták Fogarast, Tomori Páltól egészen II. Apafi Mihályig. Ugyanakkor nem feltétlenül bojárságra emelő oklevelet adtak ki vagy erősítettek meg, hanem sok esetben csak a már meglévő birtokra adtak mentességet vagy a bojári birtokokra vonatkozó dokumentumokat, így például egy-egy ítéletlevelet erősítettek meg. Tomori Pálnak több megerősítése is megmaradt 1509–1516 között, például 1511-ben igazolta Mircea oklevelét Komsa, Stojka és Sándor fiaira a bojári földre nézve, vagy 1518-ban hitelesítette Bica bojár birtokba avatását.⁵³ Megerősítések kötődnek Majláth Istvánhoz és özvegyéhez, Nádasdy Annához is.⁵⁴ Báthory Boldizsár 1591-ben Bute Sudele utódainak oklevelét erősítette meg, mivel azok elvesztek bizonyos zavargások közben. 1593-ban ugyanezért erősítette meg Butsumi Dobrint is a kiváltságában. Mária Krisztierna mentesítette Matei Penci házát, berivói Boier Petrascut (Pétert) az adófizetés és az alantas szolgálatok alól.⁵⁵ Bethlen Gábor bojári okleveleire is bőven akad példa, sőt vizsgálatot is tart a bojárság körében, hogy kiderüljön, ki birtokolja jogosan a kiváltságokat.⁵⁶ Brandenburgi Katalinnak is vannak megerősítései, adományai, például 1630-ban bojár házat adományozott Belényesi Györgynek.⁵⁷ I. Rákóczi György alatt is több megerősítésről tudunk, például újra kiadta a Majláth István által a Szkorey családnak a bojári jogaikról szóló megerősítő ítéletlevelet.⁵⁸ A megerősítés oka általában az oklevél elvesztése volt.⁵⁹

Az oklevelekben szereplő terhek végleges formáját I. Rákóczi György alakította ki. Megerősítéseiben kikötötte, hogy a bojároknak minden terhet, szolgálatot vállalniuk kellett, független a vár tisztjeitől.⁶⁰ Egyéb szolgáltatások is terhelhették őket, például az

⁵¹ DRÁGAN 2011 II, 87.

⁵² GYULAI 2005.

⁵³ PRODAN 1967, 28.

⁵⁴ PRODAN 1967, 29.

⁵⁵ PRODAN 1967, 30.

⁵⁶ PRODAN 1967, 32.

⁵⁷ GYULAI 2005, XVIII, 68b–70b. 1630. június 20. Ebből az is kitűnik, hogy az igazi nemességgel rendelkezők is kaphattak bojári birtokot.

⁵⁸ GYULAI 2005, XXIII, 177b–178b. 1643. május 15.

⁵⁹ PRODAN 1967, 33.

⁶⁰ PRODAN 1967, 52.

1508-as statútum alapján a dereckelő/ványoló utáni pokróc beszolgáltatása.⁶¹ Az urbáriumokban is vannak a bojárságra vonatkozó bejegyzések, először 1632-ből.⁶² Az egyes településeknél megtalálható a bojárok száma, például „5 boér, lovas szolgálatot teljesítenek.”⁶³ A malmokat is feltüntették. „A paraszt boéroknak van egy malma, melytől a várhoz tized jár.”⁶⁴ A kopacseli összeírásnál azt is megjegyzik, hogy az egyik boér család tagjainak „Hunyadi Jánostól van boérlevelük.”⁶⁵ Majd 1637-ben, a bojári oklevelek vizsgálata után már a bemutatott oklevelekre vonatkozó bejegyzések is szerepelnek a bojár neve mellett.⁶⁶ Az 1640-es urbárium a javadalmaikkal együtt írja össze a bojárokat.⁶⁷ Az urbáriumokban gyakran szerepelnek bojárokból lett papok.

Érdekes a bojárok megkülönböztetése. Az urbáriumokban egyaránt említenek paraszt, nemes, szabados, valamint *depositus* bojárokat. Utóbbiak azonosíthatók a bukott bojárokkal, hiszen ezeket a jobbágyok közé számítják. I. Rákóczi Györgytől kezdve a vecinek és a cigányok – mint a bojárok jobbágyai – már nem szerepelnek az oklevelekben.⁶⁸ Lorántffy Zsuzsanna idejéből a bojárságigazolások egész sora maradt fenn, az oklevelek kiadásakor, az 1650-es években a fejedelemszöny már özvegy volt. Az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*⁶⁹ alapján kiderül, hogy csak I. Rákóczi György halála után iktatták be Fogaras várába birtokosként, talán ez a magyarázata annak, hogy a korábbi évekből nem ismertek ilyen jellegű privilégiumlevelei. Bornemissza Anna oklevéladása során Lorántffy Zsuzsanna példáját követte, átvette annak magyar nyelvű oklevélszövegét is. Ugyanakkor Lorántffy Zsuzsannának latin nyelvű oklevele is fennmaradt, amelyben a később II. Rákóczi György által megnemesített Mondrai Jánosnak, a moldvai vajda titkárának 1654-ben bojári mentességet ad mondrai javaira.⁷⁰ Itt szerepel a *bojeronum nobilium* kifejezés is, amely viszonylagos megkülönböztetés az egyszerű bojárhoz képest, de konkrét jelentése és tartalma nem tisztázott.⁷¹

⁶¹ PRODAN 1967, 62.

⁶² PRODAN 1967, 70.

⁶³ MAKKAJ 1954, 457.

⁶⁴ MAKKAJ 1954, 458.

⁶⁵ MAKKAJ 1954, 459.

⁶⁶ MAKKAJ 1954, 75.

⁶⁷ MAKKAJ 1954, 76.

⁶⁸ MAKKAJ 1954, 106.

⁶⁹ EOE IX, 407.

⁷⁰ GYULAI 2005 XXIX, 609–611. 1654. április 24.

⁷¹ PRODAN 1967, 127.

**Bornemissza Anna által kiadott bojárlevelek
a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltárából**

A kiadás (átírás) dátuma	A megadományozott	Az oklevél jellege	Megjegyzés
1511. augusztus. 19. (1671. március 20.)	Radul és Vaszul Volkan	Igazolás/ érvényesítés	Sandrinus Jonas kérésére Tomori Pál átírja Mircea vajda bojár birtokot adományozó oklevelét. A bojárlevelek vizsgálatánál érvényben hagyták 1671-ben. ⁷²
1578. február 4. (1671. február 27.)	Komsa Motok (kérte a bojári birtokában való megerősítését) ⁷³	Megerősítés	Petrichevich Horváth Kozma, Fogaras provizora és prefektusa adta ki az ítéletlevelet. 1671- ben Bornemissza Anna érvényben hagyta. ⁷⁴
1591. március 1. (1671. március 26.)	Sztanczul, Opra, Radul és Bogdan Sudele	Igazolás	Báthory András adta ki. 1671- ben érvényben hagyták Stephanus Bogdannak. ⁷⁵
1610. július 26. (1671. február 27.)	Opra és Sztoyka Motok (bojári birtok)	Igazolás/ megerősítés	Báthory Gábor adta ki. ⁷⁶ 1671-ben érvényben hagyták.
1664. június 18. (1671. február 26.)	Lupul Barb	Adomány	1671-ben a bojárlevelek vizsgálatakor érvényben hagyták. ⁷⁷

⁷² Bornemissza Anna neve nem szerepel a dokumentumon, csak az ellenőrzést végzőké. MNL OL F 2. Prot. XXII. 25–27.

⁷³ Miután a család elvesztette a bojári birtokukra vonatkozó oklevelet, az udvarbíró székétől kérte a megerősítést, valamint az újbóli beiktatását. BOGDÁNDI-GÁLFY 2006 I, 102. Petrichevich Horváth Emil is közli az oklevelet. PETRICHEVICH 1943, 69.

⁷⁴ Gyfv. 1215. Prot. XXII. 171–172.

⁷⁵ MNL OL F 2. Prot. XXIII. 248–250.

⁷⁶ Báthory Gábor, 1610. július 26-án megerősíti új adományként Opra és Sztoyka Motok bojári birtokában. PRODAN 1967, 38. MNL OL F 2. Prot. XXII. 175–177

⁷⁷ MNL OL F 2. Prot. XIV. 259–260.

1666. szeptember 15. (1671. március 24.)	Komsa Barb és általa testvérei, Opra és Oncze Barb	Adomány	1671-ben a bojárlevelek vizsgálatakor érvényben hagyták. ⁷⁸
1651. március 3. (1671. március 20.) (1672. január 16.)	Sztan Dobrin és általa fia	Igazolás/ megerősítés	Lorántffy Zsuzsanna adta ki. 1671- ben és 1672-ben is érvényben hagyták. ⁷⁹
1552. június 26. (1671. március 8.)	Koman Boero de Rusor	Megerősítés	1552-ben Báthory András megerősíti Bozorat vajda oklevelét. 1671-ben igazolták. ⁸⁰
1671. január 21. (1671. március 7.)	Popa Iván és általa fiai, Raduly, Marcul, Iván és Demeter	Adomány	1671-ben érvényben hagyták az oklevelet. ⁸¹
1671. február 27. (1689. június 3.)	Mardsinai Tamás és János	Megerősítés (Báthory András adta ki)	1689-ben kéri Apafi Mihály fejedelmet, hogy erősítse meg. 1671-ben érvényben hagyták. ⁸²

A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltárának iratai között összesen három olyan bojárságra emelő oklevéllel találkoztam, amelyet Bornemissza Anna adott ki. A fejedelemszonyj nevéhez kötődik továbbá hét oklevél megerősítése, igazolása is. Természetesen a ténylegesen kiadott, illetve megerősített privilégiumlevelek száma ennél jóval magasabb lehetett. Erre utal az is, hogy Prodan említ további, Bornemissza Anna által kiadott megerősítéseket is. Ilyen volt például 1671-ben az uceai Gama de Sus és testvére oklevél-megerősítése is, akiknek eredeti oklevele Lorántffy Zsuzsanna idejéből való, vagy Sin Popa esete 1666-ban.⁸³ Szintén ebben az évben adott ki oklevelet Bornemissza fejedelemszonyj Melchior Svábnak és Bucur Boitának.⁸⁴

Mint ahogyan a fogarasi várat birtokló fejedelmi családtagok esetében minden-
kire, úgy Bornemissza Annára is igaz az, hogy ezeket a diplomákat nem fejedelemsz-
zonyként, hanem mint a vár haszonélvezője adta ki. Az oklevelek felülvizsgálatának,
kiadásának, valamint megerősítésének dátumánál feltűnhet, hogy ezek csak 1664-től

⁷⁸ MNL OL F 2. Prot. XIV. 257–258.

⁷⁹ MNL OL F 2. Prot. XIV. 316–317.

⁸⁰ MNL OL F 2. Prot. XVII. 249–255. Bornemissza Anna neve nem szerepel az oklevélen.

⁸¹ MNL OL F 2. Prot. XVII. 339–342.

⁸² MNL OL F 2, Prot. XXII. 527–529.

⁸³ PRODAN 1967, 129–130.

⁸⁴ PRODAN 1967, 130.

kezdődnek el. Különösen érdekes ez, ha figyelembe vesszük, hogy 1663. február 1-jén Apafi Mihály neve alatt szerepel például egy Tomori Pál által kiadott oklevél megerősítése.⁸⁵ Ennek oka az, hogy az 1663. szeptember 24-i marosvásárhelyi országgyűlés mondta ki a fejedelemszöny beiktatását Fogaras birtokába, maga a beiktatás pedig október 23-án történt meg.⁸⁶ A Bornemissza Anna által kiadott oklevelek alapján tökéletesen felvázolhatóak a bojárság 17. századi privilégiumai, valamint kötelességei is, vagyis az adómentesség, a katonai szolgálat stb.

Az armálisshoz hasonlóan a bojári címre emelő oklevéllel sem adományoztak birtokot, de a már meglévőt mentesítették a terhek alól, illetve külön adománylevélben természetesen birtokot is adományozhattak. A 16–17. századi címeres nemeslevelekre, valamint a bojárságra emelő oklevelekre egyaránt jellemző az, hogy főként katonai érdekért adományozták.⁸⁷ A címeres nemeslevelekhez hasonlóan a bojárságra emelő oklevelek is formulákból álltak. A címeres nemeslevelek az adományozó, vagyis az uralkodó titulációjával indulnak, majd megjelölik a kiadás okát. Ezután megnevezik a címerszerzőt, körülírják a címerképet.⁸⁸ Bár a bojárságra emelő okleveleket az adományozók Fogaras birtokosaként adták ki, de a főtitulust, így Bornemissza Anna esetében a fejedelemszönyi címet mégis a formulák közé írták. Fontos, hogy a fejedelemnek, jelen esetben Apafi Mihálynak nem kellett ellenjegyeznie az oklevelet.⁸⁹ Természetesen az oklevéladás okát is kifejtették, valamint az adományozott és a rajta keresztül szintén privilegizáltak neveit is feltüntették. Bornemissza Anna egyik kiváltságlevele így fogalmaz: „Adgiuk tuttára mindeneknek az kiknek illik ez levelünk[ne]k rendi szerint, hogy mi, Fogaras várának előttiünk lévő boldogh emlékezetű urainak, dicséretes cselekedeteiket akarván] követni, kik aző alattok lévőeknek szíveket adományokkal, magokhoz édesgetve szolgálattokra alkalmatosokká tölték.”⁹⁰ Az oklevelek szövegéből kiderül, hogy az adományozottak adó- és dézsmafizetési mentességet kaptak: „[...] és ugya[n] meghnevezett Illieni Komsa, Opra Oncze Barbek[na]k egy házokat is, melybe[n] lak[na]k, mely ház Opra Hosul, és Sztoyka Jasul házok szomszédságokban vagyon, és ah[h]oz való szántóföldekkel, szénafiúves rétekkel, egy szóval minde[n] mezei haszonvevő örökségekkel, mellyeket mostan házok utá[n] bírnak örökösön, és ne[m] zálaghképpen, az töb[b] boérok hasonló boéri szabadságbl[an] állítottuk és helyhezítettük, és minde[n] adózás és dézsmaadástól, vevéstől, szedéstől üressé tettük, és meghnemessítettük.”⁹¹ Ugyanakkor kivételes helyzetben számukra is elrendelték a rendkívüli adó fizetését. Ilyen többször is megesett az Erdélyi Fejedelemség történetében, például II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratát követően, amikor a krími tatárok fogságába esettek kiszabadításához kezdett gyűjtésbe az országgyűlés. Ekkor az 1657. évi szamosújvári

⁸⁵ GYULAI 2005 XXX, 648–650. 1663. február 1.

⁸⁶ EOE XIII, 249. 80 000 tallérban inscribálták Bornemissza Annának.

⁸⁷ BILKEI–KAPILLER–MOLNÁR 2004, 9.

⁸⁸ BILKEI–KAPILLER–MOLNÁR 2004, 12.

⁸⁹ A rendelkezésére álló Bornemissza Anna által kiadott oklevelek rövid elemzését David Prodan is elvégezte. PRODAN 1967, 129–130.

⁹⁰ MNL OL F 2, Prot. XIV. 259.

⁹¹ MNL OL F 2, Prot. XIV. 257–258. Az oklevél teljes szövegét l. az 1. sz. mellékletben.

partialis gyűlés döntése értelmében az alábbi *contributiót* rendelték el: „Az fogarasföldi szabadosok *capitatum* egy-egy tallért. Az fogarasföldi boérek *contribuáljanak* úgy, hogy mint az több nemesség.”⁹² Ez két forintot jelentett. Fizetést írhattak elő akkor is, ha a Porta megemelte az adót. Az 1662. október–november között megtartott szászmedgyesi országgyűlés így határozott: „Az Nagyságod kegyelmes annuenciájából végeztük, hogy az fogarasi boérság és nemesség hasonlóképpen mint az több nemesség is *contribuáljon*, azonkívül sóvágók, molnárok, oláh, magyar és szász papok egy-egy tallért, azoknak *esperesek és vicariusok percipiálván, kik adják és adminisztrálják az perceptorok kezében.*”⁹³ 1660 júliusában fejadót vetettek ki a fogarasi bojároknak.⁹⁴

Az oklevelek értelmében a bojároknak fegyverrel kellett szolgálniuk. Mint ahogyan Komsa Barb 1668. évi oklevele is fogalmaz: „*boéri szolgálatba, jó paripáson, fegyveresen és tisztességes posztó köntösben szolgáljanak.*”⁹⁵ A felszerelésükről természetesen maguknak kellett gondoskodniuk, mely a következőkből állt: puska, páncél, kopja, karvas. Ezt szigorúan ellenőrizte a várkapitány, minimum évente négyszer, de akár havonta is. Amennyiben nem rendelkezett a szükséges eszközökkel, előbb 12, majd 24 forintba büntették, harmadjára pedig kiváltságát is elveszthette.⁹⁶ A bojárnak személyesen kellett a katonai szolgálatot teljesítenie, de gyakran előfordult, hogy nem ő, hanem a fia, testvére stb. teljesítette helyette.⁹⁷ Lehetett ez egy idegen is, akit neki kellett felfegyvereznie.⁹⁸

A privilégiumlevél értelmében a bojárok nem élhettek paraszt módjára, hiszen nemesek voltak. A cirkálások idején természetesen ezt is ellenőrizték. Bár a bojárságot (a címet és a birtokot egyaránt) a fiú ágon lévő utódoknak hagyományozhatták, mégis vannak kivételes esetek, mint például Koman Galia kérése, akinek nem lévén fiú gyermeke, csupán két lánya, 1632-ben engedélyt nyert arra, hogy bojárságát lányaira testálhassa.⁹⁹ Az oklevélben másodlagos adományozottként a fiúgyermek vagy a férfi testvérek jelenhettek meg. A címereslevél kiállításának költségei folyamatosan nőttek, ez pedig az adományozottat terhelte. Fizetni kellett pl. az ügyben eljáró hivatalnokoknak, a pergamenért, a címerkép megfestéséért.¹⁰⁰ Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár bejegyzései alapján úgy tűnik, hogy a bojárságra emelő oklevélnek is voltak költségei: „*Anno 1667 die 26. Februarii fogarasi udvarbíránk adminisztrált tárházunkban számtartója által Luczai Sorbán deák által bojér levelektől adott pénzt (...) 1672: 6 Martii Sinkai István fogarasi számtartó*

⁹² EOE XIII, 527.

⁹³ EOE XIII, 188.

⁹⁴ TRÓCSÁNYI 2005, 126.

⁹⁵ MNL OL F 2. Prot. XIV. 257–258. Az oklevél teljes szövegét l. az 1. sz. mellékletben.

⁹⁶ SZOLECZKY 2000, 202.

⁹⁷ PRODAN 1967, 141.

⁹⁸ PRODAN 1967, 142.

⁹⁹ MNL OL F 2. Prot. XVII. 249–255.

¹⁰⁰ BILKEI–KAPILLER–MOLNÁR 2004, 13.

hozott egy boér levélért fl. 40.”¹⁰¹ Prodan is úgy tudja, hogy egy bojárságra emelő oklevél díja általában 40 forint volt.¹⁰²

Az armálisokat abban a vármegyében hirdették ki, ahol az adományozott honos volt. Amennyiben a közgyűlésen senki nem mondott ellent, a megjutalmazott személyt felvették a vármegye nemesi közé.¹⁰³ Természetesen a bojárok okleveleit is így érvényesítették. Ha háromszori kihirdetés után senki nem tiltakozott, akkor beiktatták őket a bojárságba. Amennyiben az armalista egy másik vármegyébe költözött, vagy egyszerre több megyében kívánt nemesi előjogaival élni, úgy az oklevelét minden illetékes vármegye közgyűlésén ki kellett hirdetni.¹⁰⁴ Így tehát a címeres nemeslevelek az ország egész területére érvényesek voltak, míg a fogarasföldi bojárságra emelő oklevelek – speciális jellegükből adódóan is – csak területileg. Ráadásul utóbbiak az adományozottakat nem emelték a teljes jogú nemesek soraiba. Így esetükben egy területileg érvényes, feltételes vagy félnemesi állapotról van szó.

A címeres nemeslevelekhez hasonlóan a bojárságra emelő okleveleket is rendszeresen ellenőrizték, hiszen ezekkel is számtalan esetben visszaélhettek. Ezeknél a cirkálásoknál természetesen az volt a legjobb helyzet, ha az eredeti oklevél az adományozott rendelkezésére állt, hiszen így be tudta azt mutatni, és ha valóban státuszának megfelelő életvitelt folytatott, akkor oklevelére vonatkozóan megerősítést nyerhetett az adományozótól. Ugyanakkor a 16–17. századi Erdély háborúságai miatt ezek az oklevelek gyakran elvesztek, elégték, eltűntek. Ezért tehát a privilegizált személynek, illetve leszármazottjának lehetősége volt arra, hogy tanúkkal bizonyítsa családja évtizedek óta birtokolt kiváltságos helyzetét, státuszának megfelelő életvitelét. Az uralkodók célja a nemességigazolásokkal az adófizetők számának növelése is volt.¹⁰⁵ Rétyi Péter fogarasi számtartó naplójában két bejegyzés is szerepel ezekre a cirkálásokra vonatkozóan, hiszen ő is részt vett ennek a feladatnak a végrehajtásában. 1664-ben az eljárással kapcsolatban a következőket jegyzi fel gondosan vezetett naplójába: „*Die 1 Martii usque 10 ejusdem vizsgáltattak meg a fogarasi nemesek és a fogarasföldi boérok (nemesek) levelei.*”¹⁰⁶ Majd 1671-ben így ír: „*Die 18 Februarii menénk ki praefectus urammal, az káptalanokkal Kománára, az boérok leveleinek cirkálására s vizsgálására, honnét jövének meg die 21 Februarii. Mely dolgot végezénk el öt hét alatt, úgymint usque 26 Martii.*”¹⁰⁷ Az oklevelek vizsgálatának időpontjai tehát megtalálhatók a számtartó biográfiájában, valamint a privilegiumlevelek megerősítésének dátumában is. Szükség is volt ezekre az ellenőrzésekre, hiszen néhányszor valóban hamis levéllel találkoztak. Az oklevelek hamisításának gyakori módja volt az, hogy a kihalt családok okleveleiből kivakarták a korábbi adomá-

¹⁰¹ EMSzT I, 964.

¹⁰² PRODAN 1967, 135.

¹⁰³ BILKEI-KAPILLER-MOLNÁR 2004, 13.

¹⁰⁴ BILKEI-KAPILLER-MOLNÁR 2004, 13.

¹⁰⁵ BILKEI-KAPILLER-MOLNÁR 2004, 15.

¹⁰⁶ URSUTIU 1983, 47.

¹⁰⁷ URSUTIU 1983, 82.

nyos nevet, majd átírták a kívánt névre.¹⁰⁸ Egy ilyen esetet Rétyi Péter is leírt 1671-ben: „Die 12 Martii lön törvénye alsóvenicei Petrask Miklósnak boárságlevelének megvakarásáért; az Monyestiek nevek helyett Penczestiek írásáért, kit juxta decretum megszententiázának.”¹⁰⁹ Amennyiben valamely bojár oklevele nem minősült valósnak, úgy letett bojárrá vált, tehát elvesztette kiváltságait és jobbágyi sorba csúszott, adókötelessé vált.¹¹⁰ Ezek a letett bojárok megjelennek az urbáriumokban is, 1637-ben például nyolcvanhat jobbágysorba szorult bojárról tesznek említést.¹¹¹

II. Rákóczi György és I. Apafi Mihály korában is nagyon gyakori volt a bojárok armálisszerzése. Apafi korában egyébként az igazgatásban és a fiskális javaknál is sok bojárt alkalmaztak.¹¹² Mind Bornemissza Anna, mind a két Apafi fejedelem sok bojárságra emelő vagy megerősítő oklevelet adott ki.¹¹³ Bornemissza Anna ezekben az oklevelekben, I. Rákóczi Györgytől eltérően, már nem szabad parasztként említi a bojárokat.¹¹⁴ A fejedelemasszony idejében a bojárok tisztségeket is vállalhattak, így például a fejedelmi domíniumokban lovászok, konyhamesterek lehettek és udvarbírói tisztséget is betölthettek.¹¹⁵

Összegzés

A téma újszerűsége nem magából a bojárságból, illetve annak vizsgálati szempontjaiból adódik, hiszen David Prodan munkája, amely közel ötven éve jelent meg német fordításban, a bojárságot igen széleskörűen elemzi, kitérve a bojárságra emelő oklevelek részletes bemutatására is. Ugyanakkor – tudomásom szerint – Bornemissza Annának a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltárának iratai között szereplő bojárságra emelő oklevelei, valamint megerősítései eddig még nem képezték vizsgálat tárgyát. A bojárságra emelő oklevelek a maguk nemében igazán különlegesek, hiszen az adományozottak a románsághoz tartoztak, illetve maga az adomány regionális jellegű volt. Fogaras birtoka és benne a román nemzetiségű privilegizált bojárok további vizsgálódásokat és forrásfeltárást igényelnek. Természetesen számolni kell az iratok pusztulásával is, így teljes kép nem alkotható sem Bornemissza Anna, sem más fogarasi várbirtokosnak a bojárság között kifejtett oklevéladó tevékenységéről, ugyanakkor a kutatásokat semmiképpen sem tekintem lezártnak.

¹⁰⁸ BILKEI-KAPILLER-MOLNÁR 2004, 17.

¹⁰⁹ URSUTIU 1983, 83.

¹¹⁰ DRĂGAN 2011 II, 87.

¹¹¹ DRĂGAN 2011 II, 87.

¹¹² PRODAN 1967, 128.

¹¹³ PRODAN 1967, 129.

¹¹⁴ PRODAN 1967, 129.

¹¹⁵ PRODAN 1967, 132.

Melléklet

1. Gyulafehérvár, 1666. szeptember 15.¹¹⁶

Bornemissza Anna bojári szabadságot adományoz Illieni Komsa Barbnak és testvéreinek. Mentesíti őket és az általuk birtokolt házat is az adózás alól. Az adományért katonai szolgálattal tartoznak. A bojárlevelek vizsgálatakor (1671. március 24-én) az oklevelet érvényben hagyják.

Boeronalis Komsae Barb Illieniensis ad petitionem ejusd[em] ex originalibus introscriptus

Nos Anna Bornemisza, Dei gra[ti]a Principissa Trans[ylvan]iae, partiu[m] Regni Hungar[iae] D[omi]na, et Siculor[um] Comitissa, etc. Adgiuk emlékezetül mindenek[ne]k, az kiknek illik ez mi levelünknek rendiben, mind mostaniak[na]k és következőknek, hogy böcsületes híveinknek és szolgálainknak közönséges törekedéseket meghtekintve k[e]l[g]ye]lmesen és Fogaras várának s annak tartományának boldogh emlékezetű possessorinak is dicséretes cselekedeteket előttünk viselvé[n], Fogarasi Várunkhoz tartozó érdemes híveinkkel, az kik az Boéri szabadságra méltók volnának, hasonló emlékezetes dolgot követtünk. Mostan pedig nevezet szerint, Fejérvár[me]gyéb[en], Fogaras földén Illieni Komsa Barbnak és két egy testvér öccseinek, Opra és Oncze Barbek[na]k meghtekintve hűséges szolgálattokat, melyet ők Fogaras várának előttünk levő boldogh emlékezetű possessori, és az mi hűségünk mellett is tökéletes hűséggel mind ez ideigh viseltek, de kiválképpe[n] [!] mellettek törekedő némely böcsületes híveinknek instantiájukat k[e]l[g]ye]lmesen meghtekintettük, és hogy ennek utána is, azon tökéletes hűségbe[n] meghmaradnak, elhittük. Meghnevezett Illieni Komsa, Opra es Oncze Barbekat, k[e]l[g]ye]lmességünkől boéri szabadsággal meghajándékoztuk, fiú ágon levő és leendő maradékival együtt, és ugya[n] meghnevezett Illieni Komsa, Opra Oncze Barbek[na]k egy házokat is, melybe[n] lak[na]k, mely ház Opra Hosul, és Sztoyka Jasul házak szomszédságokban vagyon, és ah[h]oz való szántóföldekkel, szénafüves rétekekkel, egy szóval, minde[n] mezei haszonvevő örökségekkel, mellyeket mostan házak utá[n] bírnak örökösön, és ne[m] zálaghképpen [!], az töb[b] boérok hasonló boéri szabadságb[a] állítottuk és helyhez tettük, és minde[n] adózás és dézma adástól, vevéstől, szedéstől üressé tettük, és meghnemessítettük. Úgymind azáltal, hogy minket, maradékinkat, és succesorinkat, meghírt Komsa, Opra, és Oncze Barbek, fiú ágon levő maradékjokkal együtt, boeri szolgaltat[an] jó paripáson, fegyveresen, és tisztességes posztó köntösb[en] szolgál[an]nak, sőt az réghi szokás szerint való tereh [!]viselést is engedelmességgel supportalliak, utánnunk levő tiszteinkhez engedelmességgel legyenek, az vártól semminemű változásokban el ne szakadjanak, törvényes dolgokb[an] és egyéb közönséges igasságokb[an] az várnak tiszteitől füg[g]jenek. Ezt mindazáltal meghtudván, hogy tilalmas erdőkkel,

¹¹⁶ MNL OL F 2. Prot. XIV. 257–258. Az eredeti szövegek átírásánál a Kovács András által a Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei c. kötetben közzétett átírási szabályzata szerint jártam el.

vizekkel, havasokkal, és egyéb ezekhez hasonló helyekkel az magok házok, és saját öröksége[n] kívül szabadossá nem tétetettnek. Mely hozzájok és fiú ágon levő és leendő maradékjokhoz mutatott k[e]g[ye]l mességünk[ne]k nagyobb bizonságára attuk az fellebb meghírt conditiok szerint, ez kezünk írásával, és függő pecsétünkkel is megherössítetett levelünket Illieni Komsa, Opra es Oncze Barbek[ne]k, és fiú ágo[n] levő, s leendő maradékjoknak meghmásolhatatlanul és örök emlékezetül.

Datum in Civit[a]te nostra Alba Julia die 15 Mensis Septemb[ris] Anno 1666.

Et subscriptu[m] erat Anna Bornemisza m[anu] p[ropri]a Publica[ti]o aute[m] earun[de]m in inferiori reflexa sic erat: Tribus in Sedibus jud[icia]riis N[obi]lium Fogarasien[sium] frequentibus p[raesen]tes hae L[itte]rae Boeronaes ab Ill[ust]r[issi]ma Principissa personis p[rae]specificatis clementer concessae in nominibus et personis eorund[em] juxta vetere[m] ritu[m], et approbatas Regni Constitu[tio]nes superinde emanatas, promulgatae sunt, ac more solito publicatae ab omnibusq[ue] g[e]n[er]alite[r] interfuit acceptatae, approbatae, ac in suo vigore, nemine contradicente apparente relictas extradatae[ue] die vigesima octava mensis Januarii An[no] D[omi]ni Mille[s]imo Sexcen[tes]imo Sexagesimo Octavo. Per Nicolaum Uzoni Jur[at]um Sedis p[rae]fatae Notariu[m] mpa, In eod[em] inferiori margine, revisio Commissarior[um] talis erat: Praesentes L[itte]rae Boeronaes coram nobis Praefecto, et Exactore Fiscalib[us], ac Requisitoribus Alben[sis] Commissariis suae Celsitud[inis], ad investigand[am] Boerorum jura deputatis p[rae]sentatae, et per nos revisae, ac in vigore relictas. In Fogaras die 24 Men[sis] Mar[tii] Anno 1671. In superiori etia[m] reflexa earundem publicatio talis erat: Praesentes L[itte]rae Boeronaes seu Confirmationales, cum exemptione neminibus, et in personis introscriptor[um], secundum usum et consuetudinem hujus terrae Fogaras in sede judria Boeroru[m] Fogarasien[sium], tribus vicibus publicatae, et proclamatae sunt, nemine contradictore apparente.

Datae in Sede p[rae]dicta duodecim Boeroru[m] jurator[um] Fogarasien[sium] Anno D[omi]ni Mille[s]imo Sexcen[tes]imo Sexagesimo Septimo die vero 1 Febr[uarii].

Stephanus Boer de

Nagy Berivoy Provisore

Arcis Fogaras m[anu] p[ropri]a

2. Fogaras, 1671. március 20. (1672. január 16.)¹¹⁷

Az eredetileg Lorántffy Zsuzsanna által, 1651-ben Sztan Dobrinnak kiadott bojárságra emelő oklevelet Bornemissza Anna kérésére 1671. március 20-án megvizsgálják és érvényesnek találják.

Boeronatus Sztan Dobrin de Butsum per Commissarios in vigore relictus

Nos Requisiteores etc. Damus pro memoria etc. Q[uod] nobilis Sztán Dobrin Boero de Butsum, possessione districtus Fogaras, nostram personal[ite]r veniens in praesentiam,

¹¹⁷ MNL OL F 2. Prot. XIV. 316–317.

exhibuit nobis et p[rae]sentavit lit[t]eras unas generosorum et egregiorum dominor[um], ab Ill[ust]r[issi]ma D[omi]na Principissa Anna Bornemisza, Dei gr[at]ia Tran[sylvan]iae Principissa etc. Arcisq[ue] et Terrae Fogaras D[omi]na, D[omi]na nostra clementissima, Anno proximo p[rae]terito ad universor[um] et singulor[um] bonorum in districtu Fogaras residentiu[m] immunitates et donationes revidean[dam] et examinandam deputatorum super boeronatu suo testimoniales simul et judiciales chirographis et sigillis eorundem usualibus, in rubea cera Hispanica impressive roboratas: Petens nos debita cum instantia, ut nos lit[t]eras eas protocol[l]o n[ost]ro inserentes, copiam sive paria earundem, in transumpto, sub sigillo n[ost]ro authentico, pro sui et suorum et posteritatis suae cautela extradare velleamus. Quar[um] series, uti Hungarico idiomate concepta et exarata est, sic habet: Mi Belényesi Ferenc, erdélyi fejedelmi jószágoknak praefectussa, Beszerményi István és Gyarmati István, fejérvári captalanok, és Rétyi Péter deák, fiscus ratioinak exactora, mostan az méltóságos Bornemisza Anna fejedelem As[zs]z[ony]tól, Fogaras várának aszszonyától, nekünk kegyel[me]s aszszonyunktól, e Fogarasföldi boéroknek személyekre, állapotjokra és jószágokra néző okleveleknek meg vizsgálására rendeltetett személyek adgyuk emlékezetre, hogy az több boérok között Butsumi Sztan Dobrin is hozá előnkbe az Fogarasi Felső Széknek ezerhatszázötvenegy esztendőben, Böjtmás havának harmadik napján íratott, azon széknek praesidense és hites notáriussa kézírásával és pecsétjével megerősített levelét, és kéré minket illendőképpen, hogy mi is azt erejében meghagyván s circalis lajstromunkba beíratván, adnók róla bizonság levelünket maga és gyermekének boéri állapottyának oltalmazására és megmaradására. Mi azért az ő kérését meghallván, és helyesnek ítélvén, az előnkbe hozott leveleknek értelmét summa szerint vettük, és írjuk ezképpen: hogy abban az fogarasi felső törvényszék, az jó emlékezetű méltóságos Lorantfi Susanna fejedelemaszszonnak parancsolatjára ilyen módon deliberált. Tetszett, úgymond, az ő N[agysá]ga felső törvényes székinék, hogy mivel az alsó széki eskütt boérok hitek szerint megvallották, hogy Sztán Dobrin igaz boér legyen, Marczinán derekas boérsága legyen, butsumi háza, öröksége sem paraszt, nem is adózás alá való, az mint az urbariumbol kitetszett: egy szóval, valami praerogativakkal szokott fogarasföldi boér élni, és hol mit birni, mindazok ő reá nézve valósággal megtapasztaltatnak. Annakokáért megítéltetett, hogy mint az igaz fogarasföldi boérok nem paraszti szolgálattal, hanem lovok hátán szolgálnak, ő is mind maga, mind maredéki lovok hátán szolgáljanak. Mely deliberátumot, törvényszék ítéletét mi is mostani commissariusok, minden résziben erejében és helyben meghagyván, az mint tőlünk fellyebb megírt Sztan Dobrin kívánta, lajstromunkba is az boérok közzé írtuk, és neki, s fiának, ugyan Sztan Dobrinnak, hogy boeéri állapotjokban rendekben megtartasanak minden időben, ez levelünket adtuk, kezünk írásival és magunk pecsétivel megerősítvén. Datum in oppido Fogaras, die vigesima Mensis Martii, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Septuagesimo primo. Erantq[ue] subscripta Belenyesi Ferencz m[anu] p[ropri]a. Beszerményi István, Fejervari Captalan m[anu] p[ropri]a. Retyi Péter deák m[anu] p[ropri]a. Gyarmati István Fejervari Captalan m[anu] p[ropri]a. Nos itaq[ue] p[rae]missam petitionem dicti Sztan Dobrin, modo quo supra factam, justam, idoneam et juri consonam agnoscentes praescriptas lit[t]eras testimoniales et simul

judiciales, non abrasas, non concellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, fide omni prorsus vitio et suspicione carentes protocol[lo] et p[rae]sentibus nostris de verbo ad verbum sine deminutione et augmento vel variatione aliquali inserentes, copiam sive paria earundem in transumpto praesentium nostrarum, sub sigillo nostro Capitulari authentico jurium ejusdem Sztan Dobrin, suaeq[ue] posteritatis futuram ad cautelam, fideliter et consciencie, in hac libelli forma extradand[am] duximus omni justitia et aequitate suaden[te], legeq[ue] regni p[er]mitten[te]. Datum die decima sexta mensis Januarii, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Septuagesimo Secundo.

Bibliográfia

Levéltári források

MNL OL, F 2, Prot.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Erdélyi Országos Kormányhatósági levéltárak, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Protocolla.

Kiadott források és szakirodalom

BILKEI–KAPILLER–MOLNÁR 2004

BILKEI Irén – KAPILLER Imre – MOLNÁR András: *Armálisok – nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár Gyűjteményéből*. Zalaegerszeg, 2004.

B. BOÉR 1924–1925

B. BOÉR Géza: A fogarasföldi Boér-család. *Turul* 38(1924–1925), 30–32.

BOGDÁNDI–GÁLFY 2006

BOGDÁNDI Zsolt – GÁLFY Emőke: *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei, 1222–1599*. 1. Kolozsvár, 2006.

DRĂGAN 2011 I–II

DRĂGAN, Ioan: A román nemesség a 16–18. században. 1–2. *Korunk* 32(2011), 7. sz., 82–88., 8. sz., 81–90.

GYULAI 2005

Az erdélyi fejedelmek oklevelei (1560–1689). Erdélyi királyi könyvek. Szerk. GYULAI Éva. Budapest, 2005. (DVD-ROM)

KOVÁCS 1998

KOVÁCS András: *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei*. Kolozsvár, 1998.

MAKKAI 1954

MAKKAI László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Budapest, 1954.

PETRICHEVICH 1943

PETRICHEVICH Horváth Emil: A fogarasföldi bojárok a XVI. században. *Turul* 57(1943), 66–72.

PRODAN 1967

PRODAN, David: *Bojaren und „Vecini” des Landes Fogarasch im 16. und 17. Jahrhundert*. Bukarest, 1967.

EMSzT I–XIV

Erdélyi magyar szótörténeti tár. 1–14. Szerk. SZABÓ T. Attila. Bukarest–Kolozsvár, 1975–2014.

SZÁDECZKY 1892

SZÁDECZKY Lajos: Fogarasi történeti emlékek. I–VI. *Erdélyi Múzeum* 9(1892), 6. sz., 326–345, 7. sz., 401–431, 9. sz., 538–545, 10. sz., 607–639.

SZÁLKAI 2010

SZÁLKAI Tamás: *Armálisok és armalisták a kora újkori Biharban. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár egyéni címeres nemeslevelei (1535–1811) és nemesi iratai alapján.* Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem, 2010. (<http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/97140/6/ertekezes.pdf> – 2014. 03. 25.)

EOE I–XXI

Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek, történeti bevezetésekkel. 1–21. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1876–1899.

SZOLECZKY 2000

SZOLECZKY Emese: Adalékok a fogarasi várnép és birtokos asszonya XVII. századi életéhez. In: *Erdély és Patak fejedelemasszonya Lorántffy Zsuzsanna: tanulmányok születésének 400. évfordulójára.* 2. Szerk. TAMÁS Edit. Sárospatak, 2000. 183–217.

TRÓCSÁNYI 2005

TRÓCSÁNYI Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben.* Budapest, 2005.

URSUTIU 1983

Rétyi Péter naplója. Szerk. Maria URSUTIU. Budapest, 1983.

R. VÁRKONYI 1984

R. VÁRKONYI Ágnes: *Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában. 1660–1711.* Budapest, 1984.

Die Bojarenurkunden von Fürstin Anna Bornemissza

Die Urkunden von Anna Bornemissza, Frau des Fürsten Mihály Apafi, die die Privilegien Fogarascher Bojaren enthalten und sich unter den Akten des Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára (Landesarchiv des Kapitels von Alba Iulia) befinden, sind wichtige ungarischsprachige Quellen der Frühen Neuzeit. Fogarasch war ein über speziellen Rechtsstand verfügendes Gebiet in Siebenbürgen. Seit dem Ende des 16. Jahrhunderts gehörte es zu den Gütern der Ehefrauen der Fürsten. Das ethnisch meistens rumänische Bojarentum Siebenbürgens lebte überwiegend hier. Unter den Bojaren kann man zwei Gruppen unterscheiden: die „echten“ Bojaren, die schon vor 1588 auf dem Gebiet ansässig waren und über ein „volles“ Privileg verfügten, beziehungsweise die erst später in den Bojarenstand aufgehobenen. Bei den letzteren spricht man über „begrenzte“ Rechte, die nur eine territoriale Gültigkeit hatten. Beide Gruppen mussten für die Steuerermäßigung militärische Dienst auf Pferd leisten, deshalb hatten sie eine wichtige Rolle im Grenzschutzsystem des Fürstentums. Nach der Geschichte der Urkundengebung und einem Vergleich der Formeln von Bojaren- und siebenbürger Adelsurkunden werden im Beitrag die Bojarenurkunden, die von Anna Bornemissza ausgegeben wurden, untersucht.

NAGY ANDOR

BRASSÓ VÁROSÁNAK TISZTSÉGVISELŐI 1680 ÉS 1690 KÖZÖTT

Jelen munkámban az erdélyi szászok egykori gazdasági központjának számító Brassó városvezetői tisztségeinek személyi változását vizsgálom 1680 és 1690 között.¹ Témaválasztásomat elsősorban a jelentősebb alkalmakra készült kéziratok és nyomtatványok (tartalmi szempontból még feltáratlan írásai) ösztönözték, másfelől pedig a város vezetőiről való információink szinte teljes hiánya. Kutatásomat a brassói Fekete-templom Levéltárában² végeztem – eleinte nem a címben megjelölt téma után kutatva, hanem egy feltáratlan anyagcsoport, az alkalmi nyomtatványok regisztrálása céljából. A feltáró munka éveitől alakult ki bennem az a benyomás, hogy Brassó városvezetői rétegéről is szolgálhatnak adatokkal az említett nyomtatványok. Dolgozatom összeállítása során a levéltár kéziratok genealógiái, matrikulái és életrajzi vázlatainak áttekintése mellett azt is igyekeztem megvizsgálni, milyen alkalmi nyomtatványok köthetők a város legfőbb tisztségviselőihez, és azokból milyen információkat remélhetünk a vezetőkről. Ekkor még nem számíthattam arra, hogy az említett forráscsoport adalékul szolgálhat a brassói Fekete-templom síremlékeihez is, hiszen a korabeli halotti búcsúztatók címei alapján (ahol feltüntették a temetés helyét is) azonosíthatóakká váltak az elhunytak.

Dolgozatom szempontjából szükségszerű megemlíteni, hogy az alkalmi nyomtatványok a kora újkor egyik leggyakrabban előforduló forrástípusát jelentették. A műfajba azokat az írásokat sorolhatjuk, amelyek egyszeri, különleges események (pl. születésnap, névnap, keresztelő, lakodalom vagy haláleset stb.) alkalmából készültek, vagy ismétlődő alkalmakból kifolyólag ciklikusan visszatérőek voltak (például kalendáriumok).³ Ezek közül a brassói halotti búcsúztatókban és a lakodalmi köszöntőkben találtam információkat a tisztviselőkről. Mindkét forrástípusról általánosan elmondható, hogy hozzájuk tartozó nyomtatványok a korabeli szokásoknak megfelelően terjedelmes címmel kezdődnek, amelyben megírják az elhunyt vagy a házasulandók nevét (gyakran a legközelebbi családtagokkal kiegészítve), foglalkozásukat, titulusukat,

¹ Készült a Balassi Intézet Campus Hungary pályázatának keretében (TÁMOP-4.2.4B/2-11/1-2012-0001).

² Evangelische Kirche Augsburger Bekenntnisses (A.B.) Kronstadt – Archiv der Honterusgemeinde.

³ Az alkalmi nyomtatványokról bővebben: HELTAI 2008, 257–271.

illetve az adott esemény időpontját – a búcsúztatókban betegség esetén a halál okát is megadva. Ezt követően a Honterus Gimnázium tanárai, diákjai, illetve a barátok búcsúznak az elhunyttól, vagy ünneplik az ifjú párt. A nyomtatványokon szereplő versek általában jókívánságokat vagy erkölcsi útmutatásokat tartalmaznak, de ezekből derülhet ki, hogy a szerző hogyan kapcsolódott az elhunythoz vagy az ünnepelthez (rokon, barát, kolléga) is, további információkkal is szolgálnak az érintettekről, esetleg a halál körülményeiről. Majdnem minden esetben a versek szerzőinek a nevét és titulusát is megtaláljuk az írások után. Az egylapos nyomtatványok (többségében ezek fordulnak elő) a megjelenési adatokkal záródnak, amelyekből kiderül a megjelenés helye és ideje, a nyomda, illetve a nyomdász neve.

Az alkalmi nyomtatványok forrásértékéről joggal feltételezhetjük, hogy a bennük szereplő adatok helytállóak lehetnek – mert az események idején készültek egy városi közösség számára, ahol a szerzők (gyakran hozzátartozókként) pontosan ismerték a nyomtatványban érintett személyt vagy személyeket –, ezért ezek összegyűjtése és feltárása a történeti kutatások számára is hasznos lehet.

A brassói akcicens nyomtatványok kizárólag a teljes jogú városi polgárok (*cives/Burger*) köréből kikerülő patrícius dinasztiaiak tagjairól készültek. A város hivatalnokai is e körből kerültek ki. Ugyanez mondható el a kéziratban fennmaradt lakodalmi köszöntőkre vagy halotti búcsúztatókra is. Azaz tévedés lenne azt hinnünk, hogy a kézíratos alkalmi művek a kevésbé jómódú, a nyomda költségeit túl drágának találó brassói polgárok, esetleg közrendű (*Haus-Mann*) vagy a népi (*populus*) réteg termékei volnának. A levéltári kutatásaim alapján úgy látom, hogy ugyanúgy a legrangosabb kör tagjai készítették azokat is egymásról, amelyeket végül a templom kapujára vagy a falára függesztették ki, hogy mindenki megtekinthesse őket.⁴

A tisztségviselők névsorának összeállításakor elsősorban Friedrich Stenner⁵ munkáját használtam, és az ott fellelhető adatokat vettem össze a brassói Honterus-közösség levéltárában található Joseph Trausch-gyűjtemény kézírataival, nyomtatványaiával.⁶ Stenner összeállítása kétségkívül alapos, azonban a hivatalnokok alfabetikus sorrendben való csoportosításával nem mutatja meg, hogy egy adott időszakban mely személyek milyen tisztségeket viseltek, illetve milyen változások történtek a hivatalokon belül. Nem találunk bővebb tájékoztatást a személyek életútjáról a kapcsolódó további szakirodalmakban sem. Szándékom tehát az volt, hogy lehetőségeim szerint feltérképezzem a város felső vezetőinek életútját a hozzájuk kapcsolódó nyomtatványokon keresztül, hogy jobban megismerhetővé váljék az adott évtized politikai elitje.

⁴ ZOVÁNYI 1895, 82–95.

⁵ STENNER 1916

⁶ A gyűjtemény mai állapotáról bővebben: SINDILARIU 2005, 40–56., KRAMER 2006, 1–19.

Brassó intézményrendszere

A városvezetők bemutatása előtt röviden összefoglalom Brassó városának hivatali tisztségeit. Szászföld városaiban a közigazgatás legfőbb vezetője a polgármester (*magister civium*) volt. Az első ismert *magister civium* az oklevelek tanúsága szerint a nagyszebeni Jakob Hentzmanisse volt a 14. század második felében.⁷ Polgármesteri tisztség azonban még a nagyvárosok közül sem mindenhol volt. Nagyszeben, Segesvár, Medgyes, Kőhalom és Nagysink városaiban létezett, de Brassóban és Besztercén nem, vagy csak rövid ideig.⁸ Ezeken a helyeken a feladata beolvadt a fennálló hivatalokba. Gernot Nussbächer brassói helytörténész kutatásaiból képet kapunk Brassó és a Barcaság közigazgatási hivatalainak első megjelenéseiről is.⁹ A városi vezetés legfőbb hivatalát betöltő személyről, a városbíróról (*judex/Stadtrichter*) 1360-ban olvashatunk először.¹⁰ Rangban mellette a legfelsőbb gazdasági hivatalt a városgazda vagy másként a folnagy (*villicus/Stadthann*) viselte. Ő felelt a város és a vidék gazdasági ügyeiért és az adók beszedéséért. Gyanítható, hogy ahol nem volt polgármesteri tisztség, ott annak a feladatait is a városgazda hivatala látta el. Brassóban az első említését egy 1353-ból származó kiváltságlevélben találjuk.¹¹ Eleinte bírói jogosultságai is voltak, de később már főképpen a város gazdasági ügyeit irányították. A két legfőbb tisztség betöltői szinte teljhatalommal járhattak el a város dolgaiban, egyúttal joguk volt beleszólni a város két döntéshozó testületének munkájába, a városi vagy belső tanácsba és a százatyák (*communitas centum virorum/Hundertmannschaft*), más néven százak tanácsa vagy a külső tanács dolgába. A város vezetőinek megbízatása egy évre szólt, és a választás napja (december 26.) előtt munkájukról való számadási kötelezettségüknek is eleget kellett tenniük.

Az esküdt polgárokból álló városi tanácsot a bíróval együtt (*judex et jurati*) 1358-ban említik először.¹² Brassóban a százatyák intézménye a 15. században alakult ki. Első írásos említése 1495-ből való.¹³ A testület száz tagja a négy városnegyed képviselőiből állt. Negyedenként 25 fő, akiket a városi tanács nevezett ki. A százatyák választották a főtiszteket, a városbírókat és a folnagyot, ők ellenőrizték a városi számadáskönyveket, továbbá a városi statútumok szövegezésében is részt vettek. Üresedés esetén a városi tanács jelölte ki az új tagot, de tisztségüket halálukig megtarthatták.

Brassó városa a szászok privilégiumainak (1486, *Universitas Saxonum*) köszönhetően hamar virágzásnak indult, és fejlett kereskedelme, valamint ipara által Erdély egyik leggazdagabb városává vált. A szász vezetőréteg tagjai is a virágzó kereskedelemről meggazdagodott polgárságból kerültek ki. A kereskedők mellett idetartoztak

⁷ KAINDL 1907, 290.

⁸ MÜLLER 1941, 31.

⁹ NUSSBÄCHER 2011, 170–177.

¹⁰ ZIMMERMANN–WERNER 1897, Nr. 522., 755–756.

¹¹ ZIMMERMANN–WERNER 1897, Nr. 677., 93–96.

¹² ZIMMERMANN–WERNER 1897, Nr. 736., 152–153.

¹³ MÜLLER 1941, 76.

az olyan szakmák tehetős művelői, mint például ötvösök, szűcsök, szabók, mészárosok, akik maguk is folytattak kereskedő tevékenységet. Őket az írásos emlékek a latin *circumspectus* (körültekintő) és a *prudens* (okos) címekkel illették, míg a középpolgárságnak a *providus* (előrelátó) címzés járt.¹⁴

A 17. századra a városi vezető réteg a leggazdagabb kereskedőkből és iparosokból kialakuló patriciátusból, illetve azok bizalmasaiból tevődött össze. Tehát egy olyan elit kör kialakulását láthatjuk kibontakozni, amelybe csak a jelentősebb vagyonnal rendelkezők kerülhettek be. A vagyon (és a polgárjog) mércéje a háztulajdon volt, helyesebben annak mérete és elhelyezkedése a városban. Az elit a vagyonosságát kifejezhette azzal, hogy minél nagyobb volt a birtoka, majorsága vagy azzal, hogy több ingatlannal rendelkezett. Mindez feltétele volt annak, hogy a város polgárai tanácsstagokká válhassanak.¹⁵ Ezzel a társadalom közép- és alsó rétege áthidalhatatlan távolságba került a patrícius családok tagjaival szemben. A száz városokat általában tizenkét esküdt polgár, míg Brassót 16 fő képviselte a városi tanácsban – minden negyedre négy képviselő jutott.¹⁶

Brassó városbírói (1680–1690)

A vizsgált időszak városbíráinak sorában két Draudtot¹⁷ is találhatunk (Georg és Simon). A Draudt családnév hosszú időn át előfordul a város politikai életének meghatározó szereplői körében, így nem annyira meglepő az sem, hogy egy évtizeden belül két Draudttal is találkozunk.¹⁸ Jelen esetben a Draudt család két ágából származó tisztviselőjéről van szó.

A névsorban előbb az idősebb ágból származó Georg Draudt (1633–1687) városbíró neve szerepel. Az apai nagyapja, Georg, a százatyák tanácsának tagja volt. Apja, Jacob Draudt, brassói szenátor volt, anyja, Sara pedig Jacob Fischer barcaföldvári (Feldioara, Marienburg) lelkész családjából származott. A Trausch-gyűjtemény IV F1 To 206 / II. jelzetű kéziratos életrajzi vázlatai között találunk néhány feljegyzést a szóban forgó személy életéről. Ebből kiderül, hogy édesanyját fiatalon, nyolcévesen veszítette el, 1640-ben. Ezt követően inséges időket kellett megtapasztalnia, habár nővérei, Martha és Anna anyja helyett is gondoskodtak róla. 1641-től a brassói Honterus Gimnáziumban tanult.¹⁹ Igen korán, már 16 évesen megkezdte vándoréveit, amiről szűkszavú a forrás, de annyit elárul, hogy járt Alsó-Magyarországon, és hosszú időt töltött Sibrik György és Batthyány Ádám grófnál, akiknek udvarában magyarul is megtanult. 1656 novemberében tért vissza Brassóba, majd egy évvel később feleségül vette Stephan Greissing

¹⁴ DRASKÓCZY 2000, 83.

¹⁵ CZIRÁKI 2006, 104.

¹⁶ NUSSBÄCHER 2011, 172.

¹⁷ A családnév különféle alakban is előfordul: Drauth, Drawd, Draud, Draut, Drautt, Dreut, Drud, Drut. Az alkalmi nyomtatványokon többnyire a Draudt névalakot használták.

¹⁸ AHK IV F 57 C–E 99.

¹⁹ Megtaláljuk a nevét az iskola matrikulájában: AHK I E 145. 143.

városi szónok lányát, Marthát²⁰ (1632–1687). 1660-tól már a százatyák tanácsának tagja volt, 1667-től pedig a város egyik szenátora és divisora (*Theilungsherr*) lett, melynek keretében vagyonfelosztási ügyekkel is megbízták. 1672–1687 között erdélyi országgyűlési követ volt. 1676-ban szenátori tisztségéből városgazdának választották meg, az 1678. év végétől 1685-ig pedig a városbírói címet viselte. Az 1685. évi kolozsvári gyűlésen már gyengélkedéséről olvasni²¹, majd szeretett kedvesének 1687. április 7-i haláláról a Fogarasi-hegyekben értesült, ami annyira megrázta, hogy egészsége tovább romlott, végül augusztus 5-én, 54 évesen hunyt el. Mindkettejük halálára egy-egy alkalmi nyomtatvány is készült.²² Ezekben felesége váltakozó rosszullétéről és több éves ágyban fekvéséről olvashatunk, illetve Georg szinte váratlanul jelentkező betegségéről. A nyomtatványok címei elárulják, hogy maradványaikat a Fekete-templomban helyezték örök nyugalomra – a templom oltárának északi oldalán.

Városbírói tisztségében Michael Filstich²³ (1625–1696) váltotta, aki életében háromszor nősült. Első házassága mindössze másfél évig tartott felesége korai halála miatt.²⁴ A második felesége halálára készült halotti búcsúztatóból²⁵ megtudhatjuk, hogy másodjára, 1651-ben Thomas Gokesch városbíró lányát, Annát feleségül vette, így rokoni kapcsolatba került a tekintélyes Gokesch családdal. Feltételezhetően innentől a karrierje is kijelölt úton haladt már. Erre utalnak a hivatali ranglétrán bejárt pozíciói is. A százatyák tanácsába 1656-ban választották be.²⁶ 1673-ban a magisztrátus, azaz a brassói belső tanács szenátori tisztséggel ruházta fel, amelyet 1682-ig viselt. Vagyonmegosztási ügyekben eljáró bíró volt 1677-ben és 1681–1682-ben. 1682-ben Bartholomeus Hirscher váratlan halála miatt helyettes városgazdává választották (*substitutus villicus*), majd 1683-ban újraválasztották.²⁷ Ezt követően a városgazda tanácsadója volt (*Althann*) két évig (1684–1685), majd elődjét, Georg Draudt városbíró (gyaníthatóan annak ekkor már jelentkező betegeskedése okán) váltotta fel tisztségében 1685. szeptember 26-án. Ezt a hivatalt 1688-ig, illetve 1691-ben egy évig szintén viselte. Ismeretes, hogy több évig erdélyi országgyűlési követként (1674, 1677, 1682, 1685–1687, 1689) is dolgozott. 1688-ban a Caraffa tábornok vezette császári zsoldosok Brassót is megszállták, és az akkori városbíró, Michael Filstichet is bebörtönözték, majd halálra ítélték, mert nem volt hajlandó átadni a várost. Szerencséjére egy, a börtön közelébe csapódó ágyúgolyó menekülőutat biztosított számára.²⁸ Élete utolsó éveiben a városbíró idős támogatójaként (*Altrichter*) (1689–1690, 1692–96) segédkezhetett.

²⁰ Előző férje Johan Homer Schönberger, segédlelkész (?–1656. július 31.).

²¹ AHK IV F1 To 206. I. 148.

²² AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 23., AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 15.

²³ Különböző névváltozatai: Filstick, Felstech, Pfilstich, Vielstich.

²⁴ 1649. május 24-én vette feleségül Johann Türk lányát, Anna Mariát. I. AHK IV F 57 F–G 11.

²⁵ AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 40.

²⁶ AHK Tq 137/I. 12.

²⁷ *Quellen* IV, 210.

²⁸ AHK IV F 57 F–G 11.

Második feleségétől két gyermeke született: Anna Maria (1652–1723) és Stephan Filstich (1657–1737) aranyműves, városbíró. Harmadik házasságát 68 évesen kötötte, amikor 1693-ban feleségül vette Martin Hornung városi lelkész lányát, Rosát. Tekintve, hogy ekkorra már jelentős személyiséggé vált a városban, házassága alkalmából egy nyomtatvány²⁹ is készült, majd felesége 1694. szeptember 30-án bekövetkezett haláláról szintén megemlékeztek.³⁰ Végül Michael Filstich halálának néhány részlete is megismerhető az őt búcsúztató két nyomtatványból,³¹ illetve a róla szóló kéziratból.³²

Egészen idős koráig jó egészséggel volt megáldva, ám 1691-ben egy négynapos láz uralkodott el rajta, amelynek szövődményei hatására, habár betartotta a gyógyszeres előírásokat, mégis sokat betegeskedett. Az írások alapján ekkortájt alaposan le is fogyhatott, de mivel szíven viselte a városa sorsát, a hivatalával járó feladatait továbbra is személyesen végezte. 1696. május 4-én a város viharos időszakában népéhez való hűségéért I. Lipót nemesi rangra emelte őt és családját. Néhány héttel később azonban, június 20-án betegsége újra kiújult, majd napról napra gyengébb lett. Bő egy hónappal később, július 25-én délután hat és hét óra között halt meg, nyolc héttel 71. életévének betöltése előtt. A halálát követő második napon helyezték végső nyughelyére a Fekete-templomban.

A vizsgált időszak harmadik városbírája, a fiatalabbik Draudt-ágból származó ifjabb Simon Draudt (1647–1693) volt.³³ Apja, idősebb Simon Draudt (1615–1664) szintén bejárta a hivatali ranglétrát és 1664-ben a városbírói tisztségig is eljutott. Anyja, Agnetha Johann Chrestels egykori városbíró lánya volt. A családi háttér tehát jó anyagi körülményeket biztosíthatott az indulásához. Gimnáziumi tanulmányait szülővárosában végezte,³⁴ miközben magánoktatásban is részesült. A magyar nyelv megtanulásának céljából a Marosvásárhelyi Református Kollégiumba küldték. Ezt követően Nagyenyedre utazott, és beiratkozott az 1662 óta már ott működő Bethlen Gábor Kollégiumba. Vélhetőleg ekkortájt ismerkedett meg Bethlen János (1613–1678) kancellárral is, aki az iskola főgondnoka volt. 1667-ben Apafi Mihály fejedelmi udvarában Bethlen János felügyelete alatt vették fel a kancelláriára, ahol négy évet töltött. Brassóba való hazatérését követően, 1672. február 28-án megnősült. Házasságáról való megemlékezés nem maradt ugyan fenn, de egy 1717-es halotti búcsúztatóból³⁵ mégis szerezhetünk információkat egykori feleségéről és családjáról. Ebből megtudjuk, hogy egy vélhetőleg hasonló anyagi helyzettel rendelkező család leányát, az egykori brassói szenátor, Petrus Bartosch tizenhét éves lánygyermekét, Sarát (1655–1717) vette feleségül. Két gyermekük született, Simon (1673–1729) és Johann (1679–1733). Az előnyös házasság vélhetőleg Simon Draudt további előmenetelét is előmozdíthatta. Hivatali pályafutása

²⁹ AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 41.

³⁰ AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 47.

³¹ AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 49a–49b.

³² AHK IV F1 Tq 137/I. Nr. 12.

³³ Halálának időpontját Stenner hibásan 1793. augusztus 27-re teszi. L. STENNER 1916, 34.

³⁴ A Honterus Gimnázium matrikulájában az 1662-es évnél olvashatjuk a nevét. AHK I E 145, 170.

³⁵ AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 95.

házasságának évében kezdődött, amikor titkárrá vált (*Ordinario Secretario*, 1672–1679), egyúttal a szászatyák tanácsába is bekerült. 1680-ban választották be a városi magisztrátusok közé (1680–1681, 1684–1685). Ezzel egy időben jegyzőként is dolgozott (1680–1683). Városgazdának 1685. december 26-án választották meg. Hivatalát 1688. december 26-ig töltötte be. Éppen abban az évben, amikor a várost Caraffa tábornok emberei elzárták, városbírónak kérték fel, amely tisztséget három és fél évig (1689–1690) – a források szerint ellenérzéseivel küzdve³⁶ – vállalt el. Elődeihez hasonlóan 1691-ben idős bíróként támogatta utódját (Michael Filstichet), de a rákövetkező évben újból megválasztották városbírónak (1692–1693). Mindeközben a szász nemzetgyűlésének követe is volt (1675–1677, 1680, 1682–1685, 1689–1690). Trausch kézíratos feljegyzése szerint együtt érző és jóságos ember volt, különösképpen a szegényekkel és az özvegyasszonyokkal szemben, valamint hivatali ideje alatt különös gondot fordított az egyházra és a gyermeke iskoláztatására is.³⁷

Személyéhez kapcsolódóan három alkalmi nyomtatvány került elő. Kronológiai sorrendben elsőként Nicolaus Müller brassói nyomdász köszöntötte őt az újév alkalmából.³⁸ Haláláról egy latin³⁹ és egy német⁴⁰ nyelvű nyomtatvány szól. 1693. augusztus 27-én halt meg, 46 éves korában. Felesége előbb idézett búcsúztatójának címéből kiderül, hogy túlélte férjét, özvegyként halt meg 1717. november 15-én.

Brassó városgazdái (1680–1690)

A vizsgált időszak első évében két városgazda neve is felbukkan, Georg Altzner *alias Pap dictus*⁴¹ (?–1680) és Petrus Trainer⁴² (1621–1683).⁴³ Az életükről nem találtam sem kézíratos feljegyzést, sem alkalmi nyomtatványt. Laurentius Kusch brassói szász szászatyája naplójában megemlíti, hogy Georg Altzner 1654-től a szászatyák tanácsának a tagja,⁴⁴ 1662 januárjától pedig a belső tanács szenátora,⁴⁵ majd 1680-tól haláláig kirendelt városgazda (*constitutus villicus*), egyúttal Zernyest (Zernescht, Zärnești) tisztartója volt.⁴⁶ 1680. október 20-án halt meg.⁴⁷ Petrus Trainer 1678 és 1680 között volt

³⁶ AHK IV F1 To 206. I. 163.

³⁷ AHK IV F1 To 206. I. 163.

³⁸ AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 37.

³⁹ AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 42a.

⁴⁰ AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 42b.

⁴¹ Másik alakja: Alsner.

⁴² További névváltozatok: Tray, Trey, Treiner, Traydner, Traudner, Treitner.

⁴³ *Quellen* VI, 62.

⁴⁴ *Quellen* VI, 127.

⁴⁵ Vö. *Quellen* IV, 269., *Quellen* VI, 185.

⁴⁶ STENNER 1916, 4.

⁴⁷ *Quellen* V, 120.

városgazda.⁴⁸ 1680-ban visszaélésbe keveredhetett a város éves beszámolója szerint.⁴⁹ Részletekre a feljegyzés nem tér ki, de a következő évben még *Althann*ként segítette az új városgazdát. Valószínűsíthető, hogy az incidens miatt nem került már városbírói pozícióba.

Bartholomäus Hirscherről⁵⁰ (1622–1682) alkalmi nyomtatvány – eddigi tudomásom szerint – szintén nem maradt fenn, de a brassói anyakönyvekből tudjuk,⁵¹ hogy apja, Christian Hirscher (1578–1641) városgazda, valamint városbíró volt. 1664-ben feleségül vette Petrus Closius szenátor lányát, Catharinát. Ettől az évtől kezdve 1667-ig szenátor, 1668–1670 között városi szónok (*orator*), majd 1671–1680 között ismét szenátor. Ezt követően választották meg városgazdának 1680. december 26-án, majd egy évvel később újráválasztották.⁵² Erdélyi országgyűlési követ háromszor volt (1672, 1677, 1680). 1682. június 12-én szélütést kapott, ami után már beszélni sem tudott, majd öt nappal később, június 17-én elhunyt.⁵³

Valentin Plecker (1638–1689) 35 évesen szenátorként kezdte a hivatali ranglétrát (1673–1683), majd *divisor* lett (1681–1682), ezt követően pedig városgazda 1683. december 26-tól 1685-ig, később *Althann* (1686–1689). 1680–1683 és 1688-ban erdélyi országgyűlési követ volt. Életútjából arra következtethetünk, hogy városbíró is lehetett volna, ha nem hal meg viszonylag korán, 1689. január 8-án, amiről búcsúztatóval⁵⁴ is megemlékeztek. Családjáról szintén szerezhethetünk információkat a korabeli nyomtatványokból: egyfelől a feleségéről – a tiszteletére írt halotti búcsúztatóból,⁵⁵ amelyből kiderül, hogy Marthának hívták –, illetve fiáról, Lucas Pleckerről, akinek a búcsúztatójából arról értesülünk, hogy egészen fiatalon, mindössze 18 évesen hunyt el.⁵⁶

A vizsgált időszak utolsó városgazdája Georg Jeckelius⁵⁷ (1635–1708). Személyéről nem adnak hírt az eddig megjelent életrajzi összefoglalók. A Trausch-gyűjtemény Tf 51 / I. (81) jelzete alatt azonban megtaláljuk egyoldalas halotti búcsúztatóját, valamint a To 206 / II. jelzetű kéziratos életrajzi vázlatokban szintén megemlítik. Ezekből kiderül, hogy 1635. szeptember 11-én született Brassóban. Fiatal éveiről nem sokat tudunk.⁵⁸ 1670-ben, 35 évesen lett a százatyák közösségének tagja, 1675. január 14-től pedig a városi tanács szenátora. 1673 és 1688 között a brassói tanács tagja volt, ezt követően 1689. december 26-tól városgazdává választották, amely hivatalát 1690-ig viselte. 1687 auguszt-

⁴⁸ Quellen IV, 202.

⁴⁹ „Herr Petrus Trainer, so zu dieser Zeit in der Honnen-Rechnung in excessu peccieret (et quidem in gradu superiori, denn die Rechnung gelaufen ex relatione fide dignorum virorum auffl 50.466 den. 20 id est fünfzigtausend 4 hundert und 66 Gulden den 20) ist amovieret worden.“ Quellen IV, 204.

⁵⁰ További névváltozatok: Hyrscher, Hirser, Hyrser, Hersel, Herschel, Hürsel.

⁵¹ AHK IV F 57 H–J, 100.

⁵² Quellen IV, 204., 207.

⁵³ Quellen IV, 208.

⁵⁴ AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 27.

⁵⁵ AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 92.

⁵⁶ Jekelius tévesen a születésének évét jelöli a halála éveként. I. AHK IV F 57 N–R, 127.

⁵⁷ További névváltozatok: Jekel, Jekell, Jekkel, Jeckckel, Jäckel, Jöckel, Geckel, Gekel.

⁵⁸ Még a brassói Honterus Gimnázium anyakönyvében sem fordul elő a neve.

tusában a brassói zsoldos sereg hadnagyaként (*Feldhauptmann*) kísérté el embereivel I. Apafi Mihály erdélyi fejedelmet a magyarországi hadjárataira, és még ugyanazon év október 29-én szerencsésen visszatért Brassóba.⁵⁹ 1691–1699 között *Althann* volt, majd 1700 és 1708 között Brassó városgazdája. 1678-tól többször volt az erdélyi országgyűlés követe is.⁶⁰ Kétszer nősült, előbb feleségül vette Catharina Mühlmannt (?–1690), majd 1691. július 22-én Simon Albelius brassói lelkész lányát, Barbarát (1640–1706).⁶¹ Első házasságából három leánygyermek született, Martha,⁶² Susanna⁶³ és Anna Catharina.⁶⁴ Második házassága gyermektelen volt. Meghalt 1708. július 27-én, 73. életében.⁶⁵ Halálára Paul Neidel, a Honterus Gimnázium akkori rektora, Simon Draudt, Petrus Pertsch és Martinus Herrmann írt gyászverset.

Összegzés

Tanulmányomban Brassó 1680–1690 közötti városbíráinak és városgazdáinak életrajzi adatait foglaltam össze, illetve a szakirodalomban megtalálható információkat az egyes tisztségviselőkkel kapcsolatban készült alkalmi nyomtatványok adataival egészítettem ki. Véleményem szerint az alkalmi nyomtatványok feltárása időszerűvé vált, hiszen a belőlük nyerhető információk új, eddig nem ismert adalékokkal szolgálhatnak a történeti kutatások számára is. Brassó 1680–1690 közötti városvezetőinek életét szemügyre véve pedig az a kép alakulhat ki bennünk, hogy az egyes patrícius családok gyermekei tudatosan készültek hivatali pályára és mind a fiatalkori tanulmányaik, mind pedig a későbbi tanulmányútjaik ennek elősegítését célozták. A vizsgált személyek körében szinte mindenki külső tanácstagként kezdte hivatali pályafutását, ezt követően váltak a belső (városi) tanács tagjai közé. Eközben egyesekből az erdélyi országgyűlés követe lett, illetve divisor, magisztrátusi titkár, szónok, városi jegyző és így tovább; a legbefolyásosabb családokból származók pedig városgazdává, majd városbíróvá is válhattak. Ha pedig pusztán a 10 éves időkeretben megvizsgáljuk a tisztviselők névsorát és hivatali pozícióit, adódhat a kérdés, hogy miért nem lett mindenki városbíró, akit korábban városgazdává is kineveztek? A választ mindig az egyéni életsors – a legtöbb esetben a korai halál – adta meg. A halotti búcsúztatók lajstromba állításával megfigyelhető volt az is, hogy az egykori városgazdákat, városbírókat, sőt még a feleségeiket is egy helyen, a brassói főtemplomban helyezték örök nyugalomra.

⁵⁹ Georg Jeckel az expedícióról való leírását l. Kurze Beschreibung derjenigen Händ[el], so sich bei d[e]m Heereszug Ihrer Fürst[lich]en Gnaden H[erren] Michaelis Apafi, unseres Gnädigen Herren bis in Ungar wohin ich Georg Jäckel (sic) Senator Coron[ensis] von Kronstadt auch expediert wurde zugetragen. In: *Sächsischer Hausfreund*, 1859, 85–91.

⁶⁰ STENNER 1916, 73.

⁶¹ Aki végül Petrus Fronius brassói lelkész özvegyeként halt meg 1706. május 9-én.

⁶² 1708. április 17-én, 41 évesen Georg Czako von Rosenfeld nejeként halt meg.

⁶³ Életről igen keveset tudunk: 1697-ben hunyt el, férje Johann Fleischer volt.

⁶⁴ Férje Johann Draudt (1672–1720) ötvös, barcaföldvári lelkész és százatya.

⁶⁵ *Quellen* VI, 371.

A fenti ismertetés ellenére is igaz maradt az a megállapítás, hogy Brassó kora újkori városi vezetőiről igen kevés információval rendelkezünk – ráadásul az egyes életrajzi utalások is elszórtan jelennek meg a korabeli kéziratos és nyomtatott szövegekben. A jeien tanulmánnyal is ennek hiányát szerettem volna mérsékelni, és lépést tenni egy letűnt kor politikai elitje kapcsolatainak rekonstruálásához.

A brassói tisztségviselők névsora 1680–1690 között

Az alábbi névsor azoknak a személyeknek a neveit tartalmazza, akik a vizsgált időszakban a hivatali ranglétra fontosabb tisztségviselői szerepét töltötték be Brassóban. A nevek melletti zárójelben a tíz évre vonatkoztatott hivatali időt tüntettem fel Friedrich Stenner korábban említett munkája alapján.

Városbírók:

Draudt, Georg III. (1680–1685); Filstich, Michael (1686–1688); Draudt, Simon II. (1689–1690).

Városgazdák:

Altzner, Georgius (1680); Trainer, Petrus (1680); Hirscher, Bartholomeus (1681–1682); Filstich, Michael (1682–1683); Plecker, Valentinus II. (1683–1685); Draudt, Simon II. (1685–1688); Jeckel, Georgius III. (1688–1690).

Szenátorok:

Blasius, Georg I. (1680); Draudt, Simon II. (1680–1681; 1684–1685); Filstich, Michael (1680–1682); Gockesch, Michael (1680–1690); Hintz, Mathias (1680); Jeckel, Georgius III. (1680–1688); Leyss, Johannes (1680–1686); Mankesch, Johannes (1680–1690); Plecker, Valentinus II. (1680–1683); Retsch, Johannes II. (1680–1690); Weltzer, Stephan II. (1680–1686); Wolf, Andreas (1680–1685); Ziegler, Johannes II. (1685–1690); Zimmermann, Laurentius (1680); Herrmann, Martin (Dr. med.) (1681–1690); Seulen, Bartholomeus v. (Dr.) (1681–1690); Letz, Stephanus (1681–1690); Klusch, Thomas (1683–1690); Zeidner, Georg I. (1684–1685); Tartler, Andreas I. (1686–1690); Tartler Michael (1686–1690); Rosenauer, Johannes III. alias Tisen (1687–1690); Altzner, Johann II. (1688–1689); Closius, Stephan I. (1688–1690); Rether, Andreas (1688–1690); Draudt, Georg IV. (1689–1690); Fischer, Jacobus II. (1689–1690); Neustädter, Martinus I. (1690).

Jegyzők:

Draudt, Simon II. (1680–1683); Zimmermann, Laurentius (1680); Schobel, Simon (1683–1686); Draudt, Georgius IV. (1684–1689).

Titkárok:

Ismeretlen (1680); Schobel, Simon (1681–1683); Chrestels, Johannes IV. (1684–1686); Draudt, Georgius IV. (1684–1689); Czako, Georgius (1686–1690).

Szószólók:

Birhälmer, Daniel II. (1680); Lassel, Georgius (1680–1681); Retsch, Johannes II. (1680); Klusch, Thomas (1682); Pip Zimmermann, Stephanus alias (1683); Birhälmer, Henrici alias Daniel I. (1684–1685); Theiss, Hannes (1685–1686); Fischer, Jacobus II. (1687–1688); Fuhrmann, Piter I. (1687–1689); Henning, Georg I. (1689–1690).

Divisorok:

Dietrich, Simon II. (1680); Filtich, Michael (1681–1682); Plecker, Valentinus II. (1681–1682); Seulen, Bartholomeus v. (Dr.) (1681–1682); Igel, Valentin (1683); Ismeretlen (1684–1688); Draudt, Georg V. (1689–1690); Sigerus, Johannes (1689–1690); Thais Gross, Martinus (1680); Mankesch, Johannes (1690).

Erdélyi országgyűlési követek:

Blasius, Georgius I. (1680); Draudt, Georg III. (1680–1687); Draudt, Simon II. (1680; 1682–1685; 1689–1690); Dietrich, Simon I. (1680); Hirscher, Bartholomeus (1680); Jeckel, Georgius III. (1680; 1682–1687); Kraus, Andreas (1680); Leyss, Johannes (1680–1681); Mankesch, Johannes (1680; 1683; 1686–1687; 1689–1690); Plecker, Valentinus II. (1680–1683; 1688); Retsch, Johannes II. (1680; 1682; Weltzer, Stephan II. (1680); Zimmermann, Laurentius (1680); Herrmann, Martin (Dr. med.) (1682; 1686); Filstich, Michael (1682; 1685–1687; 1689); Sigerus, Johannes (1683; 1688–1689); Schobel, Johannes (1683–1686); Letz, Stephan (1683–1684); Pip Zimmermann, Stephanus alias (1684–1687); Zeidner, Georg I. (1685); Tartler, Andreas I. (1686–1688); Draudt, Georg IV. (1686–1689); Gockesch, Michael (1686; 1688); Tartler, Michael (1686–1687; 1689–1690); Czako, Georgius (1687; 1689); Rosenauer, Johannes III. alias Tisen (1687); Ziegler, Johannes II. (1687; 1689–1690); Igel, Valentin (1687–1688).

Bibliográfia

Források

AHK I E 145.

Civium Gymnasii Coron[ensis] Matricula

AHK IV F 57.

Jekelius, Erich: Genealogie Kronstädter Familien. I–VIII. 1964–1966. [Gépirat]

AHK IV F1 To 206. I.

Kronstädter Lebensläufe beschrieben von Joseph Franz Trausch. I. Bd.

AHK IV F1 Tq 137. I.

Siebenbürgische, besonders Kronstädter Leichenrede, Lebensläufe, Grabschriften u. s. w. gesammelt von Joseph Franz Trausch. I. Bd.

AHK IV F1 Tf 53. VI. Nr. 15.

Letzte Ehren-Bezeugung / Der weyland Edlen / viel Ehr- und Tugendsamen Matronen / Fr. Marthæ gebohrnen Greissingin Des Edlen / Nahmhafften / fürsichtigen und Wohlweisen Hn. Georgii Dravdt, höchstverdienten ältern Hn. Richters bey unser Kron-Städtischen Respublic, gewesen Ehe-Liebsten. Als dieselbe nach viel-jährigem Bett- Lager und abgewechelter Leibes Vnpäßlichkeit / seelig im Herrn entschlief / den 7. April / des ietz-lauffenden 1687ten Jahres / Ihres Alters im 54. Jahr / 5. Monath / 19. Tage. Vnd darauff den dritten Tag nach gehaltener Leichen-Predigt / in der grossen Pfarr-Kirchen / bey volkreicher Versammlung beerdigt wurde. Zur Bezeugung schuldigster Condolentz / abgestattet von Nachgesetzten. Kron-Stadt, [1687].

AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 23.

Letzte Ehren-Pflicht / Dem weyland fürsichtigen / Nahmhafften / und Hochweisen Herrn Georgio Dravd, Höchst-verdienten ältesten Hn. Richtern bey unser Kron-Städtischen Respublic. Als derselbe von vielen schweren und fast unerträglichen Ampts-Bürden überhauffet / zum öfftern in unvermuthene geährliche Krackheiten gerathen / und endlich in hertzlicher Anrufung seines Heylandes und Erlösers Jesu Christ seelig entschlief den 5. August / des ietzt lauffenden 1687. Jahrs / Seines Alters 54. Jahr. Vnd dann den dritten Tag drauff / als den 7. vorgedachten Monats / nach gehaltener Leichen-Predigt / in der grossen Pfarr-Kirchen / bey volkreicher Begleitung / mit ansehnlichen Ceremonien beerdigt wurde. Zu Bezeugung schuldiger Condolentz gebührender massen abgestattet von Nachgesetzten. [Kronstadt], [1687].

AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 27.

Letzter Ehren-Dienst / dem weyland Edlen / Nahmhafften / Vorsichtigen / Wohl-Weisen und Gelahrten Herrn Valentino Plecker Der Kron-Städtischen Respubl. gewesen wohlmeritierten Mit-Richter. Als derselbe Den 8. Januarii, zwischen 12 und 1 Uhr / des ietzt neulich (Gottgebe glücklich!) angetretenen neuen 1689. Jahres / in Christo seinem Heyland sanfft und seelig verschieden. Seines Alters 50. Jahr / 8. Monat. Und den dritten Tag darauff in der grossen Pfarr-Kirchen

mit Christ-üblichen Ceremonies zu seinem Ruhe-Bettlein gebracht worden. Zu Bezeugung Christlichen Mit-Leydens / abgestattet von Nachgesetzten. Kron-Stadt, [1689].

AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 37.

Als Der Wohlgeachte / Vorsichtige und Wohl-weise Herr Simon Dravdth Wohl-meritierender Herr Richter der Königlichen Kron-Stadt / das Sechszehnhundert / zwey und neuntzigste Jahr nach der heilsamen Geburth unseres einzigen Herrn und Heilandes Jesu Christi / sampt seiner gantzen Famili Gott Lob und Danck / glücklich angetreuen hat. Wolte seine schuldigst-gehorsamste Congratulation mit folgenden schlechten Alexandrinischen Reimen ablegen. [Kronstadt], [1691].

AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 40.

Als Des Nahmhafften / Vorsichtigen und Wohlweisen Hn. Michaelis Filstich / dieser Zeit wohl-ansehnlichen ältesten Hn. Richters der Kronstädt. Respubl. hertzlich-geliebte Haus-Ehre / Die Tugendsame und Gottfürchtige Matron Fr. Anna Geborne Gockeschin Nach ausgestandener viel-Jähriger harter Leibes-Unpäßlichkeit / am 2. May / zwischen 4. und 5. Uhr nach Mittag / dieses 1692sten Jahres / in ihrem Erlöser Christs Jesu sanfft und seelig entschlief / ihres Alters 57. Jahr / Und darauff am 4. Tag dieses / war der Sonntag Cantate, in hiesiger grossen Pfarr-Kirchen / bey Volck-reicher Begleitung / nach gehaltener Leich-Predigt / Christ-üblicher weise beerdiget wurde; Wolten dieselbe mit folgenden schlechten Reymen / aus schuldigster Observantz beehren Nach-gesetzte. [Kron-Stadt], [1692].

AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 41

Schuldigste Ehren-Pflicht / welche bey Ehelicher Vermählung des Nahmhafften / Vorsichtigen und Wohlweisen Hn. Michael Filstichs, höchst-meritierenden ältesten Herrn Richters hiesiger Kron-Städtischen Respublic / ietzo Brautigams / mit der viel Ehr- und Tugend-reichen Fr. Rosa gebornen Harnungin / des weyland Ehrsamen / Vorsichtigen und Wohlweisen Hn. Andreas Trepches / gewesenem wohlverdienten ältesten Rath-Herrn allhier / hinterlassenen Fr. Wittibin / ietzo Braut / den letzen May /dieses lauffenden 1693sten Jahrs willigst abstatteten des Kron-Städtischen Gymnasii Rector und Lectores. Kron-Stadt, [1693].

AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 42a.

Tristes viduorum lacrimæ, quis vir nobil ampliss et circumsp. Dn. Simon Draudt / Reip. Coron. per quinquennium Judex cum vivere d. 6. Kal. Sept. A. m dc xciiij. Ætat alvi defineret, expressit orphanis. [Kronstadt], [1693].

AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 42b.

Letzte Ehren-Bezeugung / dem weyland Edlen / Nahmhafften / Vorsichtigen und Wohlweisen Hn. Simon Draudt / viel-jährigen höchst-verdienten Hn. Richtern in Kron-Stadt. Als derselbe Nach glücklich überstandenen vielfältigen Leibes-Schwachheiten / dieses ietzt-lauffenden 1693. Jahres / den 27. August / Abends zwischen 7. und 8. auf vrergehende wohlgefasste Sterbens-Berichtschafft / in Christo Jesu sanfft und seelig entschlaffen; Seines Alters 46. Jahr / 3. Monat / weniger 7. Tag. Und darauff den dritten Tag hernach bey Volck-reicher Begleitung / in der hiesigen grossen Pfarr-Kirchen / nach gehaltener Leichen-Predigt / mit Christ-üblichen Ceremonien / ind essen Todten-Grufft eingesencket wurde /

Dienst-schuldigst abgestattet von des Kron-Städtischen Gymnasit Rectore und Lectoribus. [Kronstadt], [1693].

AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 47.

Als die weyland viel Ehr- und Tugend-reiche Fr. Rosa Filstichin, geborne Harnungin / des Nahmhafften / Vorsichtigen / und Hoch-Weisen Hn. Michaelis Filstich höchst-meritierten Alten Herrn Richters Der hiesigen Kronstädtischen Respublic hoch werth gewesene Ehe-Liebste / nach 14. tägiger schweren Erkränkung Den 30. September, dieses 1694. Jahres in Ihrem Erlöser sanfft und seelig verschieden / und den dritten Tag hernach in der Pfarr-Kirchen allhier / nach gehaltener Leichen-Predigt bey ansehnlichen Trawer-Geleit / in dero Todten-Grufft verwahrlich niedergesetzt wurde / Alt 53 Jahr; und 5 Monat; Wollten der wohl-Seeligen Ihre letzte Ehren-Pflicht mitleidigst abstatten Nachgesetzte. Kron-Stadt, [1694].

AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 49a.

Wehmüthige Traut-Worte / welche bey dem Zwar schmerzlichen/ doch hochseeligen Ableben des Vorsichtigen / Nahmhafften und Wohlweisen Herrn Hn. Michaelis Filstichs / bey unserer Cronstädtischen Respublic hochwohlmeritiert gewesenen eilffjährigen Herr Richters Als derselbe / nach überstandenen vielen Ampts-Beschwerlichkeiten und Leibes-Schwachheiten / endlich am 25. Julii dieses 1696. Jahres / nach fast erfülltem 71. Jahre seines Alters / in seinem Erlöser Jesu / sanfft und seelig verschieden / und darauff den 27. Julii mit gewöhnlichen Ceremonien, nach gehaltener Leichen-Predigt / in hiesiger grossen Pfarr-Kirchen in sein Ruhe-Kämmerlein beygesetzt wurde; Aus schuldiger Pflicht / zu Bezeugung Christlicher condolence, von sich gaben Nachgesetzte. Kron-Stadt, [1696].

AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 49b.

Als Der Nahmhaffte / Vorsichtige / Hoch- und Wohlweise Herr Michael Filstich Wohl bestellter Zehen-Jähriger Richter und Vorsteher der Königlichen Kron-Stadt / gleich am Tage Sanct Jacobi zwischen 6. und 7. Uhr nach Mittage Anno 1696. Sein 71. Jähriges Alter in Christo Jesu sanfft und wohl beschlossen hat. Und darauff den 27. Julii in hiesiger grossen Pfarr-Kirchen / nach gehaltener Christl: Leich-Predigt in seine Ruhe-Kammer beygesetzt worden. Wolte denselben / als seinen alten Patron und Beförderer mit folgenden schlechten Reimen zu Grabe begleiten. Kron-Stadt, [1696].

AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 92.

Letzte Schuldigkeit. Welche bey dem Begräbniß Der Wohl-Edlen/Viel Ehr- und Tugendsamen Matron Fr. Martha Pleckerin Des im Herr selig ruhenden Wohl-Edlen / Nahmhafften / Vorsichtigen / Wohlweisen Wohlgelehrten Hn. Valentini Pleckers hiesiger Stadt gewesenen wohlmeritierten Mit-Richters: als Selbe im Jahr 1714. den 2. Sept. um 9. Uhr / Ihres Alters im 50. Jahr / nach einer achtägigen Kranckheit / aus der Zeitlichkeit in die Ewigkeit versetzt / und darauff den dritten / nach Christlichem Gebrauch und gehaltener Leichen-Predigt / der Erden einverleibet ward / wehmüthig ablegen wolten Nachgesetzte. Cron-Stadt, [1714].

AHK IV F1 Tf 51. I. Nr. 95.

Schmerzliche Einbusse An der Edlen und Tugendbegabten Matron Fr. Sara Barthoschin, des Wohl Edel-gebohrnen / Nahmhafften / Vorsichtigen und Wohl-Weisen Hn. Simonis Drauth höchstmeritirt gewesenen fünffjährigen Hrn. Richters hinterlassene Fr. Witwe geschehen Anno 1717. den 15. November. im 63. Jahr

Ihres Alters / welche den 16. darauff mit gewöhnlichen Leichen-Ceremonien / und gehaltener Leichen-Predigt bey Volckreicher Versammlung in unserer grossen Pfarr-Kirchen zur Erden bestattet ward / wollten mitleidigst beklagen. [Kronstadt], [1717].

Szakirodalom

CZIRÁKI 2006

CZIRÁKI Zsuzsanna: *Az erdélyi százszok története. Erdélyi százsz irodalomtörténet.* Kozármisleny, 2006.

DRASKÓCZY 2000

DRASKÓCZY István: *A tizenötödik század története.* Budapest, 2000.

HELTAI 2008

HELTAI János: *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655).* Budapest, 2008.

KAINDL 1907

KAINDL, Raimund Friedrich: *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern.* Gotha, 1907.

KRAMER 2006

KRAMER, Rainer: Die Handschriften-Sammlung Trausch. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 100(2006), 1. sz., 1–19.

MÜLLER 1941

MÜLLER, Georg Eduard: *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität (1141–1846).* Hermannstadt, 1941.

NUSSBÄCHER 2011

NUSSBÄCHER, Gernot: Brassó és a Barcaság közigazgatása a korai újkor küszöbén. *Aetas* 26(2011), 2. sz., 170–177.

Quellen IV–VI

Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. 4–6. Kronstadt, 1903–1915.

ŞINDILARIU 2005

ŞINDILARIU, Thomas: Kriegerverluste, Wiederaufbau und Enteignung. Zur Archivgeschichte der Honterusgemeinde in Kronstadt ab 1944. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 99(2005), 1. sz., 40–56.

STENNER 1916

STENNER, Friedrich: *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart.* Brassó, 1916.

SZABÓ-TONK 1992

SZABÓ Miklós – TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700.* Szeged, 1992.

SZABÓ-SZÖGI 1998

SZABÓ Miklós – SZÖGI László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849.* Marosvásárhely, 1998.

TRAUSCH 1868

TRAUSCH, Joseph: *Schriftsteller-lexikon oder biographisch-literärische Denk-blätter der Siebenbürger Deutschen*. 1–3. Kronstadt, 1868.

ZIMMERMANN–WERNER 1897

ZIMMERMANN, Franz – WERNER, Carl: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. 2. Hermannstadt, 1897.

ZOVÁNYI 1895

ZOVÁNYI Jenő: Egyleveles nyomtatványok s irodalomtörténeti adatok a kolozsvári reformátusok belső templomában. *Irodalomtörténeti Közlemények* 5(1895), 1. sz., 82–95.

Amtsträger von Kronstadt zwischen 1680–1690

Ich habe meine Forschung in dem Kronstädter Archiv (Evangelische Kirche Augsburgischen Bekenntnisses [A.B.] Kronstadt-Archiv der Honterusgemeinde) gemacht. Wir haben wenige Informationen über die Amtsträger der Stadt aus der Frühen Neuzeit. Die Forschung stützt sich vor allem auf die Gelegenheitsschriften des siebzehnten Jahrhunderts. Das Ziel meiner Abhandlung ist die Biographie des Stadtrichters (judex) und des Stadthannes (villicus) bloßzulegen, um die politische Elite in dieser Epoche besser kennenzulernen. Am Ende meiner Abhandlung publiziere ich die Kronstädter Amtsträger in kronologischer Reihenfolge (1680–1690).

1 B2 241935 ELTE EK

EGYETEMI KÖNYVTÁR

575579